НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ
АДВОКАТІВ УКРАЇНИ

БЮЛЕТЕНЬ КОМІТЕТУ НААУ З ПИТАНЬ СІМЕЙНОГО ПРАВА

(інформаційний дайджест у сфері сімейного права)
за IV квартал 2023 року
Випуск 15

КОМІТЕТ НААУ З ПИТАНЬ СІМЕЙНОГО ПРАВА
2024

Зміст

I. НОВЕЛИ ЗАКОНОДАВСТВА....3

1.1. Закони та інші нормативно-правові акти....3

1.2. Законопроєкти....3

II. СУДОВА ПРАКТИКА....4

2.1. Практика Верховного Суду....4

2.1.1. Справи щодо поділу майна подружжя....4

2.1.2. Справи щодо стягнення аліментів....10

2.1.3. Справи щодо визначення місця проживання дитини....15

2.1.4. Справи щодо міжнародного викрадення дітей....22

2.1.5. Справи щодо визначення походження дітей, позбавлення та поновлення батьківських прав....26

2.1.6. Справи щодо видання обмежувальних приписів....34

2.1.7. Справи щодо інших сімейно-правових спорів....36

2.2. Практика Європейського суду з прав людини....41

III. ПУБЛІКАЦІЇ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ КОМІТЕТУ....42

3.1. Дисертації....42

3.2. Публікації, які не відносяться до розряду наукових....42

Відповідальний редактор Бюлетеня:
Бабенко Ю. С.

Редактори:
Бабенко Юрій, Бузанов Дмитро,
Тута Інна, Попіка Ірина, Жидачек Тетяна,
Кухаренко Олена, Філатова Ольга,
Водоп'ян Тетяна, Осадча Анна

Контакти:
04070, м. Київ, вулиця Борисоглібська, 3, 5-й поверх

Комітет НААУ з питань сімейного права

Голова Комітету Гретченко Л. Л.

Електронна пошта: l.hretchenko@mail.unba.org.ua

I. НОВЕЛИ ЗАКОНОДАВСТВА

1.1. Закони та інші нормативно-правові акти

Закон України від 22 листопада 2023 року №3496-IX

Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)

Повний текст Закону за посиланням:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3496-20#Text.

Закон України від 22 листопада 2023 року №3494-IX

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання та використання відпусток, а також інших питань

Повний текст Закону за посиланням:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3494-20#Text.

Постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2023 р. №1310

Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав та інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які проживають і виховуються у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях

Повний текст постанови за посиланням:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1310-2023-%D0%BF#Text.

Постанова Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2023 р. №1179

Про приєднання Уряду України до міжнародної коаліції "Шкільне харчування: Харчування, здоров'я та освіта для кожної дитини"

Повний текст постанови за посиланням:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1179-2023-%D0%BF#Text.

Постанова Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2023 р. №1160

Про реалізацію експериментального проекту щодо надання згоди одного з батьків на тимчасовий виїзд за межі України дитини, яка не досягла шістнадцяти років, у супроводі другого з батьків у формі заяви, сформованої засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг

Повний текст постанови за посиланням:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-2023-%D0%BF#Text.

1.2. Законопроєкти

Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізму запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі

Номер, дата реєстрації: 10249 від 10.11.2023

Метою прийняття акта є удосконалення механізму запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульської конвенції).

Проектом акта пропонується внести зміни до Сімейного кодексу, а також до Закону України „Про медіацію", спрямовані на встановлення неможливості застосування заходів щодо примирення, якщо одна зі сторін подружжя вчиняла / вчиняє домашнє насильство, а також проведення медіації у випадках домашнього насильства та насильства за ознакою статі.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43184.

Проект Закону про внесення змін до статті 19 Цивільного процесуального кодексу України щодо цивільної юрисдикції справ про встановлення факту спільного проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу у випадку, якщо один з них загинув (загинула) під час участі у бойових діях

Номер, дата реєстрації: 10264 від 17.11.2023.

Законопроект спрямований на врегулювання правової невизначеності у питаннях встановлення факту спільного проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу у випадку, якщо один з них загинув (загинула) під час участі у бойових діях.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43125.

Проект постанови про встановлення в Україні Міжнародного чоловічого дня

Номер, дата реєстрації: 10270 від 20.11.2023.

Проект постанови має на меті святкування Міжнародного чоловічого дня в Україні щороку 19 листопада з метою відзначення досягнення та внеску хлопців і чоловіків, зокрема за їхній внесок у розвиток нації, суспільства, громади, сім'ї, шлюбу та догляду за дітьми.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43195.

Проект Закону про внесення змін до статті 212 Сімейного кодексу України щодо визначення осіб, які не можуть бути усиновлювачами

Номер, дата реєстрації: 10298 від 28.11.2023.

Метою законопроекту є законодавче забезпечення захисту найкращих інтересів дитини при вирішенні питання усиновлення, влаштування до інших форм сімейного виховання.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43289.

II. СУДОВА ПРАКТИКА

2.1. Практика Верховного Суду

2.1.1. Справи щодо поділу майна подружжя

Постанова Верховного Суду від 08.11.2023 у справі №947/31704/19

На рівні закону закріплено об'єктивний підхід, який не пов'язує виникнення обов'язку другого з подружжя з фактом надання ним згоди на вчинення правочину. У зв'язку із вказаним, навіть якщо другий з подружжя не знав про укладення договору він вважатиметься зобов'язаною особою, якщо об'єктивно цей договір було укладено в інтересах сім'ї та одержане майно було використано в інтересах сім'ї.

1. Обставини справи

Позивач звернувся до суду з позовом до відповідача, третя особа – позикодавець (брат позивача) про стягнення грошових коштів.

Позовна заява обґрунтована тим, що він перебував у зареєстрованому шлюбі з відповідачкою, який надалі було розірвано рішенням суду.

У період шлюбу позивач взяв у свого брата позику в розмірі 65 000 дол. США на придбання нерухомого майна для подружжя, про що склав боргову розписку.

Згодом була придбана квартира загальною площею 76,1 кв. м, право власності на яку було зареєстровано за позивачем.

Позивач також вказував, що на час розірвання шлюбу в судовому порядку за рахунок коштів подружжя позикодавцю було повернуто грошові кошти у розмірі 17 400 дол. США.

Зі свого боку рішенням суду було визнано спільним сумісним майном позивача та відповідачки вищезгадану квартиру, а також визнано право власності на квартиру по ½ частки за кожним. До ухвалення цього рішення позивач помилково вважав, що квартира належить йому на праві приватної власності та виключно він має нести фінансовий тягар повернення запозичених коштів.

Вказував, що після розірвання шлюбу протягом 2015 – 2018 років він повністю за рахунок власних коштів сплатив борг за позикою. З урахуванням тих обставин, що договір позики був укладений в інтересах сім'ї, вважав, що відповідачка має сплатити на його користь половину грошових коштів, повернених ним за договором позики після розірвання шлюбу сторін, а саме у розмірі 23 800 дол. США, що еквівалентно 554 301 гривні.

Враховуючи викладене, позивач просив суд стягнути з відповідачки на свою користь грошові кошти в розмірі 554 302 гривням.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін постановою апеляційного суду, у задоволенні позову позивача відмовлено.

Суди виходили із того, що позивачем не доведено належними та допустимими доказами, що отримані ним від брата кошти в розмірі 65 000 дол. США за розпискою були використані саме для придбання квартири в інтересах сім'ї та за згодою відповідачки.

Суди визнали необґрунтованими посилання позивача на неврахування обставин, встановлених судовим рішенням у справі про поділ майна подружжя, оскільки при розгляді вказаної справи судом не досліджувалася боргова розписка, а з пояснень позикодавця, наданих у вказаній справі, відомо, що останнім періодично здійснювалися перекази на ім'я позивача, що не узгоджується з поясненнями позивача про отримання всієї грошової суми в розмірі 65 000 дол. США за розпискою одноразово.

Не погоджуючись із рішенням суду першої інстанції та постановою апеляційного суду, позивач подав касаційну скаргу.

3. Позиція Верховного суду та нормативно-правове обґрунтування

Верховний Суд зазначив, що суд першої інстанції, з висновками якого погодився суд апеляційної інстанції, дослідивши наявні у справі докази та давши їм належну оцінку, правильно виходив із того, що позивачем не надано належних і допустимих доказів про укладення договору позики в інтересах сім'ї та використання отриманих у борг грошових коштів для задоволення потреб сім'ї.

У разі пред'явлення позову про стягнення боргу позивач повинен підтвердити своє право вимагати від відповідача виконання боргового зобов'язання. Для цього з метою правильного застосування статей1046, 1047 ЦК України суд повинен встановити наявність між позивачем і відповідачем правовідносин за договором позики з огляду на дійсний зміст та достовірність документа, на підставі якого доказується факт укладення договору позики і його умов.

Відповідно до частини третьої статті 61 СК України, якщо одним із подружжя укладено договір в інтересах сім'ї, то гроші, інше майно, у тому числі гонорар, виграш, які були одержані за цим договором, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Частина четверта статті 65 СК України встановлює, що договір, укладений одним із подружжя в інтересах сім'ї, створює обов'язки для другого з подружжя, якщо майно, одержане за договором, використане в інтересах сім'ї.

При укладенні договорів одним із подружжя вважається, що він діє за згодою другого з подружжя. Дружина, чоловік має право на звернення до суду з позовом про визнання договору недійсним як такого, що укладений другим із подружжя без її, його згоди, якщо цей договір виходить за межі дрібного побутового (частина друга статті 65 СК України).

Для укладення одним із подружжя договорів, які потребують нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, а також договорів стосовно цінного майна, згода другого з подружжя має бути подана письмово (частина третя статті 65 СК України).

Правовий аналіз частини четвертої статті 65 СК України дає підстави для висновку, що той з подружжя, хто не брав безпосередньо участі в укладенні договору, стає зобов'язаною стороною (боржником), за наявності двох умов: 1) договір укладено другим із подружжя в інтересах сім'ї; 2) майно, одержане за договором, використане в інтересах сім'ї. Тільки поєднання вказаних умов дозволяє кваліфікувати другого з подружжя як зобов'язану особу (боржника). Тобто на рівні закону закріплено об'єктивний підхід, оскільки він не пов'язує виникнення обов'язку другого з подружжя з фактом надання ним згоди на вчинення правочину. Навіть якщо другий з подружжя не знав про укладення договору, він вважатиметься зобов'язаною особою, якщо об'єктивно цей договір було укладено в інтересах сім'ї та одержане майно було використано в інтересах сім'ї. Такий підхід у першу чергу спрямований на забезпечення інтересів кредиторів.

Аналогічні висновки викладені у постановах Верховного Суду від 03.05.2018 у справі №639/7335/15-ц, від 15.09.2023 у справі №466/10235/18.

Аналогічні висновки викладені у постановах Верховного Суду від 03.05.2018 у справі №639/7335/15-ц, від 15.09.2023 у справі №466/10235/18.

При цьому, отримуючи в позику грошові кошти без згоди другого з подружжя, що не підтверджено згодою відповідачки, позивач стає учасником зобов'язальних правовідносин, особисто відповідає за повернення грошових коштів реально чи особистим майном.

Зазначене узгоджується з висновками Верховного Суду, які викладені у постанові від 26.09.2018 у справі №713/285/2012.

Таким чином, Верховний Суд дійшов висновку про відсутність правових підстав кваліфікувати відповідачку, як зобов'язану особу (боржника) за укладеним позивачем договором позики у формі розписки, оскільки згоди на його укладення відповідачка не надавала, а факт укладення цього правочину в інтересах сім'ї та використання отриманих за ним коштів саме в інтересах сім'ї у цій справі є недоведеним, що було встановлено судом першої інстанції та підтримано судом апеляційної інстанції.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114835014.

Постанова Верховного Суду від 18.10.2023 у справі №504/3831/19

Чинне земельне та цивільне законодавство імперативно передбачає перехід права на земельну ділянку в разі набуття права власності на об'єкт нерухомості, що відображає принцип єдності юридичної долі земельної ділянки та розташованої на ній будівлі або споруди, який знаходить свій вияв у правилах статей 120 ЗК України, 377 ЦК України. У зв'язку із вказаним, навіть якщо спірна земельна ділянка і набута у власність у порядку безоплатної приватизації, однак на ній розташований будинок, який є спільною власністю подружжя та підлягає поділу, то до другого з подружжя переходить право власності на земельну ділянку..

1. Обставини справи

Позивачка звернулася до суду з позовом до відповідача про поділ майна подружжя.

Позов обґрунтований тим, що вона перебувала в зареєстрованому шлюбі з відповідачем. За час шлюбу, у період 2006 – 2018 років, за спільні кошти подружжя побудувало житловий будинок з надвірними будівлями та спорудами на земельній ділянці, яка була отримана відповідачем на підставі розпорядження місцевого органу державної влади.

Посилаючись на викладене, позивач просила суд здійснити поділ спільного майна шляхом визнання за нею права власності на ½ частини житлового будинку та ½ частини земельної ділянки, на якій був побудований будинок.

Зі свого боку відповідач звернувся із зустрічним позовом до позивачки про визнання майна особистою приватною власністю.

Зустрічний позов відповідача обґрунтовано тим, що він отримав державний акт на право власності на земельну ділянку, площею 0,06 га для ведення садівництва. Вказана земельна ділянка ним одержана із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації, визначених ЗК України, у зв'язку з чим є його особистою приватною власністю та не може бути визнана спільним майном подружжям.

Після отримання у власність земельної ділянки він почав будівництво житлового будинку, використовуючи виключно позичені в інших осіб кошти.

Зазначає, що загальна сума боргу становить 97 400 євро, які витрачені на будівництво спірного будинку. Будучи професійним будівельником, він особисто здійснював контроль за будівельними роботами та забезпеченням матеріалами (постачанням), вкладаючи багато сил та часу на проведення робіт. Вказує, що збудував будинок для себе за свої особисті кошти.

За таких обставин відповідач просив суд визнати за ним право особистої приватної власності на спірний будинок та земельну ділянку під ним.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції, яке залишене без змін постановою апеляційного суду, позов позивачки задоволено. Визнано за позивачкою право власності на ½ частини житлового будинку та ½ частини земельної ділянки. У зустрічному позові відповідача відмовлено.

Задовольнивши первісний позов та відмовивши у зустрічному позові, суд першої інстанції, з висновком якого погодився апеляційний суд, виходив із того, що оскільки спірний житловий будинок набутий у власність сторонами за час зареєстрованого шлюбу, зважаючи на презумпцію спільності майна подружжя, він є спільною сумісною власністю подружжя та відповідно частки їх є рівними. У зв'язку з тим, що до позивачки перейшло право власності на ½ частини житлового будинку, то до неї також переходить право власності на земельну ділянку у розмірі частки права власності на будинок, відповідно до статей 120 ЗК України, 377 ЦК України.

3. Позиція Верховного суду та нормативно-правове обґрунтування

Відповідно до статті 60 СК України майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав із поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу). Вважається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Таку ж норму містить стаття 368 ЦК України.

Згідно зі статтею 63 СК України дружина та чоловік мають рівні права на володіння, користування і розпоряджання майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено домовленістю між ними.

Відповідно до статей 69, 70 СК України дружина і чоловік мають право на поділ майна, що належить їм на праві спільної сумісної власності. У разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором.

Згідно з пунктами 3, 5 частини першої статті 57 СК України особистою приватною власністю дружини, чоловіка є майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але за кошти, які належали їй, йому особисто, а також земельна ділянка, набута нею, ним за час шлюбу внаслідок приватизації земельної ділянки, що перебувала у її, його користуванні, або одержана внаслідок приватизації земельних ділянок державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, або одержана із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації, визначених ЗК України.

Отже, норми статей 57, 60 СК України встановлюють загальні принципи нормативно-правового регулювання відносин подружжя щодо належного їм майна, згідно з якими майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу). Майно, набуте кожним з подружжя до шлюбу, є особистою приватною власністю кожного з них.

Системний аналіз наведених норм матеріального права свідчить про існування презумпції спільності права власності подружжя на майно, яке набуте ними в період шлюбу.

Водночас законодавство передбачає можливість спростування поширення правового режиму спільного сумісного майна одним із подружжя, що є процесуальним обов'язком особи, яка з нею не погоджується. Тягар доказування обставин для спростування презумпції покладається на того з подружжя, який її спростовує.

Такий правовий висновок викладено у постанові Великої Палати Верховного Суду від 21.11.2018 у справі №372/504/17-ц.

Відповідач у касаційній скарзі вважав, що суди помилково поділили земельну ділянку, яка є його особистою власністю.

Суди встановили, що відповідач у порядку безоплатної приватизації отримав у власність спірну земельну ділянку на підставі розпорядження місцевого органу влади.

Відповідно до Закону України від 11.01.2011 №2913 «Про внесення зміни до статті 61 СК України щодо об'єктів права спільної сумісної власності подружжя» статтю 61 СК України доповнено частиною п'ятою такого змісту: «5) об'єктом права спільної сумісної власності подружжя є житло, набуте одним із подружжя під час шлюбу внаслідок приватизації державного житлового фонду, та земельна ділянка, набута внаслідок безоплатної передачі її одному з подружжя із земель державної або комунальної власності, у тому числі приватизації.».

Зазначена норма набула чинності з 08.02.2011, однак була виключена на підставі Закону України від 17.05.2012 №4766 «Про внесення змін до СК України щодо майна, що є особистою приватною власністю дружини, чоловіка», який набрав чинності 12.06.2012.

Отже, з урахуванням наведених змін до СК України правовий режим приватизованого державного земельного фонду змінювався.

При цьому лише в період часу з 08.02.2011 до 12.06.2012 земельна ділянка, набута внаслідок безоплатного передання її одному з подружжя із державного земельного фонду, у тому числі приватизації, визнавалася спільною сумісною власністю подружжя; до 08.02.2011 та після 12.06.2012 така земельна ділянка належала до особистої приватної власності дружини або чоловіка, яка використала своє право на безоплатне отримання частини земельного фонду.

Подібний висновок викладений у постановах Верховного Суду від 12.08.2020 у справі №626/4/17, від 07.10.2020 у справі №442/6318/17, від 15.09.2021 у справі №158/1378/20-ц, від 31.01.2023 у справі №587/2739/20.

Верховний Суд зазначив, що, вирішуючи спір у частині поділу земельної ділянки, на якій розташований спірний житловий будинок, суди правильно застосували положення ч. 1 ст. 377 ЦК України та ст. 120 ЗК України.

Згідно з частиною другою статті 377 ЦК України (у редакції на час виникнення спірних правовідносин) до особи, яка набула право власності на житловий будинок (крім багатоквартирного), будівлю або споруду, переходить право власності, право користування на земельну ділянку, на якій вони розміщені, без зміни її цільового призначення в обсязі та на умовах, встановлених для попереднього землевласника (землекористувача).

За змістом статті 120 ЗК України у разі набуття права власності на жилий будинок, будівлю або споруду, що перебувають у власності іншої особи, відбувається одночасний перехід права власності на земельну ділянку.

Системний аналіз змісту статей 120 ЗК України та 377 ЦК України дає підстави для висновку про однакову спрямованість їх положень щодо переходу прав на земельну ділянку при виникненні права власності на будівлю і споруду, на якій вони розміщені.

Зазначені норми закріплюють загальний принцип цілісності об'єкта нерухомості із земельною ділянкою, на якій цей об'єкт розташований, відповідно до якого визначення правового режиму земельної ділянки перебуває у прямій залежності від права власності на будівлю і споруду та передбачається механізм роздільного правового регулювання нормами цивільного законодавства майнових відносин, що виникають при укладенні правочинів щодо набуття права власності на нерухомість, і правового регулювання нормами земельного і цивільного законодавства відносин при переході прав на земельну ділянку у разі набуття права власності на нерухомість.

Велика Палата Верховного Суду у постанові від 16.06.2020 у справі №689/26/17 дійшла висновку, що при відсутності окремої цивільно-правової угоди щодо земельної ділянки при переході права власності на об'єкт нерухомості необхідно враховувати те, що норма статті 120 ЗК України закріплює загальний принцип цілісності об'єкта нерухомості, спорудженого на земельній ділянці, з такою ділянкою (принцип єдності юридичної долі земельної ділянки та розташованих на ній будинку, споруди). За цією нормою визначення правового режиму земельної ділянки перебувало у прямій залежності від права власності на будівлю і споруду та передбачався роздільний механізм правового регулювання нормами цивільного законодавства майнових відносин, що виникали при укладенні правочинів щодо набуття права власності на нерухомість, споруджену на земельній ділянці, та правового регулювання нормами земельного і цивільного законодавства відносин при переході прав на земельну ділянку у разі набуття права власності на вказану нерухомість. Враховуючи принцип єдності юридичної долі земельної ділянки та розташованих на ній будинку, споруди, земельна ділянка слідує за нерухомим майном, яке придбаває особа, якщо інший спосіб переходу прав на земельну ділянку не визначено умовами договору чи приписами законодавства.

У постанові Верховного Суду від 21.03.2018 у справі №686/9580/16 зроблено висновок, що земельна ділянка, одержана громадянином у період шлюбу в приватну власність шляхом приватизації, є його особистою приватною власністю, а не спільною сумісною власністю подружжя, оскільки йдеться не про майно, нажите подружжям у шлюбі, а про одержану громадянином частку із земельного фонду. Якщо на такій земельній ділянці розташовані будинок, будівля, споруда, що є спільною сумісною власністю подружжя, то у разі поділу будинку, будівлі, споруди між подружжям та виділу конкретної частини будинку, будівлі, споруди до особи, яка не мала права власності чи користування земельною ділянкою, переходить це право у розмірі частки права власності у спільному майні будинку, будівлі, споруди відповідно до статей 120 ЗК України, 377 ЦК України.

Отже, чинне земельне та цивільне законодавство імперативно передбачає перехід права на земельну ділянку в разі набуття права власності на об'єкт нерухомості, що відображає принцип єдності юридичної долі земельної ділянки та розташованої на ній будівлі або споруди, який знаходить свій вияв у правилах статей 120 ЗК України, 377 ЦК України.

Враховуючи наведені положення норм матеріального права, суди дійшли правильного висновку, що хоча спірна земельна ділянка і набута у власність відповідача в порядку безоплатної приватизації, однак на ній розташований будинок, який є спільною власністю подружжя та який підлягає поділу, то до позивачки переходить також право власності на земельну ділянку у розмірі частки права власності спільного будинку відповідно до статей 120 ЗК України, 377 ЦК України.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114389864.

Постанова Верховного Суду від 30.11.2023 у справі №610/16611/18

Для визначення моменту виникнення права на позов важливим є як об'єктивний (сам факт порушення права), так і суб'єктивний (особа дізналася або повинна була дізнатися про це порушення) моменти. Для правильного застосування частини першої статті 261 ЦК України при визначенні початку перебігу позовної давності має значення не тільки безпосередня обізнаність особи про порушення її прав, а й об'єктивна можливість цієї особи знати про обставини порушення її прав. Отже, позивач повинен довести той факт, що він не міг дізнатися про порушення свого цивільного права, що випливає із загального правила, встановленого статтями 12, 81 ЦПК України. Відповідач, навпаки, повинен довести, що інформацію про порушення права можна було отримати раніше.

1. Обставини справи

Позивач звернувся до суду з позовом до відповідачки про поділ майна, що є об'єктом спільної сумісної власності подружжя.

Позов мотивований тим, що між ним і відповідачкою укладено шлюб. Рішенням суду шлюб між ними розірвано. За період спільного проживання сторони за спільні кошти придбали нежитлові приміщення, які були зареєстровані на відповідачку. Оскільки об'єкти нерухомого майна придбані за час шлюбу, вони є спільною сумісною власністю подружжя. Після розлучення вони з відповідачкою продовжували разом користуватися спірними об'єктами нерухомості. Проте влітку 2018 року у них виник спір щодо користування цим майном, оскільки відповідачка почала перешкоджати в його використанні. Позивач намагався потрапити до нежитлових приміщень, але ці приміщення відповідачка без його дозволу передала в оренду суб'єкту господарської діяльності, у зв'язку з чим у доступі до приміщень йому було відмовлено. Він надіслав на адресу відповідачки лист про розподіл спільного набутого майна, однак відповідачка ніякої відповіді не надала.

Позивач просив поділити майно подружжя та визнати за ним: право власності на ½ частини нежитлового приміщення, загальною площею 50,9 кв. м; право власності на ½ частини нежитлового приміщення, загальною площею 235,0 кв. м; право власності на ½ частини нежитлового приміщення, загальною площею 184,3 кв. м; право власності на ½ частини нежитлового приміщення, загальною площею 114,8 кв. м; право власності на ½ частини нежитлової будівлі, загальною площею 368,5 кв. м; право власності на ½ частини земельної ділянки, загальною площею 0,1525 га.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції, яке залишене без змін постановою апеляційного суду, позов позивача задоволено.

Визнано за позивачем право власності на ½ частини нежитлового приміщення, загальною площею 50,9 кв. м.

Визнано за позивачем право власності на ½ частини нежитлового приміщення, загальною площею 235,0 кв. м.

Визнано за позивачем право власності на ½ частини нежитлового приміщення, загальною площею 184,3 кв. м.

Визнано за позивачем право власності на ½ частини нежитлового приміщення, загальною площею 114,8 кв. м.

Визнано запозивачем право власності на ½ частини нежитлової будівлі, загальною площею 368,5 кв. м.

Визнано за позивачем право власності на ½ частини земельної ділянки, загальною площею 0,1525 га.

Задовольнивши позов, суд першої інстанції, з яким погодився суд апеляційної інстанції, виходив з того, що спірні об'єкти нерухомого майна придбані сторонами за час шлюбу, тому є об'єктами спільної сумісної власності подружжя.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Стосовно спільності набутого сторонами майна

Згідно з частиною третьою статті 368 ЦК України майно, набуте подружжям за час шлюбу, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором або законом. Аналогічні положення містяться в статті 60 СК України.

Конструкція норми статті 60 СК України свідчить про презумпцію спільності права власності подружжя на майно, яке набуте ними в період шлюбу. Разом з тим зазначена презумпція може бути спростована одним із подружжя. Тягар доказування обставин, необхідних для спростування презумпції, покладається на того з подружжя, який її спростовує.

Згідно зі статтею 63 СК України дружина та чоловік мають рівні права на володіння, користування і розпоряджання майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено домовленістю між ними.

У постанові Верховного Суду від 22.01.2020 у справі №711/2302/18 викладений загальний правовий висновок про те, що статтями 60, 70 СК України, 368 ЦК України передбачено презумпцію віднесення придбаного під час шлюбу майна до спільної сумісної власності подружжя. Це означає, що ні дружина, ні чоловік не зобов'язані доводити наявність права спільної сумісної власності на майно, набуте у шлюбі, оскільки воно вважається таким, що належить подружжю. Якщо майно придбано під час шлюбу, то реєстрація прав на нього (транспортний засіб, житловий будинок чи іншу нерухомість) лише на ім'я одного з подружжя не спростовує презумпцію належності його до спільної сумісної власності подружжя. Заінтересована особа може довести, що майно придбане нею у шлюбі, але за її особисті кошти. У цьому разі презумпція права спільної сумісної власності на це майно буде спростована. Якщо ж заява одного з подружжя про те, що річ була куплена на її особисті кошти, не буде належним чином підтверджена, презумпція права спільної сумісної власності подружжя залишиться непохитною. Таким чином, тягар доказування у справах цієї категорії покладено на того з подружжя, хто заперечує проти визнання майна об'єктом спільної сумісної власності подружжя. Сам собою факт придбання спірного майна в період шлюбу не є безумовною підставою для віднесення такого майна до об'єктів права спільної сумісної власності подружжя.

У цій справі суди при вирішенні спору врахували, що статус спільної сумісної власності визначається такими чинниками, як час набуття майна та кошти, за які таке майно було набуте (джерело набуття).

Суди встановили, що спірне майно сторони придбали за час шлюбу. Позивач у цій справі надавав згоду на купівлю спірного майна, за яким у спільну сумісну власність подружжя набуватимуться об'єкти нерухомого майна.

Суди оцінили доводи сторін щодо придбання нерухомості за особисті кошти та встановили, що відповідачка після продажу майна, яке було її особистою власністю, надала грошові кошти у сумі 62 000,00 дол. США у позику іншій особі, яка повернула зазначену позику 11.10.2009 в сумі 496 620,00 гривні. Проте відповідачка не довела наявними та допустимими доказами своїх тверджень на використання саме цих коштів на придбання об'єктів нерухомості протягом 2011 – 2013 років. Позивач наполягав на тому, що спірне нерухоме майно придбано за грошові кошти, які він позичив у своєї сестри, проте не підтвердив такі обставини беззаперечними доказами.

Встановивши, що спірне нерухоме майно було придбано за час шлюбу, згоду чоловіка (позивача) на придбання дружиною (відповідачкою) кожного об'єкта нерухомості, оцінивши доводи сторін стосовно їх придбання за особисті кошти, суди дійшли правильного висновку про те, що відповідачка не спростувала презумпцію спільності майна подружжя, та про поширення режиму спільного майна подружжя на спірну нерухомість.

Щодо істотного збільшення майна у вартості

Відповідачка посилається на те, що вона здійснила ремонт у нежитлових приміщеннях, внаслідок чого істотно збільшилася їх вартість, тому її частка у праві власності на це майно має бути збільшена. Відсутні висновки Верховного Суду у подібних правовідносинах щодо того, що фактично значно збільшено вартість майна, аніж на момент його придбання, а тому у разі визнання майна об'єктом спільної сумісної власності частка позивача має бути зменшена.

Велика Палата Верховного Суду у постанові від 22.09.2020 у справі №214/6174/14-ц вказала, що істотність збільшення вартості майна підлягає з'ясуванню шляхом порівняння вартості майна до та після поліпшень внаслідок спільних трудових чи грошових затрат або затрат другого з подружжя.

Наведений висновок стосується врегулювання питання про збільшення вартості спільного майна за рахунок особистих коштів того з подружжя, який не був титульним власником. Проте відповідачка є таким власником.

Також у постанові Великої Палати Верховного Суду від 22.09.2020 у справі №214/6174/14-ц сформульовано правовий висновок про те, що відповідно до статті 60 СК України, якщо майно дружини, чоловіка за час шлюбу істотно збільшилося у своїй вартості внаслідок спільних трудових чи грошових затрат або затрат другого з подружжя, воно у разі спору може бути визнане за рішенням суду об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Зі змісту статті 62 СК України випливає, що втручання у право власності може бути обґрунтованим і дотримано балансу інтересів подружжя у разі наявності у сукупності двох факторів: 1) істотність збільшення вартості майна; 2) таке збільшення вартості пов'язане зі спільними трудовими чи грошовими затратами або затратами другого з подружжя, який не є власником. Як трудові затрати необхідно розуміти особисту чи спільну трудову діяльність подружжя. Така діяльність може бути направлена на ремонт майна, його добудову чи перебудову, тобто дії, що потягли істотне збільшення вартості такого майна. Грошові затрати передбачають внесення особистих чи спільних коштів на покращення чи збільшення майна. Наявність істотного збільшення вартості є оціночним поняттям, тому у конкретній справі рішення про задоволення чи відмову у задоволенні позову приймається судом з урахуванням усіх його обставин. Істотність має визначальне значення, позаяк необхідно враховувати не лише збільшення остаточної вартості порівняно з первинною оцінкою об'єкта, у співмірності з одиницями тенденцій загального удорожчання конкретного майна, інфляційними процесами, якісні зміни характеристик самого об'єкта та ту обставину, що первинна оцінка чи сам об'єкт стають малозначними в остаточній вартості об'єкта власності чи у остаточному об'єкті. Велика Палата Верховного Суду вважає, що істотність збільшення вартості майна підлягає з'ясуванню шляхом порівняння вартості майна до та після поліпшень внаслідок спільних трудових чи грошових затрат або затрат другого з подружжя. Тобто істотність збільшення вартості має відбутися така, що первинний об'єкт нерухомості, який належав одному з подружжя на праві приватної вартості, розчиняється, нівелюється, втрачається чи стає настільки несуттєвим, малозначним порівняно з тим об'єктом нерухомого майна, який з'явився під час шлюбу у результаті спільних трудових чи грошових затрат подружжя чи іншого з подружжя, який не є власником.

Відповідно до частини другої статті 70 СК України при вирішенні спору про поділ майна суд може відступити від засади рівності часток подружжя за обставин, що мають істотне значення, зокрема якщо один із них не дбав про матеріальне забезпечення сім'ї, ухилявся від участі в утриманні дитини (дітей), приховав, знищив чи пошкодив спільне майно, витрачав його на шкоду інтересам сім'ї.

Відповідачка зазначала, що вона здійснила ремонт у спірних нежитлових приміщеннях з 2012 року до 2015 року, коли сторони перебували у шлюбі, однак доказів поліпшення спірних об'єктів нерухомості за рахунок особистих коштів відповідачка не надала, а Верховний Суд не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні судів попередньої інстанції (стаття 400 ЦПК України).

Щодо способу поділу майна фізичної особи – підприємця

У постанові Верховного Суду від 24.04.2020 у справі №766/17847/16-ц, на яку посилається заявниця у касаційній скарзі, сформульований висновок про те, що майно, яке придбано за рахунок спільних коштів подружжя, однак при цьому зареєстроване за фізичною особою – підприємцем і використовується для підприємницької діяльності, є приватною власністю останнього, а в іншого з подружжя право власності на майно (тобто речове право) трансформується в право вимоги (зобов'язальне право), сутність якого полягає у праві вимоги виплати половини вартості внесеного майна в разі поділу майна подружжя (а не право власності на саме майно) або право вимоги половини отриманого доходу від діяльності фізичної особи – підприємця. Для задоволення вимоги виплати половини вартості внесеного майна доведенню підлягає факт придбання майна за рахунок спільних коштів подружжя.

Предметом позовних вимог у справі №766/17847/16-ц є стягнення грошової компенсації вартості нерухомого майна, тому висновки у постанові Верховного Суду від 24.04.2020 не є релевантними.

У постанові Верховного Суду України від 18.05.2016, провадження №6-1327цс15, на яку посилається заявниця у касаційній скарзі, зазначено, що майно фізичної особи – підп.риємця, як майно для професійної діяльності члена сім'ї і яке придбане за кошти від своєї діяльності як підприємця і використовується в його підприємницькій діяльності не в інтересах сім'ї, необхідно розглядати як його особисту приватну власність відповідно до статті 57 СК України, а не як об'єкт спільної сумісної власності подружжя, який підпадає під регулювання статей 60, 61 СК України. Верховний Суд України скасував попередні судові рішення з тих підстав, що суди без встановлення джерела коштів на придбання майна та мети його придбання дійшли висновку про те, що спірне майно є спільною сумісною власністю подружжя.

У цій справі суди встановили, що майно відповідачки, яке використовується для її господарської діяльності, набуте за час шлюбу, оскільки придбане за рахунок належних подружжю коштів. Отже, посилання заявника на постанову Верховного Суду України від 18.05.2016 є безпідставним.

У постановах Верховного Суду України від 11.03.2015 у справі №6-21цс15, від 16.12.2015 у справі №6-1109цс15, від 13.06.2016 у справі №6-1752цс15, від 11.09.2019 у справі №2107/3988/2012, від 06.11.2019 у справі №161/11764/15-ц, від 11.12.2019 у справі №553/1271/18, від 19.02.2020 у справі №279/6459/14-ц сформульовано висновок про те, що системний аналіз статей 57, 60, 61 СК України дозволяє дійти висновку про те, що майно фізичної особи – підприємця може бути об'єктом спільної сумісної власності подружжя і предметом поділу між ними з урахуванням загальних вимог законодавства щодо критеріїв визначення спільного майна подружжя та способів поділу його між ними. Під час здійснення поділу майна в судовому порядку суд повинен виходити з презумпції рівності часток, а також з вимог статті 71 СК України, відповідно до якої поділ майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, здійснюється шляхом виділення його в натурі або реалізується через виплату грошової компенсації вартості його частки у разі неподільності майна (частина друга статті 364 ЦК України). При цьому відповідно до частини другої статті 71 СК України речі для професійних занять присуджуються тому з подружжя, хто використовував їх у своїй професійній діяльності. Вартість цих речей враховується при присудженні іншого майна другому з подружжя. Майно фізичної особи – підприємця (яке використовується для господарської діяльності фізичної особи – підприємця) вважається спільним майном подружжя, як і інше майно, набуте в період шлюбу, за умови, що воно придбане за рахунок належних подружжю коштів.

Згідно зі статтею 52 ЦК України фізична особа – підприємець відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, усім своїм майном, крім майна, на яке згідно із законом не може бути звернено стягнення.

Фізична особа – підприємець, яка перебуває у шлюбі, відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, усім своїм особистим майном і часткою у спільній сумісній власності подружжя, яка належатиме їй при поділі цього майна.

Отже, майно фізичної особи – підприємця, яке використовується для її господарської діяльності, вважається спільним майном подружжя, як і інше майно, набуте в період шлюбу, за умови, що воно придбане за рахунок належних подружжю коштів.

Таким чином, системний аналіз вищезазначених норм матеріального права дозволяє дійти висновку про те, що майно фізичної особи – підприємця може бути об'єктом спільної сумісної власності подружжя і предметом поділу між кожним з подружжя з урахуванням загальних вимог законодавства щодо критеріїв визначення правового режиму спільного сумісного майна подружжя та способів поділу його між кожним з подружжя.

Щодо спливу позовної давності

У постанові Верховного Суду від 15.10.2020 у справі №639/6949/15-ц, на яку посилається відповідачка, зазначено, що перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила. Порівняльний аналіз термінів «довідався» та «міг довідатися», що містяться у статті 261 ЦК України, дає підстави для висновку про презумпцію можливості та обов'язку особи знати про стан своїх майнових прав, а тому доведення факту, через який позивач не знав про порушення свого цивільного права і саме з цієї причини не звернувся за його захистом до суду, недостатньо. Позивач має також довести той факт, що він не міг дізнатися про порушення свого цивільного права, що також випливає із загального правила, встановленого статтею 81 ЦПК України, про обов'язковість доведення стороною спору тих обставин, на котрі вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень. Відповідач, навпаки, має довести, що інформацію про порушення можна було отримати раніше. Таким чином, пропущення позовної давності (встановленого законом строку на звернення до суду) за відсутності доказів про поважність причин пропуску є підставою для відмови в позові, якщо особа не доведе, що про порушення права вона довідалася або могла довідатися в межах строку позовної давності.

Подібний правовий висновок викладений у постанові Верховного Суду від 04.08.2021 у справі №334/10409/14-ц, постановах Великої Палати Верховного Суду від 20.11.2018 у справі №907/50/16, від 11.09.2019 у справі №487/10132/14, від 30.01.2019 у справі №706/1272/14, від 19.11.2019 у справі №911/3680/17, на які також посилається відповідачка у касаційній скарзі.

Висновки судів у справі, що переглядається, не суперечать висновкам, викладеним у вказаних постановах Верховного Суду щодо застосування норм матеріального права.

Відповідно до статті 256 ЦК України позовна давність – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу.

Сплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови у позові (частина четверта статті 267 ЦК України).

Загальна позовна давність встановлюється тривалістю у три роки (стаття 257 ЦК України).

За загальним правилом перебіг позовної давності починається з дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила (частина перша статті 261 ЦК України).

Відповідно до статті 72 СК України позовна давність не застосовується до вимог про поділ майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, якщо шлюб між ними не розірвано. До вимоги про поділ майна, заявленої після розірвання шлюбу, застосовується позовна давність у три роки. Позовна давність обчислюється від дня, коли один зі співвласників дізнався або міг дізнатися про порушення свого права власності.

Для визначення моменту виникнення права на позов важливим є як об'єктивний (сам факт порушення права), так і суб'єктивний (особа дізналася або повинна була дізнатися про це порушення) моменти. Для правильного застосування частини першої статті 261 ЦК України при визначенні початку перебігу позовної давності має значення не тільки безпосередня обізнаність особи про порушення її прав, а і об'єктивна можливість цієї особи знати про обставини порушення її прав.

Отже, позивач повинен довести той факт, що він не міг дізнатися про порушення свого цивільного права, що випливає із загального правила, встановленого статтями 12, 81 ЦПК України. Відповідач, навпаки, повинен довести, що інформацію про порушення права можна було отримати раніше.

Досліджуючи питання щодо спливу позовної давності, суд апеляційної інстанції встановив, що в серпні 2018 року був викликаний наряд патрульної поліції, по прибуттю якого від позивача надійшла заява, у якій він просить прийняти заходи до його колишньої дружини, яка перешкоджає йому у доступі до спільного майна.

Вказане свідчить про те, що про порушення права власності на спільне майно подружжя позивачу стало відомо в серпні 2018 року, що і є початком перебігу позовної давності.

Враховуючи, що позивач звернувся до суду з цим позовом у вересні 2018 року, суд апеляційної інстанції дійшов правильного висновку про дотримання позивачем визначеного статтею 267 ЦК України строку позовної давності.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням https://reyestr.court.gov.ua/Review/115444635.

2.1.2. Справи щодо стягнення аліментів

Постанова Верховного Суду від 02.10.2023 у справі №333/5449/22

Середня заробітна плата для цієї місцевості, з якої розраховуються аліменти у разі виникнення заборгованості в особи, яка не працювала, не належить до доходу (прибутку) або його частини, з наявністю яких податкове законодавство пов'язує виникнення у платника реального податкового обов'язку. Тобто середня заробітна плата для цієї місцевості як макроекономічний показник не є реальною і не може бути об'єктом оподаткування.

Аліменти нараховані з урахуванням відсутності реального заробітку у боржника, а тому державний виконавець правомірно здійснив розрахунок з огляду на середню заробітну плату для відповідної місцевості на час виникнення заборгованості без вирахування податку на доходи фізичних осіб та військового збору.

Введення в Україні воєнного стану не передбачає змін при розрахунку аліментів, які підлягають сплаті. Сума, з якої має виходити державний виконавець при визначенні розміру заборгованості, є розрахунковою величиною, а відтак не передбачає будь-якого коригування.

1. Обставини справи

У листопаді 2022 року заявник (боржник у виконавчому провадженні) звернувся до суду зі скаргою на дії державного виконавця Вознесенівського відділу державної виконавчої служби у місті Запоріжжі Південно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (місто Дніпро) (далі – Вознесенівський ВДВС).

Скарга мотивована тим, що на виконанні Вознесенівського ВДВС перебуває виконавче провадження №НОМЕР_1 з примусового виконання виконавчого листа №333/4309/19 від 21.09.2019 про стягнення із заявника на користь стягувача аліментів на утримання дитини в розмірі частини всіх видів заробітку (доходу) щомісяця, але не менше 50 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, до досягнення дитиною повноліття, з дня набрання рішенням законної сили 08.11.2021.

Відповідно до розрахунку заборгованості зі сплати аліментів станом на 01.11.2022 заборгованість заявника становить 6 766,50 грн, а також сума заборгованості з 08.11.2021 нараховувалася у розмірі частини від розміру доходу – середньої заробітної плати працівника для цієї місцевості без вирахування обов'язкових податків та зборів.

26.10.2022 заявник звернувся до державної виконавчої служби із заявою щодо проведення перерахунку заборгованості з вирахуванням обов'язкових податків і зборів.

27.10.2022 він отримав відповідь від Вознесенівського ВДВС про те, що він має право отримати розрахунок заборгованості за заявою та звернутися до відповідного суду для його оскарження.

У зв'язку із цим скаржник просив визнати неправомірним і скасувати розрахунок заборгованості зі сплати аліментів; визнати неправомірними дії старшого державного виконавця щодо здійснення розрахунку заборгованості без вирахування податків і зборів із показників середньомісячної номінальної заробітної плати штатного працівника; зобов'язати старшого державного виконавця здійснити новий розрахунок заборгованості зі сплати аліментів з вирахуванням податків і зборів із показників середньомісячної номінальної заробітної плати штатного працівника.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Суд першої інстанції виніс ухвалу, яка залишена без змін постановою апеляційного суду, про відмову у задоволенні скарги боржника.

Судові рішення мотивовані тим, що скаржник у спірному періоді не працював та не отримував офіційних доходів, тому державний виконавець правомірно здійснила розрахунки заборгованості зі сплати аліментів з огляду на розмір середнього заробітку працівника у Запорізькій області, без вирахування сум податків і зборів.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Верховний Суд у постанові від 05.09.2019 у справі №760/4569/18-ц (провадження №61-45100сво18) зробив висновок про те, що стаття 81 СК України та частина третя статті 181 СК України вказують на необхідність визначення розміру аліментів від частки доходу платника, а не його заробітку. Звуження ж змісту норм закону за допомогою положень підзаконних нормативно-правових актів є неприпустимим. При цьому Перелік видів доходів, які враховуються при визначенні розміру аліментів на одного з подружжя, дітей, батьків, інших осіб, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26 лютого 1993 року №146 (далі – Перелік №146), до поняття «заробіток» включає також і виплати, які заробітною платою не є, зокрема доходи від підприємницької діяльності, кооперативів тощо, що свідчить про більш широке тлумачення змісту поняття «заробіток», ніж виплати, які виплачуються в межах трудових правовідносин.

Крім того, відповідно до пункту 13 Переліку №146 утримання аліментів провадиться із суми заробітку (доходу), що належить особі, яка сплачує аліменти, після утримання із цього заробітку (доходу) податків. Вживання терміна «дохід» у дужках після поняття «заробіток» може розумітися як визнання цих понять синонімами в контексті приписів цього Переліку №146.

Разом з тим наведений висновок щодо Переліку №146 стосується випадків, коли особа працює та отримує реальний заробіток як дохід, з якого й розраховується розмір аліментів або заборгованості.

Проте у цій справі спір виник з приводу розрахунку заборгованості за аліментами платника аліментів, який у період виникнення заборгованості не працював і реальних доходів (реального заробітку) не отримував.

У частині другій статті 195 СК України чітко визначено: заборгованість за аліментами платника аліментів, який не працював на час виникнення заборгованості, визначається з огляду на середню заробітну плату працівника для цієї місцевості.

Поняття «середня заробітна плата для цієї місцевості» є макроекономічним показником, який як і інші макроекономічні показники, збирається та складається Державною службою статистики України і використовується, у тому числі, при проведенні грошово-кредитної політики та аналізу фінансової стабільності. Макроекономічні показники розраховуються за допомогою системи національних рахунків як комплексу взаємопов'язаних балансових таблиць, показники яких призначені для визначення розміру доходу, споживання, накопичення і величини капітальних витрат. Середня заробітна плата для цієї місцевості як макроекономічний показник обчислюється як середнє арифметичне значення заробітних плат певної групи працівників (наприклад, по підприємству, галузі, регіону). Розраховується з огляду на фонд оплати праці працівників (включаючи оплату праці сумісників), премій, винагород за підсумками роботи за рік та одноразових заохочень.

Сам розмір середньої заробітної плати як макроекономічний показник, який використовується, у тому числі, і в разі застосування частини другої статті 195 СК України, обраховується органами статистики України на підставі Інструкції зі статистики заробітної плати, затвердженої наказом Державного комітету статистики України від 13.01.2004 №5.

Зазначена Інструкція не застосовується для визначення складових фонду оплати праці як бази (об'єкта) для нарахування внесків до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, тобто для обрахування суми обов'язкових податків та зборів у разі отримання особами реального заробітку (доходу).

За змістом Податкового кодексу України об'єктами оподаткування і об'єктами, пов'язаними з оподаткуванням, є реальне майно та реальні дії з отримання доходів, у зв'язку з якими у платника податків виникають обов'язки щодо сплати податків і зборів. Такі об'єкти за кожним видом податку та збору визначаються згідно з відповідним розділом цього Кодексу.

Проте середня заробітна плата для цієї місцевості, з якої розраховуються аліменти у разі виникнення заборгованості в особи, яка не працювала, не належить до доходу (прибутку) або його частини, з наявністю яких податкове законодавство пов'язує виникнення у платника реального податкового обов'язку. Тобто середня заробітна плата для цієї місцевості як макроекономічний показник не є реальною і не може бути об'єктом оподаткування.

Також варто звернути увагу на те, що за змістом пункту 4 розділу XVI Інструкції з організації примусового виконання рішень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 02.04.2012 №512/5, розрахунок заборгованості обчислюється в автоматизованій системі виконавчого провадження на підставі відомостей, отриманих з інформації про середню заробітну плату працівника для цієї місцевості. Тобто довідка про інформацію про середню заробітну плату працівника для цієї місцевості є самостійним документом, який береться до уваги при розрахунку заборгованості.

Таким чином, Верховний Суд дійшов висновку про правильність висновків судів першої та апеляційної інстанцій про відмову в задоволенні скарги з тих підстав, що заявник не працював, тобто не мав реального заробітку, тому державний виконавець правомірно здійснив розрахунок з огляду на середню заробітну плату для відповідної місцевості на час виникнення заборгованості.

Доводи касаційної скарги про протиправність нарахування розмірів аліментів на довоєнному рівні, без вирахування податку на доходи фізичних осіб та військового збору Верховний Суд відхилив з огляду на те, що аліменти нараховані з урахуванням відсутності реального заробітку, а тому державний виконавець правомірно здійснив розрахунок з огляду на середню заробітну плату для відповідної місцевості на час виникнення заборгованості без вирахування податку на доходи фізичних осіб і військового збору. Разом з тим введення в Україні воєнного стану не передбачає змін при розрахунку аліментів, які підлягають сплаті. Сума, з якої має виходити державний виконавець при визначенні розміру заборгованості, є розрахунковою величиною, а відтак не передбачає будь-якого коригування.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113967223.

Постанова Верховного Суду від 22.11.2023 у справі №337/642/22

Вимоги про повернення безпідставно набутих коштів не застосовуються до аліментів, тому такі зобов'язання не належать до кондикційних.

Метою позову є повернення переплачених коштів, а спосіб, який обрав позивач – зарахування переплати в рахунок аліментних зобов'язань перед іншою особою, не змінює предмета позову – повернення коштів. Обраний позивачем спосіб захисту, а саме позовні вимоги про зарахування переплати в рахунок аліментних зобов'язань, є неналежним та не підлягає захисту.

Аліменти, одержані на дитину, є власністю дитини. Той із батьків або інших законних представників дитини, на ім'я якого виплачуються аліменти, розпоряджається аліментами виключно за цільовим призначенням в інтересах дитини. З огляду на зазначене до участі у справі як співвідповідача позивачеві слід було залучити сина, який є набувачем і власником коштів. Позивач у цій справі клопотань про заміну первісного відповідача належним відповідачем чи про залучення до участі у справі іншої особи як співвідповідача не заявляв, а з власної ініціативи суд не наділений такими повноваженнями. Зазначене є самостійною підставою для скасування оскаржуваних судових рішень.

1. Обставини справи

У січні 2022 року позивач звернувся до суду з позовом до відповідачки, третя особа – Олександрівський відділ державної виконавчої служби у місті Запоріжжі Південно-Східного Міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Дніпро) (далі – Олександрівський ВДВС), про зарахування переплаченої суми грошових коштів у рахунок сплати аліментів.

Позовна заява мотивована тим, що на підставі рішення суду від 30.03.2011 у справі №2-923/2011 з нього було стягнуто аліменти на утримання дітей: ОСОБА_3 та ОСОБА_4, у розмірі 1/3 частини усіх видів заробітку (доходу), але не менше 30 % прожиткового мінімуму на дитину відповідного віку, щомісяця з 01.03.2011 і до повноліття.

У грудні 2015 року було відкрите виконавче провадження №НОМЕР_1 за виконавчим листом №2-923/2011 про стягнення аліментів на утримання дітей.

Крім того, на виконанні перебуває виконавчий лист про стягнення з нього на користь відповідачки аліментів на її утримання у розмірі 500 грн щомісяця з 01.08.2013 до 08.01.2025.

Згідно з вимогою державного виконавця Олександрівського ВДВС від 10.01.2018, направленою на адресу ТОВ «Співдружність Авіа Буд» (за місцем роботи позивача), було запропоновано з 10.12.2017 утримувати аліменти з позивача на неповнолітнього сина ОСОБА_4 у розмірі 1/6 частини заробітку.

Відповідно до розрахунку заборгованості державного виконавця Олександрівського ВДВС у ВП НОМЕР_1 станом на 27.07.2022 наявна переплата аліментів за виконавчим листом №2-923/2011 у сумі 63 291 грн 62 копійки.

Зі звіту про здійснені відрахування та виплати №03/0108 від 01.01.2022 ТОВ «Співдружність Авіа Буд» відрахування аліментів із заробітної плати позивача за період із січня 2018 року до березня 2021 року проводилося у розмірі 33,3 % та 500 грн аліментів на утримання дружини.

Позивач зазначав, що після досягнення повноліття сином ОСОБА_3 з нього продовжили стягувати аліменти на його утримання у розмірі, визначеному рішенням суду від 30.03.2011 у справі №2-923/2011, а саме: на двох дітей у розмірі 1/3 частини заробітку, а не на одну дитину, позаяк старший син досяг повноліття.

Позивач просив зарахувати переплачену суму грошових коштів у розмірі 61 814,04 грн у рахунок аліментних зобов'язань у виконавчому провадженні №НОМЕР_1, яке перебуває на виконанні Олександрівського ВДВС (у рахунок аліментних зобов'язань перед молодшим сином).

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції. залишеним без змін апеляційним судом, позов задоволено. Зараховано переплату грошових коштів у розмірі 61 814,04 грн у рахунок аліментних зобов'язань позивача у виконавчому провадженні №НОМЕР_1, яке перебуває на виконанні Олександрівського ВДВС.

Рішення районного суду мотивовано тим, що із січня 2018 року позивачем здійснювалася переплата аліментів, оскільки старший син досяг повноліття, відтак переплачені кошти підлягають зарахуванню в рахунок аліментних зобов'язань у виконавчому провадженні №НОМЕР_1.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

У справі, яка переглядається, предметом спору є саме період нарахування та стягнення з боржника аліментних платежів після набуття старшим сином повноліття. На переконання боржника, з моменту набуття повноліття ОСОБА_3 з нього безпідставно стягувалися аліменти на утримання сина, у зв'язку із чим виникла переплата, яку просив зарахувати в рахунок аліментних зобов'язань перед молодшим сином ОСОБА_4.

Встановлено, що з набуттям повноліття ОСОБА_3 не звертався до суду з позовом до позивача про стягнення аліментів у порядку статті 199 СК України.

За відсутності судового рішення, яке набрало законної сили, про стягнення аліментів на утримання дитини, яка після набуття повноліття продовжує навчання і у зв'язку із цим потребує матеріальної допомоги, підстави для відрахування аліментів із заробітної плати позивача були відсутні.

Проте суди попередніх інстанцій ухвалили судові рішення, які не відповідають положенням статей 263 – 265 ЦПК України та підлягають скасуванню.

Щодо способу захисту порушеного права

Позивач самостійно визначається з порушеним, невизнаним чи оспорюваним правом або охоронюваним законом інтересом, які потребують судового захисту. Обґрунтованість підстав звернення до суду оцінюються судом у кожній конкретній справі за результатами розгляду позову.

Предметом спору в цій справі є відновлення права позивача на повернення переплачених коштів на утримання сина, який набув повноліття, шляхом їх зарахування в рахунок виконання інших зобов'язань.

Задовольняючи позовні вимоги, суди попередніх інстанцій дійшли висновку про обґрунтованість позовних вимог. При цьому суди попередніх інстанцій не зазначили норму права, яка передбачає можливість зарахування переплачених коштів за одним виконавчим провадженням на виконання іншого виконавчого провадження.

Верховний Суд погоджується з доводами касаційної скарги про те, що вимоги позивача не належать до кондикційних зобов'язань, оскільки зобов'язання з повернення безпідставно набутих коштів не застосовуються до аліментів.

Метою позову є повернення переплачених коштів, а спосіб, який обрав позивач (не собі), – зарахування переплати в рахунок аліментних зобов'язань перед іншою особою, не змінює предмету позова – повернення коштів.

Отже, обраний позивачем спосіб захисту, а саме позовні вимоги про зарахування переплати в рахунок аліментних зобов'язань, є неналежним і не підлягає захисту.

Щодо кола відповідачів у справі

Відповідно до частини першої статті 42 ЦПК України у справах позовного провадження учасниками справи є сторони, треті особи. Сторонами в цивільному процесі є позивач і відповідач (частина перша статті 48 ЦПК України).

За теоретичним визначенням «відповідач» – це особа, яка має безпосередній зв'язок зі спірними матеріальними правовідносинами та, на думку позивача, порушила, не визнала або оспорила його права, свободи чи інтереси і тому притягується до участі у цивільній справі для відповіді за пред'явленими вимогами.

Якщо позов подано не до тієї особи, яка повинна відповідати за позовом, суд до закінчення підготовчого провадження, а у разі розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження – до початку першого судового засідання за клопотанням позивача замінює первісного відповідача належним відповідачем, не закриваючи провадження у справі.

За змістом норм цивільного процесуального права з урахуванням принципу диспозитивності цивільного судочинства та принципу змагальності сторін, на позивача покладено обов'язок визначати відповідача у справі. При цьому суд під час розгляду справи має виходити зі складу осіб, які залучені до участі у справі позивачем. У разі пред'явлення позову до частини відповідачів суд не вправі зі своєї ініціативи і без згоди позивача залучати інших відповідачів до участі у справі як співвідповідачів і повинен вирішити справу за тим позовом, що пред'явлений, і відносно тих відповідачів, які зазначені в ньому.

Якщо позивач не заявляє клопотання про заміну неналежного відповідача (або залучення інших співвідповідачів в окремих справах згідно зі специфікою спірних правовідносин), суд відмовляє у задоволенні позову.

Частиною четвертою статті 12 ЦПК України встановлено, що кожна сторона несе ризик настання наслідків, пов'язаних із вчиненням чи невчиненням нею процесуальних дій.

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 12.12.2018 у справі №372/51/16-ц (провадження №14-511цс18) зроблено правовий висновок, що визначення відповідачів, предмета і підстав спору є правом позивача, натомість встановлення належності відповідачів та обґрунтованості позову є обов'язком суду, який виконується під час розгляду справи.

Пунктом 13 постанови Пленуму Верховного Суду України від 18.12.2009 №14 «Про судове рішення у цивільній справі» судам роз'яснено, що суд не має права вирішувати питання про права та обов'язки осіб, не залучених до участі у справі, оскільки це є порушенням норм процесуального права.

Позивач пред'явив позовні вимоги до колишньої дружини та просив зарахувати переплачену суму грошових коштів у розмірі 61 814,04 грн у рахунок аліментних зобов'язань у виконавчому провадженні №НОМЕР_1, яке перебуває на виконанні Олександрівського ВДВС.

Отже, позивач просить зарахувати переплачену ним суму грошових коштів, а саме аліментів на утримання сина ОСОБА_3, який набув повноліття, у рахунок аліментних зобов'язань перед іншим сином. Проте позивач не залучив до участі у справі як співвідповідача ОСОБА_3, на утримання якого сплачувалися грошові кошти і який набув повної правоздатності з часу набуття повноліття.

Відповідно до статті 179 СК України аліменти, одержані на дитину, є власністю дитини.

Той із батьків або інших законних представників дитини, на ім'я якого виплачуються аліменти, розпоряджається аліментами виключно за цільовим призначенням в інтересах дитини. Неповнолітня дитина має право брати участь у розпорядженні аліментами, одержаними на її утримання. Неповнолітня дитина має право на самостійне одержання аліментів та розпорядження ними відповідно до Цивільного кодексу України.

З огляду на зазначене до участі у справі як співвідповідача позивачеві слід було залучити ОСОБА_3, який є набувачем і власником коштів.

Позивач у цій справі клопотань про заміну первісного відповідача належним відповідачем чи про залучення до участі у справі іншої особи як співвідповідача не заявляв, а з власної ініціативи суд не наділений такими повноваженнями. Зазначене є самостійною підставою для скасування оскаржуваних судових рішень.

Зважаючи на вищевикладене, Верховний Суд дійшов висновку, що касаційну скаргу відповідача слід задовольнити, судові рішення попередніх інстанцій скасувати та ухвалити нове рішення про відмову у задоволенні позову.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115376873.

Постанова Верховного Суду від 13.12.2023 у справі №643/15146/20

Аналіз положень статті 76 СК України свідчить про те, що право на утримання після розірвання шлюбу має той із подружжя, який у зв'язку з певними істотними обставинами за час перебування у шлюбі не зміг реалізувати себе у соціально-економічному аспекті, що позбавляє його можливості забезпечувати себе. Разом з тим положення частини четвертої статті 76 СК України не містять вичерпного переліку обставин, при настанні яких колишнє подружжя може укласти відповідний договір утримання.

Пункт договору, згідно з яким на позивача покладений обов'язок сплачувати аліменти на користь відповідачки пожиттєво, суперечить положенням закону, оскільки абзацом другим частини четвертої статті 76 СК України встановлено, що право на утримання у цьому випадку триває протягом трьох років від дня розірвання шлюбу, тобто закон імперативно обмежує строк існування такого права, тому встановлення пожиттєвого обов'язку сплачувати аліменти на утримання колишньої дружини суперечить імперативній вказівці закону, змісту спірних правовідносин і засадам справедливості та добросовісності.

Відповідно до частини першої та другої статті 89 СК України подружжя, а також особи, шлюб між якими було розірвано, мають право укласти договір про припинення права на утримання взамін набуття права власності на житловий будинок, квартиру чи інше нерухоме майно або одержання одноразової грошової виплати. Якщо особи домовилися про припинення права на утримання у зв'язку з одержанням одноразової грошової виплати, обумовлена грошова сума має бути внесена на депозитний рахунок нотаріальної контори або приватного нотаріуса до посвідчення договору.

1. Обставини справи

У вересні 2020 року позивач звернувся до суду з позовом до відповідачки про визнання договору про надання утримання одному з подружжя недійсним, застосування наслідків недійсності правочину, стягнення коштів.

Позовна заява мотивована тим, що із серпня 1990 року по травень 2018 року сторони перебували у зареєстрованому шлюбі. Після розірвання шлюбу між ними укладено договір від 31.01.2019 про поділ майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

31.01.2019 між сторонами також укладено договір про надання утримання одному з подружжя. Відповідно до пункту 3 вказаного договору відповідачка у зв'язку з вихованням дітей, веденням домашнього господарства та піклуванням про членів сім'ї не мала можливості працювати та зайняти відповідну посаду, а тому згідно з частиною четвертою статті 76 СК України має право на утримання у зв'язку з розірванням шлюбу навіть за умови, що є працездатною.

Позивач вважав, що договір про надання утримання одному з подружжя укладений із порушенням положень закону, оскільки відповідачка не набула права на утримання відповідно до обставин, зазначених у пункті 3 договору, позаяк за час перебування у зареєстрованому шлюбі вона здобула освіту, а тому могла працювати за відповідною спеціальністю. Крім того, відповідачка перебувала у трудових відносинах із ТОВ «НАРГУС» у період з 01.04.1997 по 20.05.2009 і отримувала заробітну плату.

Положення пункту 12 договору про надання утримання одному з подружжя про пожиттєве право на утримання відповідачки суперечать імперативній нормі абзацу другого частини четвертої статті 76 СК України щодо обмеження строку дії такого права трьома роками.

Позивач вказував на те, що пункт 14 договору про надання утримання одному з подружжя, яким визначено право відповідачки на одностороннє припинення утримання за цим договором та отримання відступного у розмірі 400 000 доларів США, суперечить імперативним положенням статті 89 СК України про те, що подружжя, а також особи, шлюб між якими було розірвано, мають право укласти договір про припинення права на утримання взамін набуття права власності на житловий будинок, квартиру чи інше нерухоме майно або одержання одноразової грошової виплати.

З лютого 2019 року по вересень 2020 року позивач щомісяця сплачував кошти на виконання умов зазначеного договору, а всього сплачено грошові кошти у розмірі 2 686 087 грн, що еквівалентно 95 000 доларів США. Проте, оскільки договір про надання утримання одному з подружжя є недійсним, то відповідно до положень частини першої статті 216 ЦК України вказані сплачені ним кошти підлягають стягненню з відповідачки на його користь.

З урахуванням викладеного та збільшених позовних вимог позивач просив суд визнати договір про надання утримання одному з подружжя недійсним; застосувати наслідки недійсності правочину та стягнути з відповідачки на його користь грошові кошти, отримані за недійсним договором, у розмірі 2 686 087 грн, що еквівалентно 95 000 доларів США.

У листопаді 2020 року відповідачка за первісним позовом звернулася до суду із зустрічним позовом до колишнього чоловіка про стягнення заборгованості за договором про надання утримання одному з подружжя.

Зустрічна позовна заява мотивована тим, що відповідач (позивач за первісним позовом) на порушення умов договору про надання утримання одному з подружжя з жовтня 2020 року припинив сплату аліментів на її користь. Відповідно до пункту 14 договору про надання утримання одному з подружжя у неї наявне право на припинення дії цього договору та отримання одноразової грошової виплати у розмірі 400 000 доларів США.

23.09.2020 вона направила на адресу колишнього чоловіка на підставі пункту 14 вказаного договору нотаріально посвідчену заяву-звернення про сплату їй одноразової грошової виплати у розмірі 400 000 доларів США. Проте на порушення умов договору, її прав і положень закону відповідач відповіді на вказану заяву не надав, аліменти сплачувати припинив.

Позивачка за зустрічним позовом просила суд стягнути з колишнього чоловіка на її користь заборгованість за договором про надання утримання одному з подружжя, яка складається з одноразової грошової виплати еквівалентної 400 000 доларів США, що станом на 26.11.2020 становить 11 352 000 грн та аліментів, починаючи з жовтня 2020 року до ухвалення судом рішення.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції первісний позов задоволено. Визнано договір про надання утримання одному з подружжя недійсним, застосовано наслідки недійсності правочину, стягнуто з відповідачки на користь позивача грошові кошти, отримані за вказаним договором, у розмірі 2 686 087 грн, що еквівалентно 95 000 доларів США. У задоволенні зустрічного позову відмовлено.

Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що відповідачка за час перебування у зареєстрованому шлюбі з позивачем отримала освіту, є працездатною особою.

Відповідно до договору від 31.01.2019 про поділ майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, відповідачка до його підписання отримала у власність, у тому числі, валютні цінності – грошові кошти в іноземній валюті у сумі 300 000 доларів США, що значно перевищує прожитковий мінімум на дату укладення сторонами спірного договору, а тому вона не може бути визнана особою, що потребує матеріальної допомоги, унаслідок чого не набуває права на утримання з підстав, встановлених частиною четвертою статті 76 СК України.

Положення пункту 12 договору про надання утримання одному з подружжя, згідно з яким позивач зобов'язався сплачувати відповідачці аліменти пожиттєво, суперечать імперативній нормі абзацу другого частини четвертої статті 76 СК України щодо обмеження трирічним строком дії такого права на утримання. Тому вказаний пункт спірного договору порушує права позивача.

Законом врегульовано порядок припинення аліментних зобов'язань у зв'язку з отриманням одноразової грошової виплати, яка здійснюється виключно за згодою сторін та на підставі нотаріально-посвідченого договору. Отже, положення пункту 14 договору про припинення відповідачкою в односторонньому порядку права на утримання за договором та отримання одноразової грошової виплати у розмірі 400 000 доларів США суперечать імперативним положенням статті 89 СК України, а тому вказаний пункт спірного договору порушує права позивача, як платника аліментів, що є також підставою для визнання спірного договору недійсним.

Ураховуючи викладене, суд першої інстанції дійшов висновку про те, що договір про надання утримання одному з подружжя є недійсним, тобто не створює юридичних наслідків, а отже, відповідачка зобов'язана повернути позивачеві грошові кошти, які отримані нею за недійсним правочином у розмірі 95 000 доларів США.

При вирішенні зустрічного позову суд першої інстанції дійшов висновку про те, що системний аналіз пунктів 13, 14 договору про надання утримання одному з подружжя та статей 626 – 629 ЦК України, 89 СК України свідчить про те, що сторони під час укладення спірного договору передбачили умови припинення такого утримання, а саме укладення між ними договору про припинення права на утримання взамін набуття права власності на житловий будинок, квартиру чи інше нерухоме майно або одержання одноразової грошової виплати.

Колишньою дружиною не надано відповідний письмовий договір, укладений між нею та колишнім чоловіком, про припинення утримання взамін набуття права власності на житловий будинок, квартиру, інше нерухоме майно або одержання одноразової грошової виплати у розмірі 11 102 210 грн, що еквівалентно 400 000 доларів США, як того вимагає пункт 13 договору та частина перша статті 89 СК України.

Ураховуючи викладене, відсутні правові підстави для стягнення з відповідача за зустрічним позовом на користь колишньої дружини одноразової грошової виплати, оскільки між сторонами не було укладено відповідного договору про припинення утримання. Крім того, оскільки договір про надання утримання одному з подружжя є недійсним відповідно до положень статей 203, 215 ЦК України, то безпідставними є вимоги про стягнення з колишнього чоловіка аліментів за період з жовтня 2020 року і до ухвалення судом рішення.

Постановою апеляційного суду рішення суду першої інстанції скасовано, ухвалено нове судове рішення по суті заявлених вимог. Первісний позов задоволено частково. Визнано недійсними пункти 12 і 14 договору про надання утримання одному з подружжя. У задоволенні решти вимог відмовлено за недоведеністю.

Зустрічний позов задоволено частково. Стягнуто з колишнього чоловіки на користь позивачки за зустрічним позовом аліменти за період з жовтня 2020 року по 11.05.2021 у сумі 1 028 969,67 гривні. У задоволенні решти позовних вимог відмовлено за недоведеністю.

Судове рішення апеляційного суду мотивовано тим, що положеннями частини четвертої статті 76 СК України не визначено виключний перелік підстав для отримання одним із подружжя утримання після розірвання шлюбу. У пункті 17 оспорюваного договору про надання утримання одному з подружжя його сторони засвідчили, що цей договір відповідає їхнім намірам, вони однаково розуміють значення і умови цього договору, його природу і правові наслідки.

Посилання позивача на відсутність визначених частиною четвертою статті 76 СК України обставин для укладення зазначеного договору на увагу не заслуговують, оскільки ним не надано належних і допустимих доказів на підтвердження того, що відповідачка набула можливості забезпечувати себе самостійно, а тому після розірвання шлюбу не потребує допомоги.

Пункт 12 оспорюваного договору, згідно з яким на позивача покладений обов'язок сплачувати аліменти на користь відповідачки пожиттєво, суперечить положенням закону, оскільки абзацом другим частини четвертої статті 76 СК України встановлено, що право на утримання у цьому випадку триває протягом трьох років від дня розірвання шлюбу, тобто закон імперативно обмежує строк існування такого права, тому встановлення пожиттєвого обов'язку сплачувати аліменти на утримання колишньої дружини суперечить імперативній вказівці закону, змісту спірних правовідносин і засадам справедливості та добросовісності.

Відповідно до пункту 14 оспорюваного договору відповідачка має право в односторонньому порядку припинити його дію, у зв'язку з чим у позивача виникає обов'язок сплатити їй одноразово грошові кошти у сумі еквівалентній 400 000 доларів США. Проте положеннями частини другої статті 89 СК України передбачена домовленість сторін про припинення зобов'язання, тобто взаємне бажання, можливість обох учасників припинити договірні відносини на певних умовах, а пункт 14 оспорюваного договору лише надає право відповідачці діяти на власний розсуд у будь-який час, покладаючи на позивача безальтернативний обов'язок сплатити грошові кошти без урахування його бажання і можливостей, тобто має дискримінаційний характер і суперечить загальним засадам справедливості, добросовісності й розумності у цивільних правовідносинах.

Недійсність пунктів 12 і 14 оспорюваного договору не має наслідком недійсності інших його частин і правочину у цілому.

При вирішенні зустрічного позову апеляційний суд виходив із того, що шлюб між сторонами розірваний 11.05.2018, тому згідно з частиною четвертою статті 76 СК України право колишньої дружини на утримання припинилося 11.05.2021. Відповідач припинив сплату аліментів за договором з жовтня 2020 року, а отже, з останнього на користь позивачки слід стягнути аліменти на утримання колишньої дружини за період із жовтня 2020 року по 11.05.2021.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Відповідно до частини четвертої статті 76 СК України, якщо у зв'язку з вихованням дитини, веденням домашнього господарства, піклуванням про членів сім'ї, хворобою або іншими обставинами, що мають істотне значення, один із подружжя не мав можливості одержати освіту, працювати, зайняти відповідну посаду, він має право на утримання у зв'язку з розірванням шлюбу і тоді, якщо є працездатним, за умови, що потребує матеріальної допомоги і що колишні чоловік, дружина можуть надавати матеріальну допомогу.

Право на утримання у цьому випадку триває протягом трьох років від дня розірвання шлюбу.

Аналіз вказаних положень закону свідчить про те, що право на утримання після розірвання шлюбу має той із подружжя, який у зв'язку з певними істотними обставинами за час перебування у шлюбі не зміг реалізувати себе у соціально-економічному аспекті, що позбавляє його можливості забезпечувати себе. Разом з тим положення частини четвертої статті 76 СК України не містять вичерпного переліку обставин, при настанні яких колишнє подружжя може укласти відповідний договір утримання.

Статтею 203 ЦК України встановлені загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину.

Відповідно до частини першої статті 215 ЦК України підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами першою – третьою, п'ятою та шостою статті 203 цього Кодексу.

Статтею 204 ЦК України закріплено презумпцію правомірності правочину, згідно з якою правочин є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним.

Недійсність окремої частини правочину не має наслідком недійсності інших його частин і правочину в цілому, якщо можна припустити, що правочин був би вчинений і без включення до нього недійсної частини (стаття 217 ЦК України).

Апеляційний суд, встановивши фактичні обставини у справі, від яких залежить правильне вирішення спору, дійшов обґрунтованого висновку про те, що пункт 12 договору про надання утримання одному з подружжя, відповідно до якого на позивача покладений обов'язок пожиттєво сплачувати аліменти на користь відповідачки, суперечить положенням закону, яким імперативно обмежено строк існування такого права, а саме згідно з абзацом другим частини четвертої статті 76 СК України право на утримання у цьому випадку триває протягом трьох років від дня розірвання шлюбу.

Відповідно до частини першої та другої статті 89 СК України подружжя, а також особи, шлюб між якими було розірвано, мають право укласти договір про припинення права на утримання взамін набуття права власності на житловий будинок, квартиру чи інше нерухоме майно або одержання одноразової грошової виплати.

Якщо особи домовилися про припинення права на утримання у зв'язку з одержанням одноразової грошової виплати, обумовлена грошова сума має бути внесена на депозитний рахунок нотаріальної контори або приватного нотаріуса до посвідчення договору.

Пункт 14 договору про надання утримання одному з подружжя передбачає лише право відповідачки діяти на власний розсуд у будь-який час, покладаючи на позивача безальтернативний обов'язок сплатити грошові кошти у розмірі еквівалентному 400 000 доларів США без урахування його бажання і можливостей, тобто суперечить положенням закону та порушує права позивача

Верховний Суд погодився з висновком апеляційного суду, зробленим при вирішенні зустрічного позову, про те, що шлюб між сторонами розірвано 11.05.2018, тому на підставі частини четвертої статті 76 СК України право колишньої дружини на утримання припинилося 11.05.2021.

Доводи касаційної скарги про те, що на час укладення спірного договору сторони не перебували у зареєстрованому шлюбі, а цей правочин укладено через 9 місяців після розірвання шлюбу, тому до спірних правовідносин підлягають застосуванню виключно положення ЦК України, суд не взяв до уваги, оскільки на правовідносини, які виникають після розірвання шлюбу, між колишнім подружжям поширюються положення сімейного законодавства, про що чітко зазначено у статті 76 СК України.

Отже, посилання касаційної скарги на те, що договір про надання утримання одному з подружжя укладено виключно на підставі ЦК України, є безпідставними, оскільки вони спростовуються назвою, суттю та змістом оспорюваного договору, в якому його сторони після розірвання шлюбу передбачили необхідність утримання відповідачки, як одного з колишнього подружжя після розірвання шлюбу та можливість надання такої матеріальної допомоги іншим з подружжя.

Враховуючи наведене, Верховний Суд постановив касаційну скаргу залишити без задоволення, а оскаржувану постанову апеляційного суду – без змін.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням:

https://reyestr.court.gov.ua/Review/115722901.

2.1.3. Справи щодо визначення місця проживання дитини

Постанова Верховного Суду від 14.12.2023 у справі №127/20368/21

Під час розгляду судом та/або органом опіки та піклування спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, визначення місця проживання дитини, відібрання дитини, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька дитини, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на законних підставах або не на основі рішення суду, обов'язково беруться до уваги факти вчинення домашнього насильства стосовно дитини або за її присутності (частина четверта статті 22 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

Тлумачення вказаної норми свідчить, що законодавець поклав на суд обов'язок при вирішенні таких спорів враховувати як факти вчинення домашнього насильства стосовно дитини, так і за присутності дитини.

Тобто у разі посилання учасників сімейного спору на факти вчинення одним із учасників домашнього насильства обов'язково слід перевіряти, чи відбувалося домашнє насильство щодо дитини або за її присутності.

1. Обставини справи

Батько звернувся до суду з позовом, у якому просив визначити місце проживання дитини разом з ним, мотивуючи це тим, що матір ухиляється від виконання обов'язків щодо утримання та виховання сина, не піклується про нього, його фізичний і духовний розвиток, не спілкується з ним, не надає доступу до культурних та інших духовних цінностей. Відповідач висловлює своє небажання щодо утримання сина належним чином, посилаючись на відсутність коштів і неможливість їх заробити.

На час звернення з позовом син проживає разом із позивачем і перебуває на його утриманні.

Відповідачка подала зустрічний позов про визначення місця проживання дитини з нею, обґрунтовуючи його тим, що наприкінці червня 2021 року вони з позивачем домовилися про те, що деякий час син буде проживати з ним, оскільки вона потребувала стаціонарного лікування.

Після закінчення лікування вона неодноразово зверталася до позивача з проханням повернути їй сина, однак він спочатку просив відтермінувати повернення їй сина, а надалі категорично відмовився від цього, погрожуючи насильством.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції у задоволенні первісного позову відмовлено, зустрічний позов відповідачки задоволено. Рішення суду мотивоване тим, що суд, визначаючи місце проживання дитини, надавши належну оцінку усім обставинам справи, з урахуванням найкращих інтересів дитини визначив місце проживання з матір'ю. На час ухвалення рішення судом не встановлено обставин, які б давали підстави для висновку, що визначення місця проживання дитини з батьком буде мати більш позитивний вплив на дитину.

Постановою апеляційного суду рішення суду першої інстанції скасовано та ухвалено нове рішення, яким первісний позов задоволено.

Постанова суду апеляційної інстанції мотивована тим, що суд першої інстанції не з'ясував повною мірою всі обставини, які мають значення для справи. Апеляційний суд за клопотанням сторін допитав малолітню дитину в присутності законних представників і педагога. Дитина пояснила, що проживає тривалий час з батьком. Маму впізнає, бажає спілкуватися з нею. Пояснила, що мати не дзвонить до неї, до садочка не приходила, до дошколярика теж. З мамою тривалий час не бачиться та не спілкується. Спілкуватися з мамою дитині ніхто не забороняє.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись з рішеннями судів попередніх інстанцій, відповідачка звернулася до Верховного Суду з касаційною скаргою, у якій, посилаючись на неправильне застосування норм матеріального права і порушення норм процесуального права, просила скасувати постанову апеляційного суду та направити справу на новий апеляційний розгляд.

Касаційна скарга мотивована тим, що апеляційний суд не врахував, що на цей час позивач продовжує незаконно утримувати сина та чинити перешкоди у побаченні і спілкуванні її з дитиною. Внаслідок таких незаконних дій батька дитини були втрачені емоційні зв'язки матері й сина. Тривале проживання дитини з батьком не може бути безумовною підставою для визначення місця проживання сина саме з ним.

Верховний Суд касаційну скаргу задовольнив частково, рішення судів попередніх інстанцій скасував, справу передав на новий розгляд до суду першої інстанції.

На обґрунтування свого рішення зазначив, що Європейський суд з прав людини зауважує, що між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага, у дотриманні якої особлива увага має бути до найважливіших інтересів дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків. (HUNT v. UKRAINE, №31111/04, § 54, ЄСПЛ, від 07 грудня 2006 року).

При визначенні основних інтересів дитини у кожному конкретному випадку необхідно враховувати дві умови: по-перше, у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною; по-друге, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним (MAMCHUR v. UKRAINE, №10383/09, § 100, ЄСПЛ, від 16 липня 2015 року).

Європейський суд з прав людини вказав, що «питання домашнього насильства, яке може проявлятися у різних формах – від застосування фізичної сили до сексуального, економічного, емоційного або словесного насильства, виходить за межі обставин конкретної справи. Це загальна проблема, яка тією чи іншою мірою стосується всіх держав-членів, і не завжди очевидна, оскільки часто має місце у контексті особистих стосунків або закритих соціальних систем» (див. рішення у справі «Володіна проти Росії» (Volodina v. Russia), пункт 71). Хоча це явище може найчастіше стосуватися жінок, Суд визнає, що і чоловіки можуть бути потерпілими від домашнього насильства, і діти теж прямо чи опосередковано часто стають жертвами. Якщо особа висуває небезпідставну скаргу щодо повторюваних актів домашнього насильства над нею чи інших видів знущання, якими б незначними не були окремі епізоди, національні органи влади зобов'язані оцінити ситуацію загалом, у тому числі й загрозу продовження аналогічних подій (див. mutatis mutandis, рішення у справі «Ірина Смірнова проти України» (Irina Smirnova v. Ukraine), заява №1870/05, пункти 71 і 89, від 13 жовтня 2016 року). Серед іншого, ця оцінка має належним чином враховувати особливу вразливість потерпілих, які часто емоційно, економічно чи іншим чином залежать від своїх нападників, а також психологічний ефект, який може мати загроза повторного знущання, залякування та насильства на повсякденне життя потерпілого (див. mutatis mutandis, згадані рішення у справах «Хайдуова проти Словаччини», пункт 46, та «Ірина Смірнова проти України» (Irina Smirnova v. Ukraine), там само). Якщо встановлено, що конкретна особа була постійним об'єктом знущань і є вірогідність продовження жорстокого поводження, окрім реагування на конкретні інциденти, органи державної влади повинні вжити належні заходи загального характеру для протидії основній проблемі та запобіганню майбутньому жорстокому поводженню (див. рішення у справі «Джорджевіч проти Хорватії», заява №41526/10, пункти 92 і 93 та 147-149, ЄСПЛ 2012, та згадане рішення у справі «Ірина Смірнова проти України» (Irina Smirnova v. Ukraine), там само) (LEVCHUK v. UKRAINE, №17496/19, § 78, 80, ЄСПЛ, від 03 вересня 2020 року).

Під час розгляду судом та/або органом опіки та піклування спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, визначення місця проживання дитини, відібрання дитини, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька дитини, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на законних підставах або не на основі рішення суду, обов'язково беруться до уваги факти вчинення домашнього насильства стосовно дитини або за її присутності (частина четверта статті 22 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

Тлумачення вказаної норми свідчить, що законодавець поклав на суд обов'язок при вирішенні спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, визначення місця проживання дитини, відібрання дитини, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька дитини, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на законних підставах або не на основі рішення суду враховувати як факти вчинення домашнього насильства стосовно дитини, так і за присутності дитини.

Тобто у разі посилання учасників сімейного спору на факти вчинення одним із учасників домашнього насильства обов'язково слід перевіряти, чи відбувалося домашнє насильство щодо дитини або за її присутності. Зазначені обставини слід також перевіряти при вирішенні питання про забезпечення позову у справах про визначення місця проживання дитини.

Аналогічні висновки містяться у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 22 червня 2022 року у справі №757/33742/19-ц (провадження №61-21029св21).

Рішенням суду першої інстанції у справі №127/35461/21 заяву відповідачки, за участю заінтересованої особи позивача про видання обмежувального припису задоволено, який видано позивачу на строк 6 місяців із такими заборонами: заборонено наближатися на визначену відстань до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць частого відвідування відповідача; заборонено особисто і через третіх осіб розшукувати відповідача, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому позивачу, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею; заборонено вести листування, телефонні переговори з відповідачем або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб.

У рішенні суду першої інстанції у справі №127/35461/21 встановлено, що позивач висловлювався нецензурною лайкою, завдавав відповідачці тілесних ушкоджень, що було підставою для звернення останньої до правоохоронних органів.

Суди не врахували, що законодавець поклав на суд обов'язок при вирішенні спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини враховувати як факти вчинення домашнього насильства стосовно дитини, так і за присутності дитини. Тобто у разі посилання учасників сімейного спору на факти вчинення одним з учасників домашнього насильства обов'язково необхідно перевіряти, чи відбувалося домашнє насильство щодо дитини або за її присутності. Зазначені обставини належить також перевіряти при вирішенні питання про визначення місця проживання дитини.

Суди не перевірили тверджень відповідачки про вчинення позивачем домашнього насильства відносно неї. Апеляційний суд за відсутності законних підстав вказав, що справа була розглянута за відсутності правопорушника і в суді апеляційної інстанції позивач пояснив, що йому невідомо про обставини зазначеної справи.

Суди не надали належної правової оцінки обставинам, встановленим рішенням суду першої інстанції у справі №127/35461/21, та не мотивували їх відхилення.

За таких обставин суди зробили передчасний висновок про визначення місця проживання дитини з одним із батьків без дослідження вказаних обставин.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115898872.

Постанова Верховного Суду від 06.12.2023 у справі №638/14616/18

Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном.

Верховний Суд вказав, що встановивши фактичні обставини справи, які мають суттєве значення для її вирішення, суд першої інстанції дійшов обґрунтованого висновку про наявність підстав для визначення місця проживання дитини з батьком з огляду на те, що це відповідатиме найкращим інтересам дитини. При цьому районний суд правильно врахував думку дитини, яка в судовому засіданні висловила своє бажання проживати саме з батьком.

1. Обставини справи

Позивач звернулася до суду з позовом, у якому просить визначити місце проживання малолітньої дитини разом з нею. Позовна заява мотивована тим, що вона перебувала у фактичних шлюбних відносинах з відповідачем, упродовж яких у них народилася дитина.

Після припинення фактичних шлюбних відносин дитина залишилася проживати з позивачкою, але згоди з питання місця проживання дитини батьки не досягли, що стало приводом для звернення до суду.

Відповідач звернувся до суду із зустрічним позовом, з метою визначити місце проживання дитини разом з батьком. Зустрічний позов мотивує тим, що дитина з народження постійно проживала разом з ним, він займався розвитком дитини та її здоров'ям. Зазначив, що мати дитини не працює, постійного доходу не мала і не має. А тому просив суд визначити місце проживання малолітньої дитини за місцем його проживання.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції у задоволенні первісного позову відмовлено, задоволено зустрічний позов і визначено місце проживання дитини з батьком. Рішення мотивоване тим, що матеріали справи не містять доказів щодо негативного впливу батька на дитину, а навпаки є докази, які свідчать про активні дії батька щодо створення необхідних умов для гідного проживання та розвитку доньки. Мати дитини, яка, безсумнівно, відіграє важливу роль у її житті та розвитку, має право та обов'язок піклуватися про здоров'я дитину, стан її розвитку, незалежно від того з ким дитина буде проживати.

Постановою апеляційного суду місце проживання дитини визначено з матір'ю на підставі того, що батько, хоча й належним чином займається вихованням та утриманням дитини, однак, перешкоджаючи матері у спілкуванні з донькою, позбавляє доньку як належної опіки і виховання з боку матері, так і порушує її право на прямі контакти, що суперечить найкращим інтересам дитини.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись з рішенням суду апеляційної інстанції, відповідач за первісним позовом звернувся до Верховного Суду з касаційною скаргою, посилаючись на неправильне застосування апеляційним судом норм матеріального права, порушення норм процесуального права, оскаржувану постанову суду апеляційної інстанції просить скасувати та залишити в силі рішення суду першої інстанції.

Верховний Суд касаційну скаргу задовольнив, вказавши, що оскаржуване судове рішення суду апеляційної інстанції вимогам статті 263 ЦПК України не відповідає.

На обґрунтування свого рішення зазначив, що рівність прав батьків щодо дитини є похідною від прав та інтересів самої дитини на гармонійний розвиток та належне виховання, у першу чергу повинні бути визначені та враховані інтереси дитини з огляду на об'єктивні обставини спору, а вже тільки потім права батьків.

За змістом статті 171 СК України дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї.

Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном.

Верховний Суд вважає, що згода дитини на проживання з одним із батьків не є абсолютною для суду, якщо така згода не буде відповідати та сприяти захисту прав та інтересів дитини.

Встановивши фактичні обставини справи, які мають суттєве значення для її вирішення, суд першої інстанції дійшов обґрунтованого висновку про наявність підстав для визначення місця проживання дитини з батьком з огляду на те, що це відповідатиме найкращим інтересам дитини. При цьому суд правильно врахував думку дитини, яка в судовому засіданні висловила своє бажання проживати саме з батьком.

За таких обставин з огляду на інтереси самої дитини, враховуючи, у тому числі, сталі її соціальні зв'язки, місце навчання, психологічний стан дитини, зокрема прихильність до батька, тривале проживання з ним, а також дотримуючись балансу між інтересами дитини, правами батьків на виховання дитини і обов'язком батьків діяти в її інтересах, колегія суддів погоджується з висновком суду першої інстанції про доцільність проживання надалі дочки разом з батьком, що сприятиме якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115654126.

Постанова Верховного Суду від 21.12.2023 у справі №754/1498/22

Законодавець визначив певний порядок вирішення батьками питання участі у вихованні дитини. Так, у випадку, якщо мати і батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може бути вирішений органом опіки та піклування або судом. Якщо хтось із батьків не погоджується з рішенням органу опіки та піклування, він може звернутися для вирішення спору щодо визначення місця проживання дитини до суду. У цьому випадку законодавство не вимагає окремого оскарження рішення органу опіки та піклування, оскільки частиною третьою статті 159 СК України встановлено, що суд може зупинити виконання рішення органу опіки та піклування до вирішення спору.

1. Обставини справи

Позивач звернувся до суду, у якому просив визнати протиправними і скасувати два висновки органу опіки та піклування щодо визначення місця проживання малолітньої дитини: перший – щодо недоцільності проживання дитини з батьком, другий – щодо доцільності проживання дитини з матір'ю.

На обґрунтування позову зазначав, що в провадженні суду першої інстанції перебуває справа за позовом колишньої дружини до нього про визначення місця проживання дитини та за його зустрічним позовом до колишньої дружини про визначення місця проживання дитини з батьком. У межах цієї справи органом опіки та піклування були надані два висновки щодо визначення місця проживання малолітньої дитини, які не відповідають дійсним обставинам справи, є упередженими, не відповідають вимогам СК України та Типового положення про комісію з питань захисту прав дитини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року №866.

З огляду на наведене просив позов задовольнити.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Суд першої інстанції у задоволенні позову відмовив, посилаючись на недоведеність позовних вимог. Доводи позивача про те, що в основу висновків органу опіки та піклування покладені неправдиві та сфальсифіковані дані, жодними належними та допустимими доказами не підтверджені.

Суд апеляційної інстанції змінив рішення суду першої інстанції. Постанова апеляційного суду мотивована тим, що оскаржувані висновки є доказами у справі про визначення місця проживання дитини та за зустрічним позовом про визначення місця проживання дитини з батьком, і підлягають оцінці в сукупності з іншими доказами, відтак позивач має захищати свій інтерес під час судового розгляду зазначеної справи, а не ініціювати окрему справу щодо оскарження висновків органу опіки та піклування.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись із зазначеними судовими рішеннями, позивач звернувся до Верховного Суду з касаційною скаргою, у якій просив скасувати рішення судів першої та апеляційної інстанцій і ухвалити нове рішення про задоволення позову.

Верховний Суд касаційну скаргу залишив без задоволення, а рішення судів першої та апеляційної інстанцій без змін, зазначивши, що оскаржувані судові рішення відповідають вимогам закону й підстави для їх скасування відсутні.

Верховний Суд зазначив, що законодавець визначив певний порядок вирішення батьками питання участі у виховані дитини. Так, у випадку, якщо мати і батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може бути вирішений органом опіки та піклування або судом. Якщо хтось із батьків не погоджується з рішенням органу опіки та піклування, він може звернутися для вирішення спору щодо визначення місця проживання дитини до суду. У цьому випадку законодавство не вимагає окремого оскарження рішення органу опіки та піклування, оскільки частиною третьою статті 159 СК України встановлено, що суд може зупинити виконання рішення органу опіки та піклування до вирішення спору.

У справі, що переглядається, предметом оскарження є висновки органу опіки та піклування, надані на виконання вимог статті 19 СК України, в межах розгляду цивільної справи №754/1811/21 про визначення місця проживання дитини та зустрічним позовом про визначення місця проживання дитини з батьком.

Отже, позивач мав захищати свої права та інтереси під час судового розгляду у справі №754/1811/21, а не ініціювати окрему судову справу щодо оскарження висновків органу опіки та піклування.

Велика Палата Верховного Суду неодноразово звертала увагу на важливість дотримання принципу процесуальної економії, відповідно до якого штучне подвоєння судового процесу є неприпустимим (пункт 58 постанови від 28 січня 2020 року у справі №50/311-6, пункт 63 постанови від 22 вересня 2020 року у справі №910/3009/18).

Оскільки оскаржувані висновки органу опіки та піклування не породжують певних правових наслідків для суб'єктів відповідних правовідносин, для батьків правові наслідки виникають виключно в результаті ухвалення судом рішення про визначення місця проживання дитини. Під час розгляду цієї справи надається оцінка усім доказам у сукупності, у тому числі й висновкам органу опіки та піклування, які не мають наперед встановленої сили для суду, що розглядає спір про визначення місця проживання дитини.

За таких обставин правильними є висновки апеляційного суду про відмову в задоволенні позову з підстав, викладених у постанові.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115859894.

Постанова Верховного Суду від 21.11.2023 у справі №753/15815/20

Коли батьки перебувають у рівних умовах, мають однакове ставлення до своїх батьківських обов'язків та в разі однакової прихильності дитини до обох батьків, місце проживання дитини має бути визначено з тим із батьків, яким створено більш сприятливі умови для проживання дитини.

Отже, суди під час вирішення спору про визначення місця проживання дитини мають керуватися принципом якнайкращих інтересів дитини, а при однаковому ставленні батьків до виконання своїх батьківських обов'язків та забезпечення умов проживання дитини враховувати сталі соціальні зв'язки, місце навчання, психологічний стан тощо.

1. Обставини справи

Позивач звернувся до суду з позовом про визначення місця проживання дитини з батьком. Позовні вимоги обґрунтував тим, що сторони перебувають у зареєстрованому шлюбі, від якого мають спільного сина. Відповідач інколи поводилася агресивно стосовно дитини. На думку позивача, така поведінка зумовлена залежністю від ігроманії в телефоні. Вона не займалася вихованням і духовним розвитком дитини.

На час розгляду справи сторони припинили шлюбні відносини, дитина проживає з батьком, який її забезпечує матеріально, а також займається її вихованням і розвитком. Посилається на те, що він має стабільний дохід, за останнім місцем роботи та місцем проживання характеризується позитивно, на обліку у психіатра та нарколога не перебуває, повністю забезпечує сина всім необхідним, дитина має більшу прихильність до нього, а відповідач не забезпечена власним житлом, майже не бере участі у житті дитини, а тому просив визначити місце проживання малолітнього сина з ним.

Відповідач за первісним позовом звернулася до суду із зустрічним позовом, у якому просила визначити місце проживання малолітнього сина з нею. Позовні вимоги обґрунтовувала тим, що вона завжди створювала всі необхідні умови для життя сина, піклувалася та піклується про його здоров'я, орендує квартиру, у якій створено всі необхідні умови для проживання сина, є працевлаштованою та отримує стабільний дохід, а отже, здатна самостійно забезпечувати себе і дитину. Посилаючись на наведене, просила визначити місце проживання малолітнього сина з нею.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін постановою апеляційного суду, позовні вимоги позивача за первісним позовом задоволено.

Визначено місце проживання малолітньої дитини разом з батьком.

Рішення суду першої інстанції, з висновком якого погодився апеляційний суд, мотивоване тим, що, зважаючи на малий вік дитини, проживання дитини протягом більшого періоду свого життя від народження з батьком, визначення місця проживання дитини з батьком відповідатиме його найкращим інтересам, сприятиме розвитку дитини у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, де разом з ними проживають дідусь і бабуся. Суд не встановив обставин, які б давали підстави для висновку, що визначення місця проживання дитини з матір'ю, що приведе до зміни місця проживання дитини, буде мати більш позитивний вплив на дитину, ніж залишення її проживати разом з батьком, у звичному для неї середовищі.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись з рішеннями судів попередніх інстанцій, відповідачка звернулася до Верховного Суду з касаційною скаргою, в якій, посилаючись на неправильне застосування судами попередніх інстанцій норм матеріального права та порушення норм процесуального права, просить скасувати оскаржувані судові рішення та ухвалити нове судове рішення про задоволення її позовних вимог.

Верховний Суд дійшов висновку, що касаційна скарга підлягає залишенню без задоволення, а оскаржувані судові рішення – без змін, оскільки їх ухвалено з додержанням норм матеріального і процесуального права.

Відповідно до частини першої статті 161 СК України, якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. Під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення.

У постанові Верховного Суду від 14 лютого 2019 року у справі №377/128/18 зазначено, що «тлумачення частини першої статті 161 СК України свідчить, що під час вирішення спору щодо місяця проживання малолітньої дитини враховується ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особисту прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення. До інших обставин, що мають істотне значення, можна віднести, зокрема: особисті якості батьків, відносини, які існують між кожним з батьків і дитиною (як виконують батьки свої батьківські обов'язки по відношенню до дитини, як враховують її інтереси, чи є взаєморозуміння між кожним із батьків і дитиною); можливість створення дитині умов для виховання і розвитку».

Верховний Суд зазначає, що міжнародні та національні норми не містять положень, які б наділяли будь-кого з батьків пріоритетним правом на проживання з дитиною, і посилається на рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) від 11 липня 2017 року у справі «М. С. проти України», заява №2091/13, у якому суд зауважив, що при визначенні найкращих інтересів дитини у кожній конкретній справі необхідно враховувати два аспекти: по-перше, інтересам дитини найкраще відповідає збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я є особливо непридатною або неблагополучною; по-друге, у найкращих інтересах дитини є забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагонадійним.

У постанові Верховного Суду від 06 червня 2019 року у справі №495/2106/17 вказано, що, коли батьки перебувають у рівних умовах, мають однакове ставлення до своїх батьківських обов'язків та в разі однакової прихильності дитини до обох батьків, місце проживання дитини має бути визначено з тим із батьків, яким створено більш сприятливі умови для проживання дитини.

Наведені правові висновки Верховного Суду потрібно розуміти так, що суди під час вирішення спору про визначення місця проживання дитини мають керуватися принципом якнайкращих інтересів дитини, а при однаковому ставленні батьків до виконання своїх батьківських обов'язків та забезпечення умов проживання дитини враховувати сталі соціальні зв'язки, місце навчання, психологічний стан тощо.

Ураховувавши малий вік дитини, її проживання з народження за адресою батька, а також, що тривалий час за цією адресою дитина проживає саме з батьком до якого має більшу прихильність і який може забезпечити більш стабільні та звичні матеріально-побутові умови для проживання, суд першої інстанції, з висновком якого погодився апеляційний суд, дійшов обґрунтованого висновку про те, що визначення місця проживання дитини з батьком відповідатиме його найкращим інтересам.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115201910.

Постанова Верховного Суду від 07.11.2023 у справі №750/9254/21

Визначаючи місце проживання дитини з матір'ю, суди врахували, що батько дитини самостійно і в односторонньому порядку змінив місце проживання дитини і з цього часу чинить перешкоди у спілкуванні дитини з матір'ю, про що свідчать численні звернення позивачки до правоохоронних органів.

Поведінка батька щодо раптової зміни місця проживання дитини, яка проживає з матір'ю, має прихильність до неї та сталий зв'язок, не є такою, що відповідає найкращим інтересам дитини.

Зазначене свідчить про надання переваги відповідачем своїм батьківським інтересам над інтересами дитини, оскільки дитина потребує спілкування з кожним із батьків.

1. Обставини справи

Позивачка звернулася до суду з позовом про визначення місця проживання дитини. Позов мотивує тим, що після розірвання шлюбу з відповідачем їхній син залишився проживати разом з нею. Указувала, що дитині створені всі належні умови для її проживання, виховання та розвитку. З моменту розірвання шлюбу дитина постійно виражає бажання проживати з нею, оскільки дуже прив'язана до матері.

Позивачка зазначала, що, перебуваючи разом з батьком, дитина не відвідує дитячий садок, проявляє агресію, не має необхідного для неї розпорядку дня. На думку позивачки, проживання сина в сім'ї відповідача негативно впливає на його виховання та здоров'я, а на її зауваження стосовно неправильного ставлення до процесу виховання дитини колишній чоловік належним чином не реагує. Посилаючись на викладене, позивачка просила визначити місце проживання сина разом з нею.

Відповідач за первісним позовом звернувся до суду із зустрічним позовом, у якому просив визначити місце проживання дитини разом з ним. Зустрічну позовну заяву мотивовано тим, що після розірвання шлюбу з позивачкою їхня спільна дитина періодично проживала як з матір'ю, так і з батьком, але з початку 2021 року син постійно проживає разом з ним разом з родиною його батьків.

Указував, що дитина забезпечена всім необхідним для її духовного та фізичного розвитку. Колишня дружина, знаючи, що дитина проживає разом з ним, вчиняє скандали та викликає поліцію, заявляючи про зникнення сина. Після перебування у матері, яка вчиняє психологічний тиск щодо дитини, вона почувається пригнічено, постійно виявляє бажання проживати саме з батьком.

На переконання відповідача за первісним позовом, проживання дитини разом з ним буде сприяти більш гармонійному та психологічно стабільному стану хлопчика, оскільки він повністю опікується інтересами і потребами сина, піклується про нього, приділяє багато уваги та часу для його розвитку. У батька з дитиною наявні психологічний контакт, прив'язаність один до одного, спільні інтереси. Наголошував на тому, що має офіційний стабільний дохід, у той час як позивачка не працює, власного житла, майна чи доходу не має. Зазначав, що аліменти, які він сплачує на утримання сина за судовим наказом, є джерелом власного існування колишньої дружини.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції первісний позов задоволено, визначено місце проживання малолітньої дитини разом з матір'ю.

Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що дитина має прихильність як до матері, так і до батька, любить обох батьків, однак, беручи до уваги всі встановлені у процесі розгляду справи обставини та наявні у справі докази, проживання неповнолітнього з матір'ю найкраще забезпечить його інтереси, духовний та фізичний розвиток. Щодо висловленої думки дитини про бажання проживати разом з батьком суд, врахувавши її вік, тривале протягом останнього часу проживання з батьком і відсутність спілкування з матір'ю, можливість зміни ставлення залежно від зміни обставин, також ураховуючи ситуацію, яка склалася в родині, та обстановку, в якій перебуває дитина, зазначив, що дитина не може об'єктивно, незалежно та вільно висловити свою думку щодо предмета спору.

Постановою суду апеляційної інстанції апеляційну скаргу відповідача за первісним позовом задоволено частково. Рішення суду першої інстанції змінено та виключено з другого абзацу резолютивної частини рішення зазначення конкретної адреси проживання дитини.

Постанову суду апеляційної інстанції мотивовано тим, що дитина має прихильність як до матері, так і до батька, що підтверджується висновками психологів, однаково любить обох батьків, які мають належні умови для проживання та виховання дитини, відсутнє негативне ставлення як до матері, так і до батька. Сторони опікуються станом здоров'я сина, його навчанням та розвитком.

Разом з тим суд врахував, що відповідач за первісним позовом самостійно і в односторонньому порядку змінив місце проживання дитини і чинить перешкоди у спілкуванні дитини з матір'ю, про що свідчать численні звернення позивачки до правоохоронних органів. Апеляційний суд виходив з того, що така поведінка батька дитини свідчить про надання переваги своїм батьківським інтересам над інтересами дитини. Суд апеляційної інстанції вважав, що з огляду на те, що батько, хоч і займається вихованням та утриманням дитини, однак, перешкоджаючи матері у спілкуванні із сином, позбавляє його як належної опіки і виховання з боку матері, так і порушує їхнє право на прямі контакти, то у такому випадку найкращим інтересам дитини буде відповідати її проживання разом з матір'ю, яка має можливість забезпечити для сина належні умови для виховання, фізичного та духовного розвитку і яка не здійснює перешкод батьку у спілкуванні з дитиною.

Отже, суд апеляційної інстанції погодився з висновком суду першої інстанції про визначення місця проживання дитини разом з матір'ю.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

У касаційній скарзі відповідач за первісним позовом просить скасувати судові рішення та ухвалити нове рішення про задоволення зустрічного позову, посилаючись на неправильне застосування судами норм матеріального права та порушення норм процесуального права.

Верховний Суд, зазначивши, що рішення судів попередніх інстанцій вимогам закону відповідають, касаційну скаргу залишив без задоволення з таких підстав.

Згідно зі статтею 12 Закону України «Про охорону дитинства» на кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право і зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці.

Виховання дитини має спрямовуватися на розвиток її особистості, поваги до прав, свобод людини і громадянина, мови, національних історичних і культурних цінностей українського та інших народів, підготовку дитини до свідомого життя у суспільстві в дусі взаєморозуміння, миру, милосердя, забезпечення рівноправності всіх членів суспільства, злагоди та дружби між народами, етнічними, національними, релігійними групами.

Відповідно до частин першої, другої статті 161 СК України, якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом.

Під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення.

При визначенні місця проживання дитини судам необхідно крізь призму врахування найкращих інтересів дитини встановлювати та надавати належну правову оцінку всім обставинам справи, які мають значення для правильного вирішення спору.

Отже, при розгляді справ щодо місця проживання дитини суди насамперед мають виходити з інтересів самої дитини, враховуючи при цьому сталі соціальні зв'язки, місце навчання, психологічний стан тощо, а також дотримуватися балансу між інтересами дитини, правами батьків на виховання дитини й обов'язком батьків діяти в її інтересах.

У постанові Верховного Суду в складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 14 лютого 2019 року в справі №377/128/18 (провадження №61-44680св18) зазначено, що «тлумачення частини першої статті 161 СК України свідчить, що під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини враховується ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення. До інших обставин, що мають істотне значення, можна віднести, зокрема: особисті якості батьків; відносини, які існують між кожним з батьків і дитиною (як виконують батьки свої батьківські обов'язки по відношенню до дитини, як враховують її інтереси, чи є взаєморозуміння між кожним з батьків і дитиною); можливість створення дитині умов для виховання і розвитку».

Судами правильно установлено, що дитина має прихильність як до матері, так і до батька, що підтверджується висновками психологів, однаково любить обох батьків, обоє батьків мають належні умови для проживання та виховання сина, відсутнє негативне ставлення як до матері, так і до батька. Сторони опікуються станом здоров'я сина, його навчанням і розвитком. Як мати, так і батько дитини мають задовільні умови для проживання, виховання та розвитку дитини.

Визначаючи місце проживання дитини з матір'ю, суди врахували, що у грудні 2021 року батько дитини самостійно й в односторонньому порядку змінив місце проживання дитини і з цього часу чинить перешкоди у спілкуванні дитини з матір'ю, про що свідчать численні звернення позивачки до правоохоронних органів.

Поведінка батька щодо раптової зміни місця проживання дитини, яка проживає з матір'ю, має прихильність до неї та сталий зв'язок, не є такою, що відповідає найкращим інтересам дитини.

Зазначене свідчить про надання переваги відповідачем своїм батьківським інтересам над інтересами дитини, оскільки дитина потребує спілкування з кожним із батьків.

Суди правильно виходили з того, що з огляду на те, що батько, хоча й займається вихованням та утриманням дитини, однак, перешкоджаючи матері у спілкуванні з сином, позбавляє його як належної опіки і виховання з боку матері, так і порушує їхнє право на прямі контакти, тому дійшли правильного висновку, що у такому випадку найкращим інтересам дитини буде відповідати її проживання разом з матір'ю, яка має можливість забезпечити для сина належні умови для виховання, фізичного та духовного розвитку і яка не здійснює перешкод батьку у спілкуванні з дитиною.

Отже, за обставин встановлення судами наявності конфлікту між колишнім подружжям і неприязних стосунків між ними, суди дійшли правильного висновку про ухвалення рішення про визначення місця проживання дитини з матір'ю всупереч думці дитини про бажання проживати з батьком, оскільки така позиція дитини може бути зумовлена впливом батька, з яким вона постійно проживає.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114848875

Постанова Верховного Суду від 29.11.2023 у справі №757/555/22

Верховний Суд вказує, що саме собою пред'явлення позову про визначення місця проживання дитини з матір'ю та оскарження надалі відповідачем рішення про задоволення цього позову в апеляційному порядку дає підстави для висновку, що між сторонами наявні неврегульовані питання щодо визначення місця проживання дитини. Позивачка як у касаційній скарзі, так і в судах попередніх інстанцій наголошувала на тому, що відповідач не заперечує проти проживання дитини разом з нею лише у зв'язку з тим, що вона подала заяву про залишення позову про відшкодування додаткових витрат на дитину без розгляду. Зазначала, що відповідач неодноразово погрожував відібрати дитину, у зв'язку з чим вона й звернулася до суду із цим позовом.

Верховний Суд наголошує на тому, що відсутність задокументованих заперечень з боку батька щодо проживання дитини разом з матір'ю на момент пред'явлення позову про визначення місця проживання дитини не дає підстав стверджувати про відсутність предмета спору в такій справі.

1. Обставини справи

Позивачка звернулася до суду з позовом до колишнього чоловіка про визначення місця проживання дитини разом з матір'ю. Позов мотивувала тим, що після її звернення до суду з позовом про розірвання шлюбу відповідач не бере участі у вихованні та утриманні доньки, не виявляє зацікавленості її життям. Зазначала, що на момент пред'явлення цього позову дитина проживає разом з матір'ю, яка забезпечує її всім необхідним.

Оскільки вона має постійне місце проживання, постійне місце роботи та джерело існування, а також створила всі умови для проживання, виховання та розвитку доньки, з огляду на інтереси дитини позивачка просила визначити місце проживання дитини сторін разом з нею.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції позов задоволено та визначено місце проживання дитини з матір'ю.

Своє рішення суд мотивував тим, що дитина проживає разом з матір'ю, яка забезпечує їй повний і гармонійний фізичний, розумовий, духовний, моральний і соціальний розвиток, а також рівень життя, необхідний для такого розвитку; дитина відвідує садочок, а мати має постійну роботу, здатна забезпечити дитину усім необхідним. Відповідач зазначені обставини за висновком суду не спростував.

Оскільки самі собою вимоги позивачки про визначення місця проживання дитини разом з нею ґрунтуються на положеннях закону та бажанні матері сприяти фізичному й розумовому розвитку дитини, то суд уважав раціональним, аби дитина й надалі проживала разом з матір'ю. Водночас суд узяв до уваги вік дитини та зауважив, що відповідач не позбавлений можливості брати участь у її вихованні.

Постановою апеляційного суду апеляційну скаргу відповідача задоволено, рішення суду першої інстанції скасовано та ухвалено нове судове рішення, яким у задоволенні позову відмовлено.

Постанова апеляційного суду мотивована тим, що згідно з положеннями статей 161 СК України та 4 ЦПК України вирішення судом питання місця проживання дитини допускається у разі відсутності між батьками такої згоди, тобто за наявності спору. Проте, на переконання апеляційного суду, матеріали справи не містять доказів того, що питання щодо визначення місця проживання дитини з одним із батьків є спірним і це питання не врегульовано між сторонами. Звертаючись до суду із позовною заявою, позивачка не вказує про обставини, які слід кваліфікувати як наявність її порушеного права.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись з рішенням суду апеляційної інстанції, позивачка звернулася до Верховного Суду з касаційною скаргою, у якій, посилаючись на неправильне застосування норм матеріального права та порушення норм процесуального права, просить скасувати оскаржуване судове рішення, а рішення суду першої інстанції залишити в силі.

Верховний Суд дійшов висновку, що касаційна скарга підлягає задоволенню з огляду на таке.

У справі, яка переглядається, встановивши, що дитина після розлучення сторін залишилася проживати разом з матір'ю, яка забезпечує їй повний і гармонійний розвиток та рівень життя, необхідний для такого розвитку; дитина відвідує дошкільний навчальний заклад, а мати має постійну роботу, здатна забезпечити дитину усім необхідним, суд першої інстанції дійшов правильного висновку про те, що визначення місця проживання дитини разом з матір'ю відповідатиме якнайкращим інтересам дитини.

Натомість суд апеляційної інстанції, скасовуючи рішення місцевого суду та ухвалюючи нове рішення про відмову в задоволенні позову, виходив виключно з власного переконання про відсутність спору між сторонами та відповідно права, яке підлягає судовому захисту.

Верховний Суд не погоджується з висновком суду апеляційної інстанції про те, що в цій справі відсутній спір між батьками з приводу визначення місця проживання дитини та зауважує, що:

- по-перше, у випадку, коли суд вважає, що у справі відсутній предмет спору, то суд своєю ухвалою закриває провадження (пункт 2 частини першої статті 255 ЦПК України), а не відмовляє в задоволенні позову;

- по-друге, відсутність спору характеризується тим, що між сторонами не залишається неврегульованих питань, а тому задоволення матеріально-правової вимоги позивача за такої ситуації є недоцільним і таким, що не призведе до виникнення бажаних позивачем наслідків, які вже досягнуті сторонами з урахуванням їх домовленості між собою.

Натомість у справі, яка переглядається, саме собою пред'явлення позивачкою позову про визначення місця проживання дитини з матір'ю та оскарження надалі відповідачем рішення про задоволення цього позову в апеляційному порядку дає підстави для висновку, що між сторонами наявні неврегульовані питання щодо визначення місця проживання дитини. Позивачка як у касаційній скарзі, так і в судах попередніх інстанцій наголошувала на тому, що відповідач не заперечує проти проживання дитини разом з нею лише у зв'язку з тим, що вона подала заяву про залишення позову про відшкодування додаткових витрат на дитину без розгляду. Зазначала, що відповідач неодноразово погрожував відібрати дитину, у зв'язку з чим вона й звернулася до суду із цим позовом.

Верховний Суд наголошує на тому, що відсутність задокументованих заперечень з боку батька щодо проживання дитини разом з матір'ю на момент пред'явлення позову про визначення місця проживання дитини не дає підстав стверджувати про відсутність предмета спору в такій справі.

Наведене свідчить про те, що апеляційний суд безпідставно скасував рішення суду першої інстанції, яке відповідає закону.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115508505.

2.1.4. Справи щодо міжнародного викрадення дітей

Постанова Верховного Суду від 08.03.2023 у справі №607/23708/21

У поверненні дитини відповідно до положень статті 12 Гаазької конвенції 1980 року може бути відмовлено, якщо воно не допускається основними принципами запитуваної держави (тобто в якій дитина фактично перебуває) в галузі захисту прав людини й основних свобод, про що йдеться у статті 20 цієї Конвенції.

У статті 50 Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей (далі – Гаазька конвенція 1996 року), до якої Україна приєдналася згідно із Законом України від 14 вересня 2006 року №136-V "Про приєднання України до Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей", зазначено, що ця Конвенція не впливає на застосування Гаазької конвенції 1980 року у відносинах між сторонами обох Конвенцій. Однак ніщо не перешкоджає застосуванню положень цієї Конвенції для цілей повернення дитини, яка була протиправно переміщена або утримувалася, чи для надання права на спілкування.

Отже, наведене правило передбачає можливість паралельного застосування обох Гаазьких конвенцій для цілей повернення дитини, яка була протиправно переміщена або утримувалася.

1. Обставини справи

У грудні 2021 року Південно-Західне міжрегіональне управління Міністерства юстиції України (м. Івано-Франківськ) в інтересах батька дитини звернулося до суду з позовом до матері дитини про повернення малолітньої дитини до Латвійської Республіки.

Позовна заява мотивована тим, що з жовтня 2015 року позивач і відповідач перебували у зареєстрованому шлюбі. Після одруження сторони постійно проживали у Латвійській Республіці, де у них народився син – Марк. Згодом батьки розлучилися (свідоцтво про розірвання шлюбу від 19 квітня 2021 року), однак перед розлученням уклали угоду подружжя від 17 березня 2021 року про спільне піклування над неповнолітньою дитиною, про право спілкування, про засоби на утримання дитини, про розподіл спільного майна.

Дитина від народження проживала у Латвійській Республіці, відвідувала місцевий приватний дошкільний освітній заклад, спостерігалася у сімейного лікаря. Згідно з умовами угоди подружжя від 17 березня 2021 року після розлучення дитина проживала з батьком та матір'ю почергово за графіком. Рішення про зміну місця проживання дитини, якщо воно розташоване поза межами Латвійської Республіки, батьки повинні приймати спільно (пункт 2.3.1 угоди подружжя).

У липні 2021 року матір дитини повідомила позивача про те, що він не побачить сина, оскільки вона з дитиною тепер проживають в Україні.

Згоди на переїзд дитини на постійне місце проживання в Україну батько дитини не надавав, а тому вважав, що відповідачка самостійно змінила місце проживання спільної малолітньої дитини з порушенням його батьківських прав.

01 вересня 2021 року до Міністерства юстиції України, як Центрального органу України з виконання Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року (далі – Гаазька Конвенція 1980 року), через Центральний орган Латвійської Республіки, надійшла заява батька дитини про сприяння поверненню дитини до Латвійської Республіки. Південно-Західним міжрегіональним управлінням Міністерства юстиції (м. Івано-Франківськ) було вжито заходи реагування щодо повернення дитини до постійного місця проживання. Із пояснень відповідачки встановлено, що від добровільного повернення дитини до постійного місця її проживання – Латвійської Республіки, вона відмовилася.

Позивач зазначав, що вказані дії відповідачки порушують його права та права дитини, зокрема: право дитини на належне батьківське виховання; право позивача, як батька, особисто брати участь у вихованні дитини; право дитини та позивача на вільне, безперешкодне спілкування; право позивача на визначення місця проживання дитини.

Посилаючись на викладене, Південно-Західне міжрегіональне управління Міністерства юстиції України (м. Івано-Франківськ) в інтересах батька дитини просило суд:

- визнати незаконним вивезення та утримання матір'ю дитини на території України малолітньої дитини;
- зобов'язати матір дитини повернути малолітню дитину до постійного місця проживання – Латвійської Республіки, протягом 10 днів з дати отримання повного тексту рішення;
- у разі невиконання матір'ю дитини рішення суду відібрати дитину і передати батькові для забезпечення повернення дитини до місця постійного проживання до Латвійської Республіки.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням Підволочиського районного суду Тернопільської області від 25 серпня 2022 року у задоволенні позову Південно-Західного міжрегіонального управління Міністерства юстиції України (м. Івано-Франківськ) в інтересах батька відмовлено.

Постановою Тернопільського апеляційного суду від 14 листопада 2022 року апеляційну скаргу Південно-Західного міжрегіонального управління Міністерства юстиції України (м. Івано-Франківськ) в інтересах батька залишено без задоволення. Рішення Підволочиського районного суду Тернопільської області від 25 серпня 2022 року залишено без змін.

Погоджуючись із висновками районного суду, апеляційний суд також зазначив, що малолітня дитина уже прижилася у своєму новому середовищі, в якому перебуває більше одного року, відвідує дитячий садочок, перебуває на обліку в сімейного лікаря.

Суд першої інстанції правильно врахував сімейну ситуацію подружжя, низку факторів емоційного, матеріального та медичного характеру, дослідив усі докази та надав розумну оцінку балансу інтересів сторін з огляду на якнайкраще врахування інтересів дитини.

Посилання позивача на порушення його прав як батька малолітньої дитини є безпідставними, оскільки рішення суду про повернення сина до держави його постійного проживання повинно забезпечувати не тільки права одного з батьків, а й відповідати найкращим інтересам дитини.

Апеляційний суд також послався на відповідні правові висновки Великої Палати Верховного Суду України та прецедентну практику ЄСПЛ.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись з рішеннями попередніх інстанцій, Міністерство юстиції України в інтересах батька, посилаючись на неправильне застосування судами норм матеріального права та порушення норм процесуального права, просить оскаржувані судові рішення скасувати й ухвалити нове рішення, яким позов батька дитини задовольнити.

Верховний Суд касаційну скаргу Міністерства юстиції України в інтересах батька дитини залишив без задоволення.

Спірні правовідносини виникли у зв'язку з пред'явленням батьком малолітньої дитини вимоги про її повернення до Латвійської Республіки згідно з правилами Гаазької конвенції 1980 року.

Правовідносини щодо повернення дітей, які незаконно утримуються в державі, відмінній від держави їх постійного проживання, порядок та умови захисту дітей від шкідливих наслідків їхнього незаконного переміщення або утримування урегульовані положеннями Гаазької конвенції 1980 року, до якої Україна приєдналася згідно із Законом України від 11 січня 2006 року №3303-IV "Про приєднання України до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей".

Гаазька конвенція 1980 року захищає дітей від шкідливих наслідків їхнього незаконного переміщення або утримування на території іншої держави та спрямована на забезпечення невідкладного повернення дітей до держави їхнього постійного проживання.

За змістом частини другої статті 3 Гаазької конвенції 1980 року права піклування, про які йдеться у пункті "а", можуть виникнути, зокрема, на підставі будь-якого законодавчого акта, або з огляду на рішення судової або адміністративної влади, або внаслідок угоди, що спричиняє юридичні наслідки відповідно до законодавства такої держави.

Місце постійного проживання дитини є визначальним при відновленні статус-кво, оскільки незаконне переміщення чи утримання дитини одним із батьків, наділеним правами спільного піклування, порушує інтереси та права дитини, а також права іншого з батьків на піклування про дитину, без згоди якого/якої відбулася зміна місця проживання дитини.

Згідно з частиною першою статті 12 Гаазької конвенції 1980 року визначено, що якщо дитина незаконно переміщена або утримується так, як це передбачено статтею 3, і на дату початку процедур у судовому або адміністративному органі тієї Договірної держави, де пербуває дитина, минуло менше одного року з дати незаконного переміщення або утримання, відповідний орган видає розпорядження про негайне повернення дитини.

У частині другій статті 12, частинах першій, другій статті 13 та статті 20 Гаазької конвенції 1980 року визначений вичерпний перелік обставин, за наявності яких суд має право відмовити у поверненні дитини до місця постійного її проживання.

Обов'язок доведення існування підстав для відмови у поверненні дитини зазначена Конвенція покладає на особу, яка вчинила протиправне вивезення або утримання дитини (особу, яка заперечує проти повернення дитини).

За змістом частини другої статті 12 Гаазької конвенції 1980 року судовий і адміністративний орган, навіть у тих випадках, коли процедури розпочаті після сплину річного терміну, також видає розпорядження про повернення дитини, якщо тільки немає даних про те, що дитина вже прижилася у своєму новому середовищі.

На доведення того, що дитина прижилася у своєму новому середовищі, можуть наводитися такі факти: дитина відвідує дошкільний навчальний заклад – садок, різноманітні гуртки; за дитиною здійснюється медичний догляд; у дитини є свої друзі, захоплення; дитина має сталі сімейні зв'язки; відбулася зміна мови спілкування та інші факти, які підтверджують, що дитина вважає своє місце проживання постійним, комфортним і місцем проживання своєї родини тощо.

У поверненні дитини відповідно до положень статті 12 Гаазької конвенції 1980 року може бути відмовлено, якщо воно не допускається основними принципами запитуваної держави (тобто в якій дитина фактично перебуває) в галузі захисту прав людини й основних свобод, про що йдеться у статті 20 цієї Конвенції.

У статті 50 Гаазької конвенції 1996 року, до якої Україна приєдналася згідно із Законом України від 14 вересня 2006 року №136-V "Про приєднання України до Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей», зазначено, що ця Конвенція не впливає на застосування Гаазької конвенції 1980 року у відносинах між сторонами обох конвенцій. Однак ніщо не перешкоджає застосуванню положень цієї Конвенції для цілей повернення дитини, яка була протиправно переміщена або утримувалася, чи для надання права на спілкування.

Отже, наведене правило передбачає можливість паралельного застосування обох Гаазьких конвенцій для цілей повернення дитини, яка була протиправно переміщена або утримувалася.

Гаазька конвенція 1996 року не замінює і не вносить змін у механізм, встановлений Гаазькою конвенцією 1980 року для дій у ситуаціях міжнародного викрадення дітей. Навпаки, Гаазька конвенція 1996 року доповнює та посилює Гаазьку конвенцію 1980 року стосовно деяких аспектів. Це означає, що низка її положень можуть бути використані як доповнення до Гаазької конвенції 1980 року, коли остання застосовується до конкретної справи.

За правилами Гаазької конвенції 1996 року у випадку викрадення держава, в якій дитина зазвичай проживала безпосередньо перед переміщенням або утримуванням, зберігає юрисдикцію відповідно до статті 5, за умови дотримання певних умов відповідно до статті 7 цієї Конвенції. Стаття 7 Гаазької конвенції 1996 року встановлює форму збереження юрисдикції держави, в якій дитина мала звичайне місце проживання безпосередньо до переміщення чи утримування. Правила статті 6 Гаазької конвенції 1996 року застосовуються у випадках, коли неможливо встановити постійне місце проживання дитини.

Визначення, яке з правил підвідомчості спору підлягає застосуванню, залежить від встановлених фактичних обставин, зокрема місця постійного проживання дитини, його зміни чи ненабуття такого місця дитиною.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109479775.

Постанова Верховного Суду від 23.03.2023 у справі №344/6604/21

У спорах про повернення дитини місце постійного проживання дитини є визначальним при відновленні статус-кво, оскільки незаконне переміщення чи утримання дитини одним із батьків, наділених правами спільного піклування, порушує інтереси та права дитини, а також права іншого з батьків на піклування нею, без згоди якого(ї) відбулася зміна місця проживання дитини.

При виконанні свого завдання відповідно до статті 8 Гаазької конвенції 1980 року національні суди користуються свободою розсуду, яка при цьому залишається предметом європейського контролю.

Розглядаючи запит про повернення дитини, суди повинні розглянути не лише вірогідні твердження про "серйозний ризик" для дитини в разі її повернення, але й ухвалити рішення з наведенням конкретних підстав з огляду на обставини справи. Як відмова в прийнятті до уваги заперечень щодо повернення, так і недостатнє наведення підстав у рішенні про відхилення таких заперечень суперечитиме вимогам статті 8 Конвенції, а також намірам та меті Гаазької конвенції 1980 року. Необхідне належне вивчення таких тверджень, яке має підтримуватися наведенням національними судами підстав, які є не автоматичними чи стереотипними, а досить деталізованими.

1. Обставини справи

У квітні 2021 року громадянин Королівства Іспанія, батько дитини, в інтересах якого діє Південно-Західне міжрегіональне управління Міністерства юстиції (м. Івано-Франківськ), звернувся до суду з позовом до матері дитини про повернення малолітньої дитини до Королівства Іспанія.

Позов обґрунтований тим, що позивач і відповідач є батьками малолітньої дитини Генри, який народився у місті Баракальдо, провінція Баскайя, Королівство Іспанія. Дитина з моменту народження до виїзду в Україну постійно проживала в Королівстві Іспанія.

30 серпня 2020 року відповідачка з дитиною поїхала в Україну без письмового дозволу позивача і не повернула дитину до місця її постійного проживання у Королівстві Іспанія.

31 серпня 2020 року він подав до комісаріату поліції в місті Гечо позов про викрадення дитини.

Комісаріат поліції порушив справу. Відповідачку зобов'язано надати інформацію про точне місце перебування дитини, поінформовано про поданий позивачем позов, постановлено ухвалу про виконання тимчасових заходів, визнано незаконним вивіз дитини.

Відповідачка самостійно, з порушенням його батьківських прав змінила місце проживання спільної малолітньої дитини, визначила її нове місце проживання в Україні, чим порушила право дитини на належне виховання обома батьками.

На виклики іспанського суду матір дитини не з'явилася, і це підтверджує те, що вона самостійно змінила місце проживання дитини, що є порушенням його прав.

27 жовтня 2020 року до Міністерства юстиції України, як Центрального органу з виконання на території України Гаазької конвенції 1980 року, через Центральний орган Королівства Іспанія надійшла заява позивача від 08 жовтня 2020 року про сприяння поверненню дитини до місця її постійного проживання у Королівстві Іспанія.

Згідно з наданими матері дитини письмовими поясненнями немає правових підстав для повернення дитини, оскільки під час їхнього з дитиною проживання в Королівстві Іспанія він про дитину не піклувався, застосовував щодо відповідачки психологічне та фізичне насильство.

Просив суд визнати незаконним вивезення та утримування матр'ю на території України малолітньої дитини; зобов'язати матір дитини повернути малолітню дитину до місця постійного проживання в Королівстві Іспанія протягом 10 днів з дати отримання повного тексту рішення; якщо рішення не буде виконано в добровільному порядку, зобов'язати матір дитини передати малолітню дитину для забезпечення повернення дитини до держави постійного проживання; якщо відповідачка відмовиться передавати малолітню дитину, відібрати дитину і передати батькові для забезпечення повернення дитини до Королівства Іспанія; допустити негайне виконання рішення у частині повернення дитини до Королівства Іспанія.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Заочним рішенням Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 14 вересня 2021 року позов задоволено. Визнано незаконним вивезення та утримування матір'ю дитини на території України малолітньої дитини. Зобов'язано матір повернути малолітню дитину до місця постійного проживання в Королівстві Іспанія протягом 10 днів з дати отримання повного тексту рішення. Якщо рішення не буде виконано в добровільному порядку, зобов'язано матір передати малолітню дитину батьку, для забезпечення повернення дитини до держави постійного проживання. Якщо матір відмовиться передавати малолітню дитину, відібрати дитину і передати батькові для забезпечення повернення дитини до Королівства Іспанія. Витрати, пов'язані з поверненням дитини до Королівства Іспанія, покладено на батька. Допущено негайне виконання рішення у частині повернення дитини до Королівства Іспанія. Вирішено питання про розподіл судових витрат.

Постановою Івано-Франківського апеляційного суду від 07 листопада 2022 року апеляційні скарги, подані Південно-Західним міжрегіональним управлінням Міністерства юстиції (м. Івано-Франківськ) та адвокатом Войнаровською О. І. в інтересах батька, задоволено. Рішення Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 27 липня 2022 року скасоване, ухвалено нове рішення про задоволення позову. Визнано незаконним утримування матір'ю на території України малолітньої дитини, зобов'язано повернути малолітню дитину на територію Королівства Іспанія. Якщо рішення не буде виконано у добровільному порядку, зобов'язано матір передати малолітню дитину його батькові. Витрати, пов'язані з поверненням неповнолітньої дитини в Королівство Іспанія, покладено на батька. Допущено негайне виконання рішення в частині повернення малолітньої дитини на територію Королівства Іспанія.

Задовольнивши позов, суд апеляційної інстанції виходив з того, що позивач підтвердив належними та достатніми доказами здійснення ним права піклування про дитину.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись з рішеннями попередніх інстанцій, матір дитини подала касаційну скаргу, яка мотивована тим, що оскаржуване судове рішення є незаконним, ухвалене з неправильним застосуванням норм матеріального права і порушенням норм процесуального права.

Верховний Суд касаційну скаргу матері залишив без задоволення.

Відповідно до частини першої статті 18, частини першої статті 27 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини від 20 листопада 1989 року, ратифікованої постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 року №789-XII (далі – Конвенція про права дитини), держави-учасниці докладають всіх можливих зусиль до того, щоб забезпечити визнання принципу загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини. Батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування. Держави-учасниці визнають право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини.

Згідно з частиною першою статті 3 Конвенції про права дитини в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

Правовідносини щодо повернення дітей, які незаконно утримуються в державі, відмінній від держави їх постійного проживання, порядок та умови захисту дітей від шкідливих наслідків їхнього незаконного переміщення або утримування урегульовані Гаазькою Конвенцією 1980 року, яка набула чинності для Королівства Іспанія з 25 вересня 1978 року, а для України – 01 вересня 2006 року.

З огляду на зміст Гаазької Конвенції 1980 року для прийняття рішення про повернення дитини необхідно встановити, по-перше, що дитина постійно мешкала в договірній державі безпосередньо перед переміщенням або утриманням (пункт "a" частини першої статті 3 Конвенції); по-друге, переміщення або утримання дитини було порушенням права на опіку або піклування згідно із законодавством тієї держави, де дитина проживала (пункт "b" частини першої статті 3 Конвенції); по-третє, заявник фактично здійснював права на опіку до переміщення дитини або здійснював би такі права, якби не переміщення або утримання (пункт "b" частини першої статті 3 Конвенції).

Місце постійного проживання дитини є визначальним при відновленні статус-кво, оскільки незаконне переміщення чи утримання дитини одним із батьків, наділених правами спільного піклування, порушує інтереси та права дитини, а також права іншого з батьків на піклування нею, без згоди якого(ї) відбулася зміна місця проживання дитини.

Верховний Суд зазначає, що відмова враховувати заперечення проти повернення підпадає під сферу дії статей 12, 13 і 20 Гаазької конвенції 1980 року.

Розглядаючи обставини, про які йдеться в цій статті, судові й адміністративні органи беруть до уваги інформацію про соціальне походження дитини, подану центральним органом або іншим компетентним органом країни постійного проживання дитини.

Обов'язок доведення наявності підстав для відмови у поверненні дитини зазначена Конвенція покладає на особу, яка вчинила протиправне вивезення або утримання дитини (особу, яка заперечує проти повернення дитини).

2) заборонити ОСОБА_2 наближатися на відстань менше 300 м до місця проживання ОСОБА_1 та ОСОБА_5, 2008 року народження, за адресою: АДРЕСА_2; 3) заборонити ОСОБА_2 вести листування, телефонні переговори з ОСОБА_1 та ОСОБА_5, 2008 року народження, або контактувати з ними через інші засоби зв'язку особисто або через третіх осіб; 4) заборонити ОСОБА_2 особисто або через третіх осіб розшукувати ОСОБА_1 та ОСОБА_5, 2008 року народження, якщо вони за власним бажанням перебувають у місці, невідомому кривднику, переслідувати їх та у будь-який спосіб спілкуватися з ними.

2. Короткий зміст рішень судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції від 17.02.2023 у задоволенні заяви ОСОБА_1, заінтересована особа – ОСОБА_2, про видання обмежувального припису відмовлено. Відмовляючи у задоволенні заяви ОСОБА_1 про видання обмежувального припису, суд першої інстанції виходив із того, що ОСОБА_1 не довела підстав для захисту її прав вказаним шляхом, оскільки надані докази не є належними до події, на яку вона посилається (27.08.2022), а конфлікти з нанесенням легких тілесних ушкоджень відбувалися у 2012 – 2017 роках. Також зі змісту доказів у кримінальних справах вбачається, що сварки між колишнім подружжям виникають на побутовому рівні, у тому числі пов'язані з питанням цивільного спору щодо житла. При цьому суд вважав, що заборона ОСОБА_2 перебувати в місці спільного проживання з ОСОБА_1 та ОСОБА_5, 2008 року народження, за адресою: АДРЕСА_2, а також заборона йому наближатися на відстань менше 300 м до вказаного місця проживання, порушуватиме право проживання заінтересованої особи, наявність іншого житла в якого не встановлено. Заборона вести листування, телефонні переговори з ОСОБА_1 та ОСОБА_5 або контактувати з ними через інші засоби зв'язку особисто або через третіх осіб, є недоцільною, оскільки заявник не заперечила, що сторони не спілкувалися ніколи телефоном, у неї відсутні контакти колишнього чоловіка. Також суд першої інстанції вважав недоцільною заборону ОСОБА_2 особисто або через третіх осіб розшукувати ОСОБА_1 та ОСОБА_5, якщо вони за власним бажанням перебувають у місці, невідомому кривднику, переслідувати їх та у будь-який спосіб спілкуватися з ними.

Постановою апеляційного суду від 19.04.2023 апеляційну скаргу ОСОБА_1 задоволено частково, рішення суду першої інстанції від 17.02.2023 в частині відмови у задоволенні заяви ОСОБА_1 про видання обмежувального припису шляхом заборони ОСОБА_2 перебувати в місці спільного проживання з ОСОБА_1 та ОСОБА_5; наближатися на відстань менше 300 м до місця проживання ОСОБА_1 та ОСОБА_5, скасовано та ухвалено у цій частині нове рішення про часткове задоволення цих вимог. Видано обмежувальний припис у вигляді заходів тимчасового обмеження прав ОСОБА_2, поклавши на нього на строк три місяці такі обов'язки: 1) заборонено ОСОБА_2 перебувати в місці проживання (перебування) ОСОБА_1 за адресою: АДРЕСА_2; 2) заборонено ОСОБА_2 наближатися на відстань до 100 м до місця проживання (перебування) ОСОБА_1 за адресою: АДРЕСА_2. В іншій частині рішення суду першої інстанції від 17.02.2023 залишено без змін.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції в частині відмови у задоволенні заяви ОСОБА_1 про видання обмежувального припису шляхом заборони ОСОБА_2 перебувати в місці спільного проживання з ОСОБА_1 та ОСОБА_5; наближатися на відстань менше 300 м до місця проживання ОСОБА_1 та ОСОБА_5, та задовольняючи частково вказані вимоги, апеляційний суд виходив із того, що між сторонами дійсно наявні конфлікти, пов'язані з користуванням квартирою АДРЕСА_1, однак матеріалами справи підтверджено завдання ОСОБА_1 домашнього насильства колишнім чоловіком ОСОБА_2 у 2011 – 2018 роках, а також 05.08.2021, 27.06.2022 та 21.02.2023, тобто і після розгляду справи судом першої інстанції. Надані до суду письмові документи підтверджують факти систематичного вчинення щодо ОСОБА_1 психологічного та фізичного насильства з боку колишнього чоловіка, їх тривалий характер, існування високого ризику вірогідності продовження чи повторного вчинення домашнього насильства.

3. Короткий зміст вимог касаційної скарги

У травні 2023 ОСОБА_2 подав до Верховного Суду касаційну скаргу, у якій, посилаючись на порушення судами норм матеріального та процесуального права, просив скасувати постанову апеляційного суду та залишити в силі рішення суду першої інстанції. Касаційна скарга мотивована тим, що ОСОБА_1 не довела належними та допустимими доказами вчинення ним домашнього насильства щодо неї. ОСОБА_1 провокує конфлікти, викликає поліцію та заявляє про вчинення з його боку домашнього психологічного насильства з метою позбавлення його житла, а саме квартири АДРЕСА_1, яка не приватизована. Вказував, що іншого житла він не має та у зв'язку зі станом його здоров'я (хронічне захворювання, пов'язане з психіатричною хворобою, – змішаний розлад особистості з афективними проявами) він не має можливості працювати. Підставами касаційного оскарження постанови апеляційного суду від 19.04.2023 заявник зазначав неправильне застосування судами норм матеріального права та порушення норм процесуального права, а саме: суд апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні застосував норми права без урахування висновків щодо застосування норм права у подібних правовідносинах, викладених у постановах Верховного Суду, перелік яких наведено у скарзі.

4. Позиція та мотиви Верховного Суду

Згідно з висновком Верховного Суду, викладеним у постанові від 28.04.2020 у справі №754/11171/19, тимчасове обмеження права власності кривдника з метою забезпечення безпеки постраждалої особи при виданні обмежувального припису у порядку, визначеному Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», є легітимним заходом втручання у права та свободи особи. При вирішенні питання щодо застосування такого заходу суд на підставі установлених обставин справи та оцінки факторів небезпеки (ризиків) щодо вчинення домашнього насильства має оцінити пропорційність вручання у права і свободи особи, враховуючи, що ці заходи пов'язані з протиправною поведінкою такої особи.

Колегія суддів погодилася з висновком апеляційного суду про те, що ОСОБА_1 довела факт систематичного вчинення щодо неї психологічного та фізичного насильства з боку колишнього чоловіка, їх тривалий характер, існування високого ризику вірогідності продовження чи повторного вчинення домашнього насильства. Верховний Суд зазначив, що ОСОБА_1 як жертва домашнього насильства, з урахуванням та оцінкою наявних ризиків потребує захисту у порядку, передбаченому Законом України "Про запобігання та протидію домашньому насильству", оскільки неодноразові факти звернення заявника до органів поліції, ігнорування ОСОБА_2 застосованих заходів впливу до нього, повторюваність вчинення ним протиправних дій щодо ОСОБА_1 дають підстави вважати вірогідним продовження чи повторне вчинення кривдником до неї психологічного та фізичного насильства. Тривалість і системність протиправної поведінки підтверджує вірогідність вчинення ОСОБА_2 психологічного та фізичного насильства щодо заявниці, що є необхідною умовою застосування судом до відповідної особи спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству, які визначені Законом України "Про запобігання та протидію домашньому насильству". Врахувавши наявність тривалого конфлікту між сторонами, небажання його врегулювання, неодноразове застосування психологічного та фізичного насильства й вірогідність його продовження, апеляційний суд дійшов правильного висновку про необхідність у виданні обмежувального припису у вигляді заходів тимчасового обмеження прав ОСОБА_2 на термін три місяці.

Посилання у касаційній скарзі на неврахування апеляційним судом висновків, викладених у постановах Верховного Суду, колегія суддів визнала такими, що не заслуговують на увагу, оскільки висновки щодо застосування норм права, які викладені у вказаних постановах, стосуються правовідносин, які не є подібними до правовідносин у справі, що переглядалася.

У контексті розгляду поданого в рамах Гаазької конвенції 1980 року запиту про повернення, який відповідним чином є відмінним від провадження щодо батьківської опіки, поняття найкращих інтересів дитини повинне оцінюватися з огляду на винятки, передбачені Гаазькою конвенцією 1980 року, які стосуються плину часу (стаття 12), умов застосування Конвенції (стаття 13 (a) і існування "серйозного ризику" (стаття 13 (b), а також дотримання фундаментальних принципів запитуваної держави, що стосуються захисту прав людини та основних свобод (стаття 20). Це завдання стоїть в першу чергу перед національними органами запитуваної держави, які, зокрема, мають перевагу прямого контакту із зацікавленими сторонами. При виконанні свого завдання відповідно до статті 8 Гаазької конвенції 1980 року національні суди користуються свободою розсуду, яка при цьому залишається предметом європейського контролю, в рамах якого Суд розглядає відповідно до Конвенції рішення, які ці органи ухвалили, користуючись цією свободою.

Стаття 8 Гаазької конвенції 1980 року накладає на державні органи конкретне процесуальне зобов'язання в цьому відношенні: розглядаючи запит про повернення дитини, суди повинні розглянути не лише вірогідні твердження про "серйозний ризик" для дитини в разі її повернення, але й ухвалити рішення із наведенням конкретних підстав з огляду на обставини справи. Як відмова в прийнятті до уваги заперечень щодо повернення, які можуть підпадати під дію статей 12, 13 і 20 Гаазької кКонвенції 1980 року, так і недостатнє наведення підстав у рішенні про відхилення таких заперечень суперечитиме вимогам статті 8 Конвенції, а також намірам та меті Гаазької конвенції 1980 року. Необхідне належне вивчення таких тверджень, яке має підтримуватися наведенням національними судами підстав, які є не автоматичними чи стереотипними, а досить деталізованими з огляду на винятки, викладені у Гаазькій конвенції 1980 року, яка повинна тлумачитися вузько (рішення Європейського суду з прав людини від 26 листопада 2013 року у справі "X проти Латвії", заява №27853/09, пункт 107, рішення ЄСПЛ від 28 січня 2021 року у справі "Сатановська та Роджерс проти України", заява №12354/19, пункт 31).

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109479775.

2.1.5. Справи щодо визначення походження дітей, позбавлення та поновлення батьківських прав

Постанова Верховного Суду від 11.12.2023 у справі №602/743/21

Саме собою прийняття органом опіки та піклування рішення за відсутності батька дитини за встановлених судом обставин неодноразового виходу працівників служби за адресою проживання позивача та його відсутності за цією адресою не свідчить про незаконність чи необґрунтованість висновку органу опіки та піклування та відповідно порушення прав позивача як батька дитини.

Установивши, що в матеріалах справи докази на підтвердження того, що відповідач є хронічним наркоманом, відсутні, а вироком у справі №306/692/22, прийнятим на підставі разового епізоду виявлення у володінні відповідача наркотичних речовин, таких обставин не встановлено, апеляційний суд дійшов обґрунтованого висновку про відсутність передбачених пунктом 4 частини першої статті 164 СК України підстав для позбавлення відповідача батьківських прав.

1. Обставини справи

У липні 2021 року позивач звернувся з позовом до відповідача про позбавлення батьківських прав і стягнення аліментів на утримання дитини.

Позов мотивував тим, що він є батьком малолітньої дитини, яка проживає разом з ним ті перебуває на його утриманні. Вказував, що з моменту народження доньки Ввідповідачка не виконувала належним чином свої материнські обов'язки з виховання дитини, а її участь у житті дитини була короткостроковою. 23 березня 2020 року відповідачка покинула дитину та з тих пір зовсім не цікавиться їхньою донькою, спілкування з нею не підтримує, участі у її забезпеченні та піклуванні нею бере, прямо ухиляється від виконання своїх обов'язків щодо виховання доньки.

Зазначав, що відповідачка оформила допомогу у зв'язку з народженням дитини, яку отримує до цього часу, проте будь-яких коштів на утримання доньки не надає, витрачаючи їх на власні потреби.

Посилаючись на найкраще забезпечення інтересів дитини, просив суд ухвалити рішення, яким позбавити відповідачку батьківських прав щодо малолітньої дитини та стягнути з відповідачки на його користь аліменти на утримання малолітньої доньки сторін у розмірі усіх видів її заробітку, але не менше 50 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, щомісяця, починаючи з дня пред'явлення позову і до досягнення дитиною повноліття.

Відповідачка звернулася до позивача із зустрічним позовом про усунення перешкод у спілкуванні з дитиною та визначення способу участі матері у вихованні дитини.

Зустрічний позов мотивувала тим, що позивач чинить їй перешкоди у спілкуванні з дитиною та не повідомляє її про місцезнаходження доньки, у зв'язку з чим вона звернулася до правоохоронних органів.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції первісний позов задоволено, позбавлено відповідачку батьківських прав щодо її малолітньої дитини та стягнуто з неї аліменти на утримання дитини в розмірі ¼ частки від усіх видів її заробітку (доходу), але не менше 50 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, щомісяця, починаючи з 21 липня 2021 року та до досягнення дитиною повноліття. У задоволенні зустрічного позову відмовлено. Задовольняючи позовні вимоги про позбавлення батьківських прав, суд першої інстанції виходив з того, що відповідачка ухиляється від виконання своїх батьківських обов'язків, не бере участі у вихованні дитини, не провідує та не цікавиться здоров'ям дитини, морально та матеріально її не підтримує, не піклується про фізичний та духовний розвиток дитини, не забезпечує її харчування, медичного догляду, лікування, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання.

Суд також прийняв до уваги, що відповідачка 18 травня 2022 року була засуджена Свалявським районним судом Закарпатської області за вчинення злочину, передбаченого частиною другою статті 309 КК України (зберігання наркотичних засобів у великих розмірах без мети збуту для власного вживання), що свідчить про вживання нею наркотичних засобів та є додатковою підставою для позбавлення батьківських прав.

Оскільки відповідачка в добровільному порядку матеріального утримання дитині не надає суд також уважав наявними підстави для стягнення аліментів з відповідачки.

Постановою апеляційного суду апеляційну скаргу відповідачки задоволено частково, рішення місцевого суду в частині вирішення позовних вимог позивача до відповідача про позбавлення батьківських прав та зустрічного позову відповідачки до позивача про усунення перешкод у спілкуванні з дитиною та визначення способу участі матері у вихованні дитини скасовано та ухвалено в цій частині нове рішення, яким:

- у задоволенні позовної вимоги про позбавлення батьківських прав відмовлено;

- зустрічний позов задоволено частково;

- зобов'язано позивачу усунути відповідачці перешкоди у спілкуванні з дитиною;

- визначено способи участі відповідачки у вихованні доньки шляхом встановлення графіка спілкування матері з дитиною:

1) на час перебування відповідачки на території України у І – ІІІ суботу та неділю місяця з 10 год. до 13 години. У перші три місяці з початку таких побачень вони повинні відбуватися в присутності батька дитини за бажанням дитини в місцях культурно-розважального характеру, призначених для повноцінного розвитку дитини;

2) на час перебування відповідачки за межами України в період воєнного стану надати матері право на спілкування з дитиною особисто засобами телефонного та електронного зв'язку з урахуванням режиму дня дитини у І – ІІІ суботу та неділю місяця з 10 год. до 13 години;

- у задоволенні інших зустрічних позовних вимог відмовлено;

- в іншій частині рішення суду першої інстанції залишено без змін;

- стягнуто з позивача на користь відповідачки судовий збір у розмірі 3 632 гривень.

Апеляційний суд зазначив, що при позбавленні відповідачки батьківських прав суд першої інстанції не врахував, що матеріали справи не містять доказів наявності обставин, які б свідчили про свідоме нехтування відповідачкою своїми батьківськими обов'язками. Суд також звернув увагу на відсутність доказів того, що до відповідачки застосовувалися будь-які заходи впливу, які виявилися безрезультатними, тобто доказів того, що відповідачка систематично, незважаючи на всі заходи попередження та впливу, продовжує не виконувати свої батьківські обов'язки.

Навпаки, апеляційний суд констатував наявність у матеріалах справи численних звернень відповідачки до поліції та органів опіки і піклування з приводу перешкод, які їй чинить позивач у спілкуванні з дитиною. Зокрема, ще в червні 2021 року відповідачка зверталася до поліції з повідомленням про домашнє насильство з боку позивача та про викрадення ним дитини.

Суд апеляційної інстанції прийняв до уваги висновок виконавчого комітету Тернопільської міської ради №414 від 04 травня 2022 року щодо недоцільності позбавлення відповідачки батьківських прав стосовно малолітньої дитини .

Оскільки стосунки між матір'ю та батьком дитини характеризуються неприязню та наявністю тривалого конфлікту, а обмежена участь матері у вихованні дитини пов'язана з перешкодами з боку батька, апеляційний суд дійшов висновку про відсутність правових підстав для застосування до відповідачки такого крайнього заходу як позбавлення батьківських прав.

Суд апеляційної інстанції відхилив посилання місцевого суду на вирок Свалявського районного суду Закарпатської області від 18 травня 2022 року у справі №306/692/22, яким відповідачку визнано винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого частиною другою статті 309 КК України, як таке, що суперечить вимогам статті 164 СК України, згідно з пунктом 4 частини першої якої мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав, якщо вони є хронічними алкоголіками або наркоманами. Доказів, що відповідачка є хронічною наркоманкою, на переконання апеляційного суду, матеріали справи не містять, а вироком Свалявського районного суду Закарпатської області від 18 травня 2022 року таких обставин не встановлено.

Суд також звернув увагу на те, що підставою пред'явленого позову про позбавлення відповідачки батьківських прав визначив ухилення відповідачки від виконання своїх обов'язків з виховання дочки (пункт 2 частини першої статті 164 СК України) та із заявою про зміну підстав позову не звертався.

Наявність у відповідачки перешкод у спілкуванні з дитиною за висновком суду підтверджується численними зверненнями до поліції та органів опіки і піклування, які не дали бажаного результату. Апеляційний суд урахував, що в серпні 2021 року орган опіки та піклування вже встановлював відповідачці графік побачень з дитиною, якого позивач не дотримувався, а відповідачка до дитини допущена так і не була.

З урахуванням наведених обставин та висновку органу опіки та піклування апеляційний суд уважав за доцільне визначити відповідачці графік побачень з дитиною під час перебування матері на території України, а під час її пербування за кордоном дозволив спілкування матері й дитини засобами дистанційного зв'язку.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись з рішеннями судів попередніх інстанцій, позивач звернувся до Верховного Суду з касаційною скаргою, у якій, посилаючись на неправильне застосування судами норм матеріального права та порушення норм процесуального права, просить скасувати постанову апеляційного суду, а рішення суду першої інстанції залишити в силі.

Верховний Суд касаційну скаргу залишив без задоволення, а постанову суду апеляційної інстанції року в частині відмови в задоволенні позову позивача до відповідачки про позбавлення батьківських прав та в частині задоволених вимог зустрічного позову відповідачки до позивача про усунення перешкод у спілкуванні з дитиною та визначення способу участі матері у вихованні дитини залишити без змін.

На обґрунтування свого рішення зазначив, що, установивши, що тимчасова обмежена участь матері у спілкуванні з дитиною та її вихованні не пов'язана з винними та свідомими діями відповідачки, спрямованими на фізичне дистанціювання та емоційне відсторонення від дитини, а обумовлена наявністю конфліктних відносин між сторонами та, як наслідок, перешкод у спілкуванні позивачки з дитиною, апеляційний суд дійшов висновку про відсутність підстав для застосування до відповідачки такого крайнього заходу впливу, як позбавлення її батьківських прав.

Апеляційний суд також урахував, що відповідачка заперечує проти позбавлення батьківських прав і має інтерес щодо участі у вихованні доньки, який не може бути повною мірою реалізований унаслідок її вимушеного перебування за кордоном та створенням батьком дитини перешкод у спілкуванні матері з дитиною, що підтверджується неодноразовими зверненнями відповідачки до поліції та органів опіки і піклування.

Оскільки позбавлення батьківських прав є виключною мірою та крайнім заходом впливу на батьків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною, Верховний Суд погоджується з висновком апеляційного суду про відсутність підстав для позбавлення відповідачки батьківських прав щодо доньки. Такий висновок суду апеляційної інстанції відповідає якнайкращим інтересам дитини з огляду на необхідність забезпечення її права на спілкування та збереження зв'язків з обома батьками.

Доводи позивача про те, що відповідачка лише в червні 2021 року задокументувала неможливість спілкування з дитиною, а до того протягом року після залишення місця проживання дитини не виявляла заінтересованості в спілкуванні з нею, Верховний Суд відхиляє, оскільки вказані обставини не спростовують установлений апеляційним судом факт вжиття відповідачкою численних дій та заходів, спрямованих на відновлення контакту з дитиною, які закінчилися безрезультатно з огляду на зайняту батьком дитини позицію, яка полягає в повному ізолюванні дитини від спілкування з матір'ю.

Надаючи оцінку обставині невиконання позивачем рішення органу опіки та піклування про встановлення графіка побачень дитини з матір'ю, апеляційний суд обґрунтовано вважав, що задля збереження емоційного зв'язку відповідачки з донькою відповідно до положень статті 157 СК України наявні підстави для усунення перешкод відповідачці у спілкуванні з дитиною шляхом установлення графіка зустрічей, перші три місяці яких мають відбуватися за присутності батька.

При відмові в задоволенні позовної вимоги про позбавлення відповідачки батьківських прав і частковому задоволенні зустрічного позову апеляційний суд з огляду на положення частину п'яту статті 19 СК України прийняв до уваги висновки органу опіки та піклування,

за змістом яких цей орган вважає недоцільним позбавлення ОСОБА_2 батьківських прав стосовно її малолітньої доньки та пропонує встановити графік побачень матері з дитиною: І – ІІІ субота та неділя з 10 год. до 13 години; у перші три місяці з початку таких побачень вони повинні відбуватися в присутності батька дитини, за бажанням дитини, в місцях культурно-розважального характеру призначених для повноцінного розвитку дитини.

Обставин необґрунтованості та/або неповноти зазначених висновків апеляційний суд не встановив. Саме собою прийняття органом опіки та піклування рішення за відсутності батька дитини за встановлених судом обставин неодноразового виходу працівників служби за адресою проживання позивача та його відсутності за цією адресою не свідчить про незаконність чи необґрунтованість висновку органу опіки та піклування та, відповідно порушення прав позивача як батька дитини.

Аргументи касаційної скарги про неврахування апеляційним судом вироку Свалявського районного суду Закарпатської області від 18 травня 2022 року у справі №306/692/22, яким відповідачку визнано винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого частиною другою статті 309 КК України (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів у великих розмірах без мети збуту), Верховний Суд відхилив з таких мотивів.

Вичерпний перелік підстав позбавлення особи батьківських прав наведений у частині першій статті 164 СК України, в пункті 4 якої зазначено, що мати або батько можуть бути позбавлені батьківських прав, якщо вони є хронічними алкоголіками або наркоманами.

Хронічна наркоманія за визначенням терміна належить до тяжких захворювань, пов'язаних з повним ураженням вольової сфери людини. Наявність в особи такого захворювання (як і будь-якого іншого) повинна підтверджуватися відповідним медичними висновком або довідкою.

Установивши, що в матеріалах справи докази на підтвердження того, що відповідачка є хронічним наркоманом, відсутні, а вироком у справі №306/692/22, прийнятим на підставі разового епізоду виявлення у володінні відповідачки наркотичних речовин, таких обставин не встановлено, апеляційний суд дійшов обґрунтованого висновку про відсутність передбачених пунктом 4 частини першої статті 164 СК України підстав для позбавлення відповідачки батьківських прав.

Посилання в касаційній скарзі на те, що апеляційний суд вийшов за межі позовних вимог зустрічного позову, оскільки відповідачка не просила визначити спосіб її участі у спілкуванні з дитиною та її вихованні засобами телефонного чи електронного зв'язку, Верховний Суд не приймає як таке, що спростовується прохальною частиною зустрічного позову, яка, з-поміж іншого, містила вимогу «допустити можливість щоденного спілкування матері з дитиною засобами телефонного, електронного та інших засобів зв'язку».

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням https://reyestr.court.gov.ua/Review/115598600.

Постанова Верховного Суду від 20.12.2023 у справі №522/20260/21

Проживання дитини з вітчимом не є підставою для позбавлення відповідача батьківських прав, оскільки позбавлення батьківських прав, тобто природніх прав, наданих батькам щодо дитини на її виховання, захист її інтересів та інших прав, які виникають із факту кровної спорідненості з дитиною, є крайнім заходом впливу, необхідність застосування якого позивач не довела.

1. Обставини справи

Позивачка звернулася до суду з позовом, у якому просила про позбавлення батьківських прав. Позовні вимоги обґрунтовувала тим, що з 10 вересня 2010 року вона перебувала з відповідачем у зареєстрованому шлюбі, який на підставі рішення Приморського районного суду м. Одеси від 05 лютого 2015 року розірвано. Від шлюбу сторони мають сина.

Відповідач покладених на нього законом обов'язків як на батька дитини не виконує, про дитину жодним чином не піклується, не проявляє заінтересованості в його майбутній долі, не цікавиться успіхами у школі, станом здоров'я, не піклується про фізичний і духовний розвиток дитини, навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема не забезпечує необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання, не спілкується з дитиною в обсязі, необхідному для його нормального самоусвідомлення, не надає дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей, не сприяє засвоєнню загальновизнаних норм моралі, не виявляє інтересу до її внутрішнього світу, не створює умов для отримання нею освіти, тобто своїми діями створює умови, які шкодять інтересам дитини.

Всі питання щодо виховання дитини вирішуються позивачем та її теперішнім чоловіком без участі та підтримки з боку відповідача. Дитина перебуває на повному утриманні вітчима, якого називає батьком.

Відповідач ображає та принижує дитину, під час зустрічі перебуває у стані наркотичного сп'яніння. Дитина налякана такою поведінкою батька та просить обмежити спілкування. Крім того, зазначає про відкриття відносно відповідача кримінального провадження за частиною другою статті 309, частиною першою статті 263 КК України.

У зв'язку із зазначеним позивач просила суд позбавити відповідача батьківських прав відносно малолітнього сина.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції у задоволенні позову відмовлено. Судове рішення мотиване тим, що позивач не надала жодних доказів на підтвердження ухилення відповідача від виконання своїх обов'язків із виховання дитини.

Разом з тим висновок органу опіки та піклування щодо доцільності позбавлення батьківських прав відповідача суд першої інстанції вважав недостатньо обґрунтованим, поверхневим і суперечливим, зазначив, що у ньому не наведено підстав та аргументів, які би вказували на доцільність позбавлення відповідача батьківських прав, не вказано про встановлені фактичні обставини ухилення відповідача від виконання своїх батьківських обов'язків щодо виховання дитини. У зв'язку із цим суд вважав, що особисті непорозуміння між батьками не є підставою для позбавлення батьківських прав, оскільки забезпечення найкращих інтересів дитини повинне мати першочергове значення і переважати над інтересами батьків.

Постановою апеляційного суду апеляційну скаргу позивача залишено без задоволення, а рішення міського суду залишено без змін.

Постанова апеляційного суду мотивована тим, що відсутні підстави для позбавлення відповідача батьківських прав відносно малолітнього сина, оскільки позивачем не надано належних і допустимих доказів, у чому полягає захист прав інтересів дитини шляхом позбавлення відповідача відносно сина батьківських прав та винної поведінки відповідача щодо ухилення від виконання своїх обов'язків із вихованню малолітньої дитини. Також суд взяв до уваги, що позбавлення батьківських прав є крайнім заходом впливу, необхідність застосування якого за обставин цієї справи не доведено.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись з рішеннями судів попередніх інстанцій, позивач звернулася до Верховного Суду з касаційною скаргою на вказані судові рішення, у якій просила їх скасувати, ухвалити нове судове рішення, яким позов задовольнити повністю.

Касаційну скаргу мотивовано тим, що суди не взяли до уваги, що позбавлення відповідача батьківських прав відносно малолітнього сина відповідача буде відповідати інтересам дитини, оскільки біологічний батько не турбується про сина, уваги йому не приділяє, не спілкується та не провідує, тобто фактично відсутній у його житті. Між дитиною та відповідачем відсутні будь-які психоемоційні зв'язки, які можуть виникнути між батьком і сином. Вказане не спростовано відповідачем, а також не надано жодного доказу, що він звертався до органу опіки та піклування чи до суду з вимогами про визначення порядку зустрічей із сином, доказів таких зустрічей. Заявник вказує на те, що дитина визнає батьком свого вітчима, який піклується про неї та забезпечує всім необхідним.

Крім того, позивач зазначила, що суди проігнорували особисту думку дитини, яка неодноразово як під час засідання комісії органів опіки та піклування, так і під час розгляду справи наголошувала на те, що не заперечує про позбавлення батьківських прав відповідача відносно нього.

Також позивач не погоджується з висновками судів попередніх інстанцій, що, оскільки відповідач заперечує проти позбавлення його батьківських прав, то це свідчить про його інтерес до дитини та виключає можливість позбавлення його батьківських прав відносно дитини. Зазначає, що лише той факт, що відповідач не визнав позов і висловив бажання брати участь у вихованні дитини, не свідчить про його інтерес до дитини та реальне бажання змінити поведінку і налагодити контакт з дитиною. Відповідач вказував на свою готовність у спілкуванні з дитиною лише під час судових засідань, при цьому будь-яких дій, направлених на налагодження стосунків з дитиною, з боку відповідача вчинено не було.

Верховний Суд касаційну скаргу залишив без задоволення, а рішення судів попередніх інстанцій без змін.

На обґрунтування свого рішення зазначив, що суди правильно врахували те, що відповідач заперечував у суді проти позбавлення його батьківських прав, вказуючи, що позивач чинить йому перешкоди у спілкуванні з дитиною, а також зазначаючи, що він не ухиляється від виконання батьківських обов'язків, бажає спілкуватися з дитиною та має змогу забезпечувати її всім необхідним.

Верховний Суд погоджується з такими висновками судів попередніх інстанцій, які, дослідивши наявні у справі докази і надавши їм належну оцінку, врахувавши передусім інтереси дитини, дійшли правильного висновку про безпідставність позовних вимог про позбавлення батьківських прав.

Суд не приймає доводи позивача, викладені в касаційній скарзі, про те, що дитина проживає разом з вітчимом, який нею опікується та забезпечує всім необхідним, а тому позбавлення батьківських прав відповідача та усиновлення дитини надалі вітчимом буде безперечно слугувати корисній меті у зростанні та формуванні дитини, сприятиме зміцненню наявних зв'язків між нею та родиною, з якою вона проживає.

Проживання дитини з вітчимом не є підставою для позбавлення відповідача батьківських прав, оскільки позбавлення батьківських прав, тобто природніх прав, наданих батькам щодо дитини на її виховання, захист її інтересів та інших прав, які виникають із факту кровної спорідненості з дитиною, є крайнім заходом впливу, необхідність застосування якого позивач не довела.

Аргументи касаційної скарги про те, що суди прийняли рішення всупереч думці малолітньої дитини, не можуть бути прийнятті колегією суддів до уваги, оскільки суд має право постановити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси (частина третя статті 171 СК України). Дитина з огляду на свій малолітній вік і постійне проживання з матір'ю, неспілкування довгий час із біологічним батьком могла не повною мірою усвідомлювати наслідки своїх відповідей щодо особи відповідача.

Тому, врахувавши те, що відповідач не втратив інтересу до участі у вихованні дитини, має намір на відновлення стосунків з нею, а також те, що позивач не довела навмисного ухилення відповідача від виконання своїх обов'язків та його винної поведінки, колегія суддів дійшла висновку, що суди попередніх інстанцій дійшли правильних висновків про недоведеність позивачкою необхідності застосування до відповідача такого крайнього заходу, як позбавлення його батьківських прав, і доцільність вжиття якого позивач та орган опіки та піклування належно не аргументували.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням https://reyestr.court.gov.ua/Review/115598600.

Постанова Верховного Суду від 22.11.2023 у справі №214/5134/22

Посилання позивача в касаційній скарзі на те, що суди не врахували, що відповідач не заперечувала проти позбавлення її батьківських прав, колегія суддів відхиляє як безпідставні, оскільки встановлено, що подана електронним шляхом до суду першої інстанції заява від імені відповідача від 14 грудня 2022 року, у якій вона не заперечує проти позову, не скріплена електронним підписом відповідача, у зв'язку з чим суди обґрунтовано не взяли її до уваги.

При цьому відповідач до суду жодного разу не з'явилася, ці обставини не підтвердила, а долучена позивачем до позовної заяви нотаріально засвідчена заява відповідачки від 06 серпня 2022 року, у якій вона надає згоду на тимчасовий виїзд позивача з дитиною за кордон, не може свідчити про те, що відповідач свідомо ухиляється від виконання своїх батьківських обов'язків та не є підставою для позбавлення її батьківських прав.

1. Обставини справи

Позивач звернувся до суду з позовом, у якому просив позбавити відповідачку батьківських прав відносно малолітньої дочки та стягнути з неї аліменти на дитину в розмірі не меншим 50 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, починаючи з дня звернення до суду та до досягнення дитиною повноліття. Позовні вимоги обґрунтовувала тим, що у середині червня 2022 року, через тиждень після народження дитини, відповідач залишила дочку на нього в місті Нікополі та виїхала в невідомому напрямку, своє теперішнє місце перебування йому не повідомляє.

06 серпня 2022 року надала йому заяву про дозвіл на перетин кордону з дитиною строком на 1 рік.

Через спільних знайомих він її знайшов, вона тимчасово перебувала в місті Львові, поїхав з дитиною до неї, але вона не виявила бажання спілкуватися з ним і надала йому письмову відмову від дитини.

Наприкінці серпня 2022 року вони разом з дочкою евакуювалися з міста Нікополя в місто Кривий Ріг, де зареєструвалися як внутрішньо переміщені особи та перебувають на цей час. Він піклується про розвиток дочки, її виховання, утримує її.

Відповідач ніяким чином не бере участі у вихованні, утриманні, розвитку дочки, не надає матеріальної допомоги на її утримання.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Відмовляючи у задоволенні позову, суд першої інстанції виходив з того, що позбавлення батьківських прав є виключною мірою, яка допускається лише тоді, коли змінити поведінку батьків у кращий бік неможливо, і лише за наявності вини у діях батьків. Таких обставин не встановлено.

Постановою апеляційного суду заочне рішення першої інстанції в частині відмови у стягненні аліментів скасовано, позов у цій частині задоволено.

Стягнуто з відповідачки аліменти в розмірі частини від всіх видів її заробітку (доходу), але не менш ніж 50 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку, на малолітню дочку, до досягнення нею повноліття щомісяця на користь батька, починаючи стягнення з 03 жовтня 2022 року.

В іншій частині рішення суду залишено без змін.

Постанова суду апеляційної інстанції мотивована тим, що суд першої інстанції зробив обґрунтований висновок щодо відсутності підстав для позбавлення відповідача батьківських прав.

Водночас висновок суду першої інстанції про відмову у стягненні аліментів помилковий, оскільки встановлено, що малолітня дитина проживає разом з позивачем, відповідач участі в її утриманні не бере, що є підставою для стягнення з неї аліментів.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись з рішеннями судів попередніх інстанцій, позивач звернувся до Верховного Суду з касаційною скаргою, у якій просив рішення судів попередніх інстанцій в частині відмови в задоволенні вимоги про позбавлення батьківських прав скасувати й ухвалити в цій частині нове рішення про задоволення позову.

Касаційна скарга мотивована тим, що суди неповно з'ясували обставини справи. Зокрема, не врахували, що відповідач не заперечувала проти позбавлення її батьківських прав, про що свідчать її особисті заяви.

Верховний Суд касаційну скаргу залишив без задоволення, а рішення судів попередніх інстанцій у частині позовних вимог про позбавлення батьківських прав – без змін.

На обґрунтування свого рішення зазначив, що, вирішуючи спір, суд першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, установивши, що позивач не довів належними, допустимими та достатніми доказами обставини, на які він посилався, як на підставу для задоволення позову, врахувавши, що висновки органу опіки та піклування зроблені без проведення відповідних перевірок і ґрунтуються лише на усних повідомленнях позивача, дійшов обґрунтованого висновку про відсутність підстав для застосування до відповідача такого крайнього заходу, як позбавлення батьківських прав, та відповідно правильно відмовив у задоволенні цієї вимоги.

Посилання позивача в касаційній скарзі на те, що суди не врахували, що відповідач не заперечувала проти позбавлення її батьківських прав, колегія суддів відхиляє як безпідставні, оскільки встановлено, що подана електронним шляхом до суду першої інстанції заява від імені відповідача від 14 грудня 2022 року, у якій вона не заперечує проти позову, не скріплена електронним підписом відповідача, у зв'язку з чим суди обґрунтовано не взяли її до уваги.

При цьому відповідач до суду жодного разу не з'явилася, ці обставини не підтвердила, а долучена позивачем до позовної заяви нотаріально засвідчена заява відповідачки від 06 серпня 2022 року, у якій вона надає згоду на тимчасовий виїзд позивача з дитиною за кордон, не може свідчити про те, що відповідач свідомо ухиляється від виконання своїх батьківських обов'язків та не є підставою для позбавлення її батьківських прав.

Інші доводи касаційної скарги не дають підстав для скасування оскаржуваних судових рішень, оскільки зводяться до незгоди заявника з висновками судів стосовно встановлення обставин справи та стосуються переоцінки доказів, що поза межами повноважень суду касаційної інстанції.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115201911.

Постанова Верховного Суду від 10.11.2023 у справі №401/1944/22

Позивач до позовної заяви про позбавлення батьківських прав відповідачки, поданої до суду 11 серпня 2022 року, долучив заяву відповідачки від 26 липня 2022 року, посвідчену приватним нотаріусом.

У цій заяві відповідачка зазначила, що відмовляється від батьківських прав на дитину, просила ухвалити будь-які рішення стосовно дитини без її згоди та участі, оскільки планує виїхати за кордон без дитини, та просила постановити рішення про виключення відомостей про неї як матері дитини з актового запису про її народження. Також відповідачка зазначила, що вихованням та утриманням дитини займається її батько, вона не брала та не бере будь-якої участі у цьому. Просила справу про позбавлення її батьківських прав розглядати без її участі.

Також відповідачка 27 жовтня 2022 року безпосередньо до суду першої інстанції подала заяву, у якій зазначила, що з позовом про позбавлення її батьківських прав згодна, просила розглядати справу за її відсутності та до суду більше не викликати.

За таких обставин Верховний Суд критично оцінив заяви відповідача про визнання позову про позбавлення її батьківських прав, оскільки відмова від дитини суперечить частині третій статті 155 Сімейного кодексу України.

Саме лише подання заяви про визнання позову у справі про позбавлення батьківських прав не може бути підставою для звільнення позивача від обов'язку надання інших доказів на підтвердження існування обставин, передбачених законодавством для позбавлення батьківських прав.

1. Обставини справи

Позивач звернулася до суду з позовом, у якому просив позбавити відповідачку батьківських прав стосовно малолітньої дитини. Позовні вимоги обґрунтовував тим, що відповідач не бере участі у вихованні дитини, не цікавиться дочкою, тобто взагалі не виконує батьківські обов'язки, мотивуючи свою позицію тим, що дитина заважає їй влаштовувати особисте життя. Відповідачка ставить свої особисті інтереси вище інтересів дитини, стверджує, що народжувала дитину не для себе, а тому позивач вважав, що ці обставини є достатніми підставами для позбавлення матері батьківських прав, що відповідно відповідатиме інтересам дитини.

Відповідачка подала до суду заяву про визнання позову.

Третя особа – служба у справах дітей, заперечувала проти задоволення позову, вважаючи його безпідставним, необґрунтованим та не доведеним належними, достатніми і допустимими доказами. Надала висновок щодо недоцільності позбавлення батьківських прав відповідачки стосовно малолітньої доньки. На переконання третьої особи, позивач спотворює реальну ситуацію у сім'ї; звернення до суду із цим позовом, імовірно, пов'язане з бажанням позивача уникнути мобілізації, яка проводиться у зв'язку з воєнним станом та бойовими діями на території України.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Суд першої інстанції залишив без задоволення позов, критично оцінивши показання свідків, оскільки вони перебувають у родинних та дружніх стосунках із позивачем і можуть бути зацікавленими в результатах розгляду справи. Також суд критично оцінив заяви відповідача про визнання позову про позбавлення її батьківських прав, оскільки відмова від дитини суперечить частині третій статті 155 Сімейного кодексу України (далі – СК України) та порушує права дитини.

З наведених підстав суд першої інстанції виснував, що позивач не надав доказів ухилення відповідачкою від виконання обов'язків з виховання дитини.

Апеляційний суд залишив без задоволення апеляційну скаргу, а рішення суду першої інстанції – без змін.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись з рішеннями судів попередніх інстанцій, позивач звернувся до Верховного Суду з касаційною скаргою, у якій просив скасувати рішення суду першої інстанції та постанову апеляційного суду, ухвалити нове рішення, яким позов задовольнити.

Верховний Суд касаційну скаргу залишив без задоволення, а рішення суду першої інстанції та постанову апеляційного суду без змін.

Особливістю справи, що переглядається, є те, що позивач до позовної заяви про позбавлення батьківських прав Ввідповідачки, поданої до суду 11 серпня 2022 року, долучив заяву відповідачки від 26 липня 2022 року, посвідчену приватним нотаріусом Олександрійського районного нотаріального округу Кіровоградської області Бабенко В. М., зареєстровану в реєстрі за №1193.

У цій заяві відповідачка зазначила, що відмовляється від батьківських прав на дитину, просила ухвалити будь-які рішення стосовно дитини без її згоди та участі, оскільки планує виїхати за кордон без дитини, та просила постановити рішення про виключення відомостей про неї як матері дитини з актового запису про її народження. Також відповідачка зазначила, що вихованням та утриманням дитини займається її батько, вона не брала та не бере будь-якої участі у цьому. Просила справу про позбавлення її батьківських прав розглядати без її участі.

Також відповідачка 27 жовтня 2022 року безпосередньо до суду першої інстанції подала заяву, у якій зазначила, що з позовом про позбавлення її батьківських прав згодна, просила розглядати справу за її відсутності та до суду більше не викликати.

У частинах першій, четвертій статті 206 ЦПК України передбачено, що позивач може відмовитися від позову, а відповідач – визнати позов на будь-якій стадії провадження у справі, зазначивши про це в заяві по суті справи або в окремій письмовій заяві. У разі визнання відповідачем позову суд за наявності для того законних підстав ухвалює рішення про задоволення позову. Якщо визнання відповідачем позову суперечить закону або порушує права, свободи чи інтереси інших осіб, суд постановляє ухвалу про відмову у прийнятті визнання відповідачем позову і продовжує судовий розгляд.

Отже, в розумінні приписів статті 206 ЦПК України суд відмовляє у прийнятті визнання відповідачем позову, якщо це суперечить закону або порушує права, свободи чи інтереси інших осіб.

Відповідно до частин другої, третьої статті 155 СК України батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини. Відмова батьків від дитини є неправозгідною, суперечить моральним засадам суспільства. На обґрунтування свого рішення Верховний Суд наголосив, що саме лише подання заяви про визнання позову у справі про позбавлення батьківських прав не може бути підставою для звільнення позивача від обов'язку надання інших доказів на підтвердження існування обставин, передбачених частиною першою статті 164 СК України для позбавлення батьківських прав.

Враховуючи, що у матеріалах справи немає беззаперечних і достатніх доказів, які б підтверджували винну та свідому поведінку відповідачки щодо ухилення від участі у вихованні доньки, умисне і свідоме нехтування обов'язками матері, суд першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, зробив обґрунтований висновок про невстановлення правових підстав для позбавлення відповідачки батьківських прав стосовно її малолітньої доньки.

Враховуючи, що у матеріалах справи немає беззаперечних і достатніх доказів, які б підтверджували винну та свідому поведінку відповідачки щодо ухилення від участі у вихованні доньки, умисне і свідоме нехтування обов'язками матері, суд першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, зробив обґрунтований висновок про невстановлення правових підстав для позбавлення ідповідачки батьківських прав стосовно її малолітньої доньки.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114904591.

Постанова Верховного Суду від 22.11.2023 у справі №1915/2789/2012

Та обставина, що після засідання опікунської ради за фактичним місцем проживання дитини у м. Тернополі у липні 2012 року, на якому була присутня відповідачка, остання не цікавилася надалі вирішенням питання стосовно позбавлення її батьківських прав щодо дочки, свідчить про відсутність у неї інтересу до виховання дитини та свідоме самоусунення від участі у житті дитини.

Посилання відповідачки в касаційній скарзі на те, що за період її відсутності на території України протягом 2014 – 2018 років вона систематично робила грошові перекази, передавала речі і продукти на ім'я позивача для забезпечення належного матеріального утримання дитини, спілкувалася з дитиною засобами мобільного зв'язку та через мережу Інтернет, не може бути прийнято колегією суддів до уваги, оскільки наведені обставини не свідчать про належне виконання відповідачем своїх батьківських обов'язків.

Колегія суддів погоджується з висновком суду апеляційної інстанції про те, що залишивши малолітню дитину у прабабусі та не беручи при цьому з 2010 року жодної безпосередньої участі у житті та вихованні дитини, цим самим відповідачка без поважних причин свідомо ухилилася від виконання свої батьківських обов'язків. Надалі, дізнавшись про смерть прабабусі у 2014 році, відповідач не вживала заходів, щоб забрати дитину та виконувати свої батьківські обов'язки щодо її виховання. Дитина проживала разом з позивачкою, яка повністю опікувалася дитиною, дбала про її здоров'я, навчання, безпеку, фізичний і психічний розвиток.

1. Обставини справи

Позивач звернулася до суду з позовом до відповідачки, третя особа – Служба у справах неповнолітніх та дітей Тернопільської міської ради, про позбавлення громадянки батьківських прав щодо її дитини 2006 року народження; призначення її опікуном; визначення місця проживання дитини, який надалі збільшила і просила також стягнути з відповідачки на її користь на утримання малолітньої дитини аліменти у розмірі ¼ частини усіх видів доходу, але не менше 1/3 прожиткового мінімуму, встановленого на день стягнення, для дитини відповідного віку.

На обґрунтування позовних вимог позивачка зазначила, що народилася дитина, батьками якої є відповідачка та третя особа, однак батьки не виконують обов'язків щодо виховання та утримання своєї дочки, не надають матеріальної допомоги, не цікавляться станом її здоров'я, фізичним розвитком, не проявляють батьківських почуттів, піклування та турботи. Позивач у справі є тіткою малолітньої дитини, вона проживає разом із нею та піклується про неї.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Заочним рішенням суду першої інстанції позов задоволено, позбавлено відповідачку батьківських прав щодо її малолітньої дочки. Додатковим рішенням суду першої інстанції стягнено аліменти з відповідачки на користь позивачки, на утримання малолітньої дитини в розмірі 1/4 частки з усіх видів її заробітку (доходу) щомісяця, але не менше 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, починаючи з 29 лютого 2012 року і до повноліття дитини. Вирішено питання розподілу судових витрат і допущено рішення до негайного виконання.

Апеляційний суд постановою скасував рішення суду першої інстанції та ухвалив нове рішення, яким у позові відмовив. Додатковою постановою від 23 серпня 2019 року додаткове рішення суду першої інстанції скасував та ухвалив нове, яким відмовив у задоволенні позову про стягнення аліментів на утримання дочки.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції, апеляційний суд виходив з того, що суд не врахував тієї обставини, що позбавлення батьківських прав є крайнім заходом, необхідність застосування якого за обставин цієї справи не доведено; належних і допустимих доказів винної поведінки та свідомого ухилення відповідачки від виконання своїх батьківських обов'язків, які б були законною підставою для позбавлення її батьківських прав відносно дитини позивачем не надано. Посилання позивача на те, що відповідачка на час розгляду справи була наркозалежна та проживала з наркозалежною особою, не обґрунтовані належними доказами, а тому апеляційний суд не взяв їх до уваги.

Апеляційний суд зазначав, що самі лише доводи позивача про те, що відповідачка не піклується про свою дитину, ухиляється від виконання своїх батьківських обов'язків, не можуть бути достатніми підставами для позбавлення її батьківських прав, оскільки в судовому засіданні встановлено, що відповідач хоче піклуватися про дитину та бажає її виховувати. У матеріалах справи відсутні беззаперечні докази винної поведінки та свідомого нехтування своїми обов'язками відповідачем, які б свідчили про її ухилення від виховання своєї дитини, а вирішення питання про стягнення аліментів на дитину за таких обставин є передчасним.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Верховний Суд постановою від 20 листопада 2019 року касаційну скаргу позивачки задовольнив частково.

Заочне рішення суду та додаткове рішення суду першої інстанції, постанову апеляційного суду та додаткову постанову апеляційного суду скасував, справу передав на новий розгляд до суду першої інстанції.

Касаційний суд погодився з висновками суду апеляційної інстанції про те, що докази, надані позивачем до суду першої інстанції і використані ним при розгляді справи, є суперечливими. Зокрема, акт від 20 березня 2012 року №17, складений представником БУ-1 та спеціалістом Служби у справах неповнолітніх та дітей Тернопільської міської ради, протокол засідання опікунської ради від 27 квітня 2012 року №29, висновок органу опіки та піклування містять інформацію зі слів позивачки чи з її заяв, проте органом опіки та піклування Тернопільської міської ради та Службою у справах неповнолітніх та дітей Тернопільської міської ради фактично не встановлено, де і з ким проживала малолітня дитина з 2007 року до дня постановлення рішення суду, чи ухилялася відповідачка від виконання своїх обов'язків з виховання дитини. Однак колегія суддів вважала, що апеляційний суд дійшов передчасних висновків про відмову у задоволенні позовних вимог, не встановивши всіх обставин справи.

Суди залишили поза увагою те, що попри встановлене інше місце проживання малолітньої дитини на території м. Ланівці Тернопільської області, взагалі не встановлювалася обставина її проживання там, так само умови проживання та утримання дитини батьками або особами, які їх замінюють. Службою у справах неповнолітніх та дітей Тернопільської міської ради не досліджувалися, висновок не надавався.

Під час нового розгляду рішенням суду першої інстанції позов задоволено частково.

Позбавлено відповідачку батьківських прав відносно неповнолітньої дитини.

Стягнуто з останньої на користь позивачки аліменти на утримання неповнолітньої дитини у розмірі 1/4 частки усіх видів її заробітку (доходу) щомісяця, але не менше 50 відсотків прожиткового мінімуму на дитину відповідного віку, починаючи з 29 лютого 2012 року та до досягнення дитиною повноліття.

В іншій частині позовних вимог відмовив.

Задовольняючи частково позовні вимоги, суд першої інстанції виходив з того, що матеріалами справи підтверджено, що відповідач на порушення вимог статті 150 СК України свідомо не виконує покладені на неї обов'язки щодо виховання та розвитку своєї дитини. Після народження дитини у 2007 році відповідач утримувала дитину в неналежних санітарно-гігієнічних умовах.

Надалі свідомо залишила неповнолітню на виховання та утримання особі похилого віку, виїхавши у 2012 році на тривалий час за кордон. З 2007 року вихованням та утриманням неповнолітньої дитини займається позивач, що підтверджено належними доказами. Неповнолітня дитина вважає позивачку своєю матір'ю, яка змалку опікувалася нею, водила її у школу, проводила дозвілля та організовувала надання їй медичної допомоги, постійно піклувалася про неї. Крім цього, суд врахував думку неповнолітньої дитини, висловлену нею під час судового засідання та про яку вона зазначила під час засідання опікунської ради.

Суд не взяв до уваги докази, надані відповідачкою, відомості, які підтверджують належне виконання своїх батьківських обов'язків, а саме: перерахування коштів із-за кордону та переписку з дочкою у мобільних додатках, оскільки квитанції, які були надані відповідачем, належним чином не було перекладено, із них не можливо зрозуміти мету спрямування таких коштів, а переписка з дитиною в мобільних додатках, на думку суду, не може свідчити про належне виконання матір'ю своїх обов'язків щодо виховання дитини. Крім цього, суд взяв до уваги висновки органу опіки та піклування, затверджені рішенням виконавчого комітету Тернопільської міської ради від 18 липня 2012 року №1128, а також рішенням виконавчого комітету від 02 лютого 2021 року №60, про доцільність позбавлення відповідача батьківських прав відносно неповнолітньої дитини та вважав їх обґрунтованими, такими, що прийняті з урахуванням якнайкращих інтересів дитини.

При визначенні розміру аліментів суд врахував стан здоров'я дитини та особи, з якої слід стягувати аліменти, а також її матеріальний стан, перебування на її утриманні ще однієї малолітньої дитини, гарантовано визначений розмір прожиткового мінімуму для дітей віком від 6 до 18 років державою, і вважав, що зазначений розмір аліментів відповідач спроможна сплачувати.

Відмовляючи у задоволенні позовних вимог про визначення місця проживання дитини та призначення позивача опікуном, суд виходив з того, що такі вимоги уже вирішені рішенням виконавчого комітету Тернопільської міської ради від 26 грудня 2012 року №2305 «Про встановлення опіки та надання соціального статусу малолітній дитині», відповідно до якого малолітній дитині було надано соціальний статус дитини, позбавленої батьківського піклування, встановлено опіку над малолітньою дитиною і призначено позивачку її опікуном. Також суд зазначив, що частинами другою та четвертою статті 29 ЦК України визначено, що фізична особа, яка досягла чотирнадцяти років, вільно обирає собі місце проживання, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Оскільки на момент розгляду справи та ухвалення рішення неповнолітня дитина досягла чотирнадцятирічного віку, вона вправі самостійно визначати своє місце проживання з огляду на зазначені вимоги закону.

Постановою апеляційного суду апеляційну скаргу відповідачки залишено без задоволення, а рішення суду першої інстанції – без змін.

Апеляційний суд погодився з висновками суду першої інстанції, а також зазначив, що оскільки відповідачка свідомо, без поважних причин залишила дитину в особи похилого віку та не брала жодної участі у її вихованні, не піклувалася про її фізичний і духовний розвиток, навчання, підготовку до самостійного життя, не забезпечувала необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, не спілкувалася з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення, не надавала дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяла засвоєнню нею загальновизнаних норм моралі; не виявляла інтересу до її внутрішнього світу; не створювала умов для отримання нею освіти, а також, врахувавши думку неповнолітньої дитини, суд першої інстанції дійшов законного та обґрунтованого висновку про наявність підстав для задоволення позовних вимог в частині позбавлення відповідачки батьківських прав.

Також апеляційний суд вказав, що доказів, які б підтверджували те, що після 11 лютого 2009 року дитина проживала разом з матір'ю, відповідач не надала. Однак матеріалами справи та показаннями свідків підтверджено, що з квітня 2010 року дитина постійно проживала разом із прабабусею та тіткою без матері, яка добровільно залишила дитину у вказаній квартирі, самоусунулася від її виховання та не брала жодної участі у житті дитини.

Не погоджуючись з рішеннями судів попередніх інстанцій, відповідач звернулася до Верховного Суду з касаційною скаргою, у якій просила скасувати рішення суду першої інстанції та постанову апеляційного суду в частині задоволених позовних вимог та ухвалити нове рішення про відмову у задоволенні позову.

Касаційна скарга мотивована тим, що суд першої інстанції не врахував висновки Верховного Суду у цій справі щодо необхідності залучення до участі у справі органу опіки і піклування, повноваження якого розповсюджуються на м. Ланівці Тернопільської області, що призвело до неповного з'ясування обставин справи.

Верховний Суд касаційну скаргу залишив без задоволення, а рішення суду першої інстанції та постанову апеляційного суду – без змін.

На обґрунтування свого рішення зазначив, що дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою у процесі будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства. Закріплення цього права підкреслює, що дитина є особистістю, з думкою якої потрібно рахуватись, особливо при вирішенні питань, які безпосередньо її стосуються.

Так, заслухана у суді першої інстанції неповнолітня дитина, якій на час розгляду справи виповнилося 16 років, у присутності психолога суду пояснила, що відповідач не опікується нею, вона з дитячих років постійно проживає із позивачкою, яку вона вважає своєю матір'ю та яка піклується про неї. Висловила думку про позбавлення відповідача батьківських прав відносно неї.

Врахувавши думку дитини, а також те, що відповідач з 2007 року не виконувала належно свої батьківські обов'язки щодо дочки, а з квітня 2010 року взагалі самоусунулася та ухилялася від їх виконання, що свідчить про свідоме нехтування відповідачем своїми батьківськими обов'язками, суд першої інстанції, з яким погодився й суд апеляційної інстанції, дійшов висновку про позбавлення відповідачки батьківських прав щодо дитини.

Колегія суддів погодилася з такими висновками судів попередніх інстанції з огляду на таке.

Як встановлено судами та вбачається з матеріалів справи, станом на січень 2007 року, а також станом на день складення спеціалістами Служби у справах неповнолітніх та дітей Лановецької районної державної адміністрації актів обстеження житлово-побутових умов проживання неповнолітньої дитини від 06 червня 2008 року та від 11 лютого 2009 року дитина була присутня у житлі разом з мамою відповідачкою, однак умови проживання дитини були незадовільні.

Також встановлено, що у 2007 – 2009 роках дитина проживала періодично як з матір'ю відповідачкою у м. Ланівці, так і в квартирі без відповідачки , а остання лише навідувалась до дитини у зазначену квартиру.

Будь-які докази, які б свідчили про те, що після 11 лютого 2009 року малолітня дитина проживала разом з матір'ю, у матеріалах справи відсутні.

Однак матеріалами справи, а також показами свідків підтверджено те, що з 15 квітня 2010 року малолітня дитина постійно проживала в квартирі разом із прабабусею та позивачкою без матері, яка добровільно залишила дитину у вказаній квартирі, самоусунулася від її виховання та не брала жодної участі у житті дитини.

Відповідачка не змогла спростувати такі докази і пояснити, де вона перебувала 15 квітня 2010 року, чому позивачка, а не відповідачка як матір супроводжувала дитину до медичного закладу для проведення профілактичних щеплень.

У 2011 році під час обстеження умов проживання відповідачки у квартирі, працівники служби у справах дітей не виявили дитину у цьому житлі.

Звернення позивачки та прабабусі з відповідною заявою, яка була зареєстрована 02 грудня 2011 року в Лановецькій міській раді, про надання висновку про доцільність позбавлення відповідачки батьківських щодо її малолітньої дочки також свідчить про те, що станом на час подання цієї заяви дитина не проживала разом з відповідачкою, остання ухилялася від виконання своїх батьківських обов'язків.

Та обставина, що після засідання опікунської ради за фактичним місцем проживання дитини у м. Тернополі у липні 2012 року, на якому була присутня відповідачка, остання не цікавилась вирішенням питання щодо позбавлення її батьківських прав щодо дочки, свідчить про відсутність у неї інтересу до виховання дитини та свідоме самоусунення від участі у житті дитини.

Оскільки відповідачка свідомо без поважних причин залишила дитину в особи похилого віку, виїхавши у 2012 році на тривалий час за кордон, та не брала жодної участі у вихованні дитини, не піклувалася про її фізичний і духовний розвиток, навчання, підготовку до самостійного життя, не забезпечувала необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, не спілкувалася з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення, не надавала дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяла засвоєнню нею загальновизнаних норм моралі; не виявляла інтересу до її внутрішнього світу; не створювала умов для отримання нею освіти, а також, враховуючи думку дитини, суд першої інстанції, з яким погодився й суд апеляційної інстанції, дійшов обґрунтованого висновку про наявність підстав для задоволення позовних вимог в частині позбавлення відповідачки батьківських прав.

Крім того, доказами, які містяться в матеріалах справи, підтверджено той факт, що саме позивачка опікувалася малолітньою дитиною як на час звернення із цим позовом до суду у 2012 році, так і всі наступні роки життя дитини, яка проживала разом з нею.

Посилання відповідачки в касаційній скарзі на те, що за період її відсутності на території України протягом 2014 – 2018 років вона систематично робила грошові перекази, передавала речі і продукти на ім'я позивача для забезпечення належного матеріального утримання дитини, спілкувалася з дитиною засобами мобільного зв'язку та через мережу Інтернет, не може бути прийнято колегією суддів до уваги, оскільки наведені обставини не свідчать про належне виконання відповідачкою своїх батьківських обов'язків.

Колегія суддів погоджується з висновком суду апеляційної інстанції про те, що, залишивши малолітню дитину у прабабусі та не беручи при цьому з 2010 року жодної безпосередньої участі у житті та вихованні дитини, цим самим відповідачка без поважних причин свідомо ухилилася від виконання свої батьківських обов'язків. Згодом, дізнавшись про смерть прабабусі у 2014 році, відповідач не вживала заходів, щоб забрати дитину та виконувати свої батьківські обов'язки щодо її виховання. Дитина проживала разом з позивачкою, яка повністю опікувалася дитиною, дбала про її здоров'я, навчання, безпеку, фізичний та психічний розвиток.

Відповідачка не спростувала тієї обставини, що до 2019 року свідомо нехтувала обов'язками матері щодо дочки. Крім того, суд враховує ту обставину, що після повернення до України у 2018 році відповідачка не виявила бажання звернутися до суду з позовом про поновлення її батьківських прав відповідно до положень статті 169 СК України, а вважаючи безпідставним звернення позивачки у 2012 році із цим позовом подала апеляційну скаргу.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115517796.

2.1.6. Справи щодо видання обмежувальних приписів

Постанова Верховного Суду від 10.10.2023 у справі №466/4439/22

Сам факт звернення заявниці до правоохоронних органів з приводу дій колишнього чоловіка, які вона вважає неправомірними, без складення щодо нього протоколів про адміністративні правопорушення, а також покази свідка – матері заявниці не є неналежними доказами, оскільки не вказують на вчинення колишнім чоловіком фізичного чи психологічного насильства стосовно заявниці у розумінні Закону №2229-VIII, що є необхідною умовою для застосування судом до відповідної особи спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству.

1. Короткий зміст заявлених вимог

У червні 2022 року заявниця звернулася до суду із заявою про видання обмежувального припису.

На обґрунтування заяви зазначала, що вона та заінтересована особа перебували у зареєстрованому шлюбі, який розірвано на підставі рішення суду у вересні 2021 року. Від шлюбу у них є малолітня дитина.

Заявниця вказувала, що, будучи у шлюбних відносинах, колишній чоловік систематично ображав її та принижував. Після народження сина стосунки не покращилися. Колишній чоловік часто приходив додому у стані алкогольного сп'яніння, висловлювався ненормативною лексикою, ображав і принижував її в присутності малолітньої дитини, що негативно вплинуло на її психічний та емоційний стан, а також емоційний стан їхнього малолітнього сина. Незважаючи на те, що шлюбні відносини між ними розірвані, колишній чоловік не припиняє чинити психологічне насильство щодо неї.

Зазначала, що неодноразово зверталася у правоохоронні органи, а саме: 21.10.2021, 22.10.2021, 19.01.2022, 16.05.2022, 16.06.2022 з приводу неправомірних дій колишнього чоловіка, що полягали у словесних образах і приниженні, а також у привселюдних погрозах під час її прогулянки з дитиною та насильницьких спробах відібрати у неї дитину, погрозах фізичною розправою. Колишній чоловік своєї поведінки не змінює, продовжує переслідувати її, що є нестерпним для неї.

Просила суд вжити заходів тимчасового обмеження прав своєму колишньому чоловікові строком на шість місяців.

2. Короткий зміст рішень судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції заяву задоволено частково. Видано обмежувальний припис, яким заборонено колишньому чоловіку протягом трьох місяців:

- наближатися на відстань менше 100 м до місця проживання постраждалої особи чи інших місць, часто відвідуваних нею: місця навчання малолітньої дитини, місця реєстрації матері заявниці, місця проживання батьків заявниці;
- вести листування та телефонні розмови з постраждалою особою і контактувати з нею через інші засоби зв'язку чи через третіх осіб;
- особисто чи через третіх осіб розшукувати колишню дружину, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому колишньому чоловіку, переслідувати її та в будь-який інший спосіб спілкуватися з нею.

Постановою апеляційного суду рішення суду першої інстанції скасовано та ухвалено нове рішення про відмову в задоволенні заяви про видання обмежувального припису.

Постанова апеляційного суду мотивована тим, що заявниця, звертаючись до суду із заявою про видання обмежувального припису, не довела належними і допустимими доказами факту вчинення колишнім чоловіком фізичного, психологічного насильства, створення конфліктних ситуацій з його сторони, оскільки сама провокувала конфлікти.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Апеляційним судом встановлено, що між сторонами має місце конфлікт з приводу участі батька дитини у спілкуванні з малолітнім сином.

Сам факт звернення заявниці до правоохоронних органів з приводу дій колишнього чоловіка, які вона вважає неправомірними, без складення щодо нього протоколів про адміністративні правопорушення, а також покази свідка – матері заявниці не є неналежними доказами, оскільки не вказують на вчинення колишнім чоловіком фізичного чи психологічного насильства стосовно заявниці у розумінні Закону №2229-VIII, що є необхідною умовою для застосування судом до відповідної особи спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству, які визначені Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

Звернення особи до органів поліції за відсутності відповідних судових рішення про притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства як результату таких звернень, не є належними доказами на підтвердження факту вчинення домашнього насильства при розгляді заяви у порядку цивільного судочинства (див. постанову Верховного Суду від 09.06.2022 у справі №216/4309/21).

Оскільки заявниця, звертаючись до суду із заявою про видання обмежувального припису, не довела належними і допустимими доказами фактів вчинення останнім фізичного, психологічного насильства, висновок апеляційного суду про відмову у задоволенні заяви про видання обмежувального припису є обґрунтованим.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114187172.

ї

Постанова Верховного Суду від 07.11.2023 у справі №676/265/23

Домашнє насильство істотно відрізняється від звичайних конфліктних стосунків, оскільки має певні ознаки та характеризується тим, що особа, яка застосовує домашнє насильство, маючи значну перевагу в своїх можливостях, діє умисно з наміром досягти бажаного результату, який полягає у заподіянні шкоди потерпілому шляхом порушення його прав і свобод.

Тоді як під конфліктом потрібно розуміти такий стан взаємовідносин, який характеризується наявністю зіткнення протилежних інтересів і поглядів, напруження і крайнього загострення суперечностей, що може призвести до активних дій, ускладнень, боротьби, що супроводжуються складними колізіями; ситуація, в якій кожна зі сторін намагається зайняти позицію, несумісну з інтересами іншої сторони. Виникнення конфлікту залежить не лише від об'єктивних причин, але й від суб'єктивних факторів, до яких потрібно віднести власні уявлення учасників конфлікту про себе, свої потреби, мотиви, життєві цінності та ставлення до іншої сторони конфлікту.

Самий лише факт звернення заявника до відповідних органів з підстав вчинення стосовно нього психологічного, економічного та фізичного насильства свідчить про наявність тривалого конфлікту між заявником і колишньою дружиною, але не підтверджує того, що ця особа вчинила стосовно нього домашнє насильство та існують ризики продовження у майбутньому домашнього насильства у будь-якому його прояві, що є обов'язковою умовою для видання обмежувального припису.

1. Обставини справи

Заявник у січні 2023 року звернувся до суду із заявою, у якій просив видати обмежувальний припис стосовно колишньої дружини строком на шість місяців, яким заборонити їй наближатися ближче, ніж на 100 м до місця його проживання.

Обґрунтовував заяву тим, що він проживає в квартирі, яка належить на праві спільної часткової власності йому та колишній дружині. У цій квартирі до березня 2022 року проживали також його колишня дружина та їхня малолітня дочка.

За період спільного проживання, у 2021 та 2022 роках, він двічі звертався до суду через неправомірні дії дружини, просив видати обмежувальний припис стосовно неї, проте суд двічі відмовляв йому. З дня подання останньої заяви правоохоронні органи склали сім протоколів про адміністративні правопорушення. Усі ці протоколи про адміністративні правопорушення перебувають на розгляді в суді (справа №676/4026/22).

Заявник зазначив, що не усі випадки домашнього насильства були зафіксовані у протоколах про адміністративні правопорушення. Так, з початку грудня 2022 року майже кожного дня, інколи двічі на день навідується до квартири, у якій він проживає, і вчиняє домашнє насильство фізичного та економічного характеру, а саме вихолоджує квартиру шляхом відкриття всіх вікон і дверей на балкон, вимикає подання електроенергії, бойлера, відкриває кран у ванній кімнаті з метою злити гарячу воду з бойлера, пошкодила майно, яке є їх спільною власністю, та його особисте майно. Також колишня дружина ходить по квартирі та ліжку в брудному вуличному взутті, виливає на його ліжко воду, псує продукти харчування. Внаслідок таких дій у квартирі він відчуває сильний холод, змушений зігрівати квартиру, витрачаючи грошові кошти на електричне опалення, повторно гріти воду в бойлері, мити підлогу у всій квартирі, прати постільну білизну. Така систематична поведінка колишньої дружини змушувала його неодноразово звертатися з відповідними заявами до поліції про притягнення названої особи до адміністративної відповідальності за фактами вчинення домашнього насильства. Проте це не впливає на її поведінку, вона продовжує чинити домашнє насильство стосовно нього, викрадає особисті речі, побутову техніку та продукти харчування і гігієни.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції заяву про видання обмежувального припису задоволено частково.

Суд видав обмежувальний припис у вигляді заходів тимчасового обмеження прав колишньої дружини, заборонив їй строком на два місяці наближатися на відстань ближче, ніж 70 м до місця проживання заявника. Суд встановив, що строк дії обмежувального припису потрібно рахувати з дня ухвалення рішення, яке підлягає негайному виконанню, а його оскарження не зупиняє виконання.

Суд зобов'язав повідомити про прийняте рішення виконавчий комітет місцевої ради, а також районне управління поліції для взяття колишньої дружини на профілактичний облік.

Суд першої інстанції керувався тим, що надані заявником до суду докази підтверджують систематичне вчинення колишньою дружиною стосовно нього протиправних дій у вигляді економічного та психологічного насильства. Суд вважав, що достатнім буде встановлення строку дії обмежувального припису на два місяці, оскільки заявник не довів існування можливості настання для нього тяжких або особливо тяжких наслідків від вчинення домашнього насильства, які б свідчили про потребу у встановленні максимального строку дії обмежувального припису в шість місяців, а також з огляду на наявність у спільній квартирі майна колишньої дружини та дітей.

Постановою апеляційного суду апеляційна скарга колишньої дружини задоволена, рішення суду першої інстанції скасоване, у задоволенні заяви про видання обмежувального припису відмовлено.

Суд апеляційної інстанції зробив висновок про те, що самі лише факти складання протоколів про адміністративне правопорушення стосовно колишньої дружини за частиною першою статті 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення не можуть бути достатніми доказами вчинення нею домашнього насильства. Відомостей про притягнення колишньої дружини за заявами заявника до будь-якого виду юридичної відповідальності у матеріалах справи немає.

Суд виснував, що між учасниками справи існує спір щодо користування спільним нерухомим майном, який регулюється приписами Цивільного кодексу України та Сімейного кодексу України, такий спір не підлягає вирішенню шляхом видання судом обмежувального припису.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Під час вирішення питання про наявність підстав для видання обмежувального припису суди мають встановлювати, яким формам домашнього насильства піддавався заявник та оцінювати ризики продовження у майбутньому домашнього насильства у будь-якому його прояві.

Також потрібно враховувати, що домашнє насильство істотно відрізняється від звичайних конфліктних стосунків, оскільки має певні ознаки та характеризується тим, що особа, яка застосовує домашнє насильство, маючи значну перевагу в своїх можливостях, діє умисно з наміром досягти бажаного результату, який полягає у заподіянні шкоди потерпілому шляхом порушення його прав і свобод.

Тоді як під конфліктом потрібно розуміти такий стан взаємовідносин, який характеризується наявністю зіткнення протилежних інтересів і поглядів, напруження і крайнього загострення суперечностей, що може призвести до активних дій, ускладнень, боротьби, що супроводжуються складними колізіями; ситуація, в якій кожна зі сторін намагається зайняти позицію несумісну з інтересами іншої сторони. Виникнення конфлікту залежить не лише від об'єктивних причин, але й від суб'єктивних факторів, до яких потрібно віднести власні уявлення учасників конфлікту про себе, свої потреби, мотиви, життєві цінності та ставлення до іншої сторони конфлікту.

У справі, що переглядається, суд апеляційної інстанції правильно врахував, що докази, подані заявником на підтвердження вчинення колишньою дружиною домашнього насильства, ґрунтуються виключно на письмових поясненнях самого заявника. Не встановили таких обставин і суди у справі №676/4026/22 про адміністративне правопорушення.

Сторони є колишнім подружжям, між якими склалися неприязні стосунки.

Самий лише факт звернення заявника до відповідних органів з підстав вчинення стосовно нього психологічного, економічного та фізичного насильства свідчить про наявність тривалого конфлікту між заявником і колишньою дружиною, але не підтверджує того, що ця особа вчинила стосовно нього домашнє насильство та існують ризики продовження у майбутньому домашнього насильства у будь-якому його прояві, що є обов'язковою умовою для видання обмежувального припису.

Між учасниками справи існує спір щодо користування спільним майном, зокрема спір про встановлення порядку користування квартирою, який не може бути вирішений шляхом застосування визначених заявником заходів обмежувального припису.

З наведених підстав Верховний Суд погодився з висновками суду апеляційної інстанції про те, що заявник не надав належних і достатніх доказів, які б об'єктивно та поза межами розумного сумніву доводили факт вчинення колишньою дружиною стосовно нього домашнього насильства.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням https://reyestr.court.gov.ua/Review/114796269.

ї

Постанова Верховного Суду від 13.12.2023 у справі №607/3234/23

Спір щодо способу та участі батьків у вихованні дитини не може бути вирішений шляхом застосування заходів обмежувального припису.

Співмешканець колишньої дружини заявника є вітчимом для неповнолітнього сина, а тому належить до встановленого статтею 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» переліку осіб, до яких можливе застосування обмежувального припису.

1. Короткий зміст заявлених вимог

У лютому 2023 року заявник, який діє у своїх інтересах та в інтересах неповнолітнього сина (ОСОБА_2), звернувся до суду із заявою про видання обмежувального припису.

Заява мотивована тим, що він і ОСОБА_4 є батьками ОСОБА_2. ОСОБА_3 є співмешканцем його колишньої дружини ОСОБА_4.

Після розірвання шлюбу між заявником і колишньою дружиною виник спір щодо визначення місця проживання малолітнього сина. У листопаді 2020 року рішенням суду визначено місце проживання малолітньої дитини разом із матір'ю. 26.04.2022 суд прийняв рішення про примусове відібрання неповнолітньої дитини у батька. Примусове виконання судового рішення про відібрання дитини відбулося 04.01.2023.

Заявник вказував, що 04.01.2023 ОСОБА_3 завдав його сину тілесних ушкоджень і вчинив над ним психологічне і фізичне насильство. Зокрема, ОСОБА_3 під час виконання судового рішення, яким вирішено спір щодо визначення місця проживання дитини, не будучи учасником виконавчого провадження, силою відірвав дитину від крісла, на якому сиділа дитина у приміщенні відділку поліції, відмовляючись іти з матір'ю, і проти його волі виніс із приміщення, чим вчинив щодо його малолітнього сина домашнє насильство.

Зазначав, що дитина не відвідує школу та відсутня за визначеним у рішенні суду місцем проживання. Із цього приводу він неодноразово звертався до правоохоронних органів, проте безрезультатно.

06.01.2023 заявник приїхав за адресою, визначеною судовим рішенням, щоб побачити сина, однак йому відкрив двері ОСОБА_3 та завдав тілесних ушкоджень, чим вчинив щодо нього домашнє насильство.

Заявник вважав, що ризики повторного вчинення насильства щодо нього та його малолітнього сина дуже високі, тому просив встановити обмежувальний припис стосовно ОСОБА_3 шляхом застосування таких заходів тимчасового обмеження його прав: заборони наближатися на відстань ближче ніж 200 м до дитини строком на 6 місяців; заборони наближатися на відстань ближче ніж 200 м до заявника строком на 6 місяців; заборони наближатися на відстань ближче ніж 200 м до квартири, де має проживати дитина з матір'ю, строком на 6 місяців; заборони наближатися на відстань ближче, ніж 200 м до будинку, де проживають батьки колишньої дружини та де може перебувати дитина; заборони спілкування з дитиною та заявником строком на 6 місяців.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін постановою апеляційного суду, у задоволенні заяви відмовлено.

Рішення судів мотивовані тим, що заявник не надав доказів на підтвердження вчинення ОСОБА_3 щодо нього та його сина фізичного чи психологічного насильства та не навів чинників і умов, які створюють або можуть створювати у майбутньому небезпеку для них, що є необхідною умовою для застосування судом до відповідної особи спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству, які визначені Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Наведені факти свідчать лише про наявність конфлікту та особистих неприязних стосунків між сторонами, наявність спору щодо способу та участі батьків у вихованні дитини, тому такий спір не може бути вирішений шляхом застосування заходів обмежувального припису. ОСОБА_3 не входить до переліку осіб, передбаченого статтею 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», а тому його конфлікт із заявником не може кваліфікуватися, як домашнє насильство в розумінні цього Закону.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно правове обґрунтування

Встановивши, що місце проживання дитини за рішенням суду визначене разом з матір'ю (колишня дружина заявника), 26.04.2022 суд прийняв рішення про примусове відібрання неповнолітнього сина у батька, внаслідок чого і відбувалися події 04.01.2023 за участю відповідних органів, що свідчить про наявність конфлікту та особистих неприязних стосунків між сторонами, наявність спору щодо способу та участі батьків у вихованні дитини, суди першої й апеляційної інстанцій зробили правильний висновок про те, що цей спір не може бути вирішений шляхом застосування заходів обмежувального припису.

Заявник не надав доказів на підтвердження вчинення ОСОБА_3 щодо нього та його сина фізичного чи психологічного насильства та наявності чинників, які створюють або можуть створювати у майбутньому небезпеку для цих осіб, що є необхідною умовою для застосування судом до відповідної особи спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству, які визначені Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

Посилання судів першої та апеляційної інстанцій на те, що ОСОБА_3 не належить до переліку осіб, визначеного статтею 3 Закону України №2229-VIII, є неправильним, оскільки ОСОБА_3 як співмешканець колишньої дружини заявника є вітчимом для неповнолітнього сина, а тому належить до встановленого статтею 3 Закону України №2229-VIII переліку осіб, до яких можливе застосування обмежувального припису.

Разом з тим помилкове зазначення у мотивувальних частинах оскаржуваних судових рішень про те, що ОСОБА_3 не належить до переліку осіб, визначеного статтею 3 Закону України №2229-VIII, як одна з підстав для відмови у задоволенні заяви, не вплинуло на правильність вирішення справи по суті заявлених вимог, а тому Верховний Суд дійшов висновку про зміну оскаржуваних судових рішень у мотивувальних їх частинах шляхом виключення посилання судів на те, що ОСОБА_3 не належить до переліку осіб, визначеного статтею 3 Закону України №2229-VIII, як підстави для відмови у задоволенні заяви. В іншій частині рішення суду першої інстанції та постанова апеляційного суду залишена без змін.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням https://reyestr.court.gov.ua/Review/115751884.

2.1.7. Справи щодо інших сімейно-правових спорів

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18.01.2024 у справі №560/17953/21

Справи про встановлення факту проживання однією сім'єю без шлюбу із загиблим військовослужбовцем підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства незалежно від мети звернення до суду (зокрема, підтвердження соціального статусу для призначення та виплати одноразової грошової допомоги сім'ї військовослужбовця) і наявності в заявника певних цивільних прав та обов'язків чи виникнення публічно-правових спорів із суб'єктами владних повноважень.

1. Обставини справи

У лютому 2017 року військовозобов'язаний чоловік підписав контракт з Міністерством оборони України на проходження військової служби у Збройних Силах України.

Відповідно до наказу командира військової частини солдата військовозобов'язаного чоловіка 06.04.2020 було звільнено з військової служби.

Довідками №989 від 11.02.2018 та №644 від 03.02.2020 підтверджується, що військовозобов'язаний у період з 30.04.2018 по 21.08.2018, з 10.09.2018 по 17.09.2018, з 28.10.2018 по 22.12.2018, з 22.10.2019 по 06.04.2020 брав участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, перебуваючи безпосередньо в районах та в період здійснення зазначених заходів.

При виконанні військової служби військовозобов'язаний чоловік помер.

Відповідно до витягу з протоколу засідання 11 Регіональної військово-лікарської комісії по встановленню причинного зв'язку захворювань, поранень, контузій, травм, каліцтв від 03.12.2020 №853 встановлено, що захворювання та причина смерті колишнього військовослужбовця, солдата запасу військовозобов'язаного чоловіка пов'язані із захистом Батьківщини.

Позивачка звернулася із заявою про отримання одноразової грошової допомоги до Міністерства оборони України як член сім'ї загиблого (померлого) військовослужбовця, однак рішенням від 22.07.2021 №116 позивачці відмовлено у призначенні одноразової грошової допомоги.

Рішення про відмову у призначенні одноразової грошової допомоги відповідач обґрунтовував тим, що стосовно військовозобов'язаного чоловіка судом не встановлено факту, що має юридичне значення, тобто не встановлювався факт проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу з громадянином військовозобов'язаним чоловіком, ведення спільного господарства та наявність між ними взаємних прав та обов'язків. Також суд не визнавав право співмешканки військовозобов'язаного чоловіка на отримання одноразової грошової допомоги у зв'язку зі смертю громадянина військовозобов'язаного чоловіка, а поданими документами не підтверджено її статус члена сім'ї загиблого відповідним посвідченням.

Не погоджуючись із відмовою відповідача у призначенні одноразової грошової допомоги як члену сім'ї померлого військовослужбовця, позивачка звернулася із цим позовом до суду.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням Хмельницького окружного адміністративного суду від 05.05.2022 в задоволенні позову відмовлено.

Відмовляючи в задоволенні позову, суд першої інстанції виходив з того, що позивачка не підтвердила факту спільного проживання з померлим однією сім'єю, зокрема, ведення спільного побуту та наявності взаємних прав та обов'язків або її перебування на утриманні (померлого). Співмешканка військовозобов'язаного чоловіка не доведела, що вона є членом сім'ї загиблого військовозобов'язаного чоловіка або утриманцем, тому суд першої інстанції виснував, що на неї не поширюється дія статті 161 Закону України від 20.12.1991 №2011-XII «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (далі – Закон №2011-XII) та відсутнє право на призначення та виплату одноразової грошової допомоги.

Постановою Сьомого апеляційного адміністративного суду від 06.10.2022 рішення Хмельницького окружного адміністративного суду від 05.05.2022 скасовано та прийнято нову постанову, якою позов співмешканки військовозобов'язаного чоловіка задоволено.

Визнано протиправним і скасовано рішення від 22.07.2021 №116 про відмову співмешканці військовозобов'язаного чоловіка у призначенні одноразової грошової допомоги.

Зобов'язано Міністерство оборони України призначити та виплатити співмешканці військовозобов'язаного чоловіка одноразову грошову допомогу в розмірі 750-кратного прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб на 1 січня календарного року у зв'язку із смертю члена її сім'ї – військовозобов'язаного чоловіка.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції та ухвалюючи нове про задоволення позову, апеляційний суд виснував, що позивачка довела факт спільного проживання з померлим однією сім'єю, оскільки в матеріалах справи наявні докази спільного проживання з 2005 року співмешканки військовозобов'язаного чоловіка разом із військовозобов'язаним чоловіком у незареєстрованому шлюбі як чоловік і жінка, а тому на позивачку поширюється дія статті 161 Закону №2011-XII та наявне право на призначення та виплату одноразової грошової допомоги.

3. Позиція Великої Палати Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Велика Палата Верховного Суду неодноразово наголошувала, що необхідність відступу від висновку щодо застосування норми (норм) права виникає з певних визначених об'єктивних причин, які повинні бути чітко окреслені та аргументовані. До того ж відступ від правової позиції повинен мати тільки вагомі підстави, реальне підґрунтя, суд не повинен відступати від попередніх рішень за відсутності вагомої для цього причини, а метою відступу може слугувати виправлення лише тих неузгодженостей (помилок), що мають фундаментальне значення для судової системи.

У статті 8 Конституції України закріплено, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Суддя є незалежним та керується верховенством права, здійснюючи правосуддя (стаття 129 Конституції України).

У пункті 4 частини четвертої статті 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено, що єдність системи судоустрою забезпечується єдністю судової практики.

У пункті 70 рішення від 18 січня 2001 року у справі «Чепмен проти Сполученого Королівства» (Chapman v. the United Kingdom, заява №27238/95) Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) наголосив на тому, що в інтересах правової визначеності, передбачуваності та рівності перед законом суд не повинен відступати від попередніх рішень за відсутності належної для цього підстави.

Причинами для відступу можуть бути вади попереднього рішення чи групи рішень (їх неефективність, неясність, неузгодженість, необґрунтованість, незбалансованість, помилковість), зміни суспільного контексту.

У пункті 49 Висновку №11 (2008) Консультативної ради європейських суддів про якість судових рішень зазначається, що судді повинні послідовно застосовувати закон. Однак, коли суд вирішує відійти від попередньої практики, на це слід чітко вказувати в рішенні.

Спірним питанням у цій справі є обґрунтованість рішення відповідача щодо права позивачки на призначення та отримання одноразової грошової допомоги відповідно до Закону №2011-XII, яка виплачується у разі загибелі військовослужбовця, особі, яка вважає себе членом сім'ї такого військовослужбовця, проте не перебувала з ним у зареєстрованому шлюбі, а також не відноситься до інших груп осіб, яким законом надано таке право (батьків загиблого (померлого) військовослужбовця або утриманців загиблого (померлого) військовослужбовця).

Предметом цього спору є протиправність рішення комісії Міністерства оборони України щодо відмови позивачці у призначенні одноразової грошової допомоги, зобов'язання відповідача призначити та виплатити їй таку одноразову грошову допомогу у зв'язку зі смертю члена її сім'ї – ОСОБА_3.

Відповідно до статті 161 Закону №2011-XII (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) у випадках, зазначених у підпунктах 1 – 3 пункту 2 статті 16 цього Закону, право на призначення та отримання одноразової грошової допомоги мають члени сім'ї, батьки та утриманці загиблого (померлого) військовослужбовця, військовозобов'язаного або резервіста.

Члени сім'ї та батьки загиблого (померлого) військовослужбовця, військовозобов'язаного або резервіста визначаються відповідно до Сімейного кодексу України, а утриманці – відповідно до Закону України "Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб".

Порядок №975 визначає механізм призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності (далі - одноразова грошова допомога) військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві (далі – військовослужбовець, військовозобов'язаний і резервіст).

У пункті 5 Порядку №975 (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) регламентовано, зокрема, що одноразова грошова допомога призначається і виплачується рівними частинами членам сім'ї, батькам та утриманцям загиблого (померлого) військовослужбовця, військовозобов'язаного та резервіста.

У пункті 10 Порядку №975 (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) визначено перелік документів, які члени сім'ї, батьки та утриманці загиблого (померлого), яким призначається та виплачується одноразова грошова допомога, подають за місцем проходження служби (зборів) військовослужбовця, військовозобов'язаного та резервіста або уповноваженим структурним підрозділам державних органів, на які покладаються функції щодо підготовлення необхідних для призначення пенсії документів.

Як установлено судами попередніх інстанцій, позивачка звернулась із заявою про отримання одноразової грошової допомоги до Міністерства оборони України, однак рішенням від 22 липня 2021 року №116 їй було відмовлено у призначенні одноразової грошової допомоги. Рішення відповідач обґрунтовував тим, що стосовно військовозобов'язаного чоловіка судом не встановлено факт, що має юридичне значення, тобто не встановлювався факт проживання однією сім'єю без шлюбу з громадянином військовозобов'язаним чоловіком, ведення спільного господарства та наявність між ними взаємних прав та обов'язків. Також судом не визнавалося право громадянки співмешканки військовозобов'язаного чоловіка на отримання одноразової грошової допомоги у зв'язку зі смертю громадянина військовозобов'язаного чоловіка, а поданими документами не підтверджено її статус члена сім'ї загиблого відповідним посвідченням.

Розглядаючи спір щодо протиправності оспорюваного рішення та порушення таким рішенням прав, свобод або інтересів осіб, які звернулися до суду, суди насамперед перевіряють, чи відповідає оскаржуване рішення суб'єкта владних повноважень критеріям, визначеним частиною другою статті 2 КАС України.

Аналіз правових норм Закону №2011-XII та постанови Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2013 року №975, якою затверджено Порядок призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві (далі – Порядок №975), свідчать, що одноразова грошова допомога за своєю правовою природою є гарантованою державою соціальною допомогою, яка виплачується, зокрема, членам сім'ї військовослужбовця у разі, якщо смерть настала під час виконання військовослужбовцем обов'язків військової служби або внаслідок захворювання, пов'язаного з виконанням ним обов'язків військової служби.

Отже, одноразова грошова допомога виплачується:

1) членам сім'ї військовослужбовця;

2) якщо смерть настала під час виконання військовослужбовцем обов'язків військової служби або внаслідок захворювання, пов'язаного з виконанням ним обов'язків військової служби.

Обставина, що причина смерті військовозобов'язаного чоловіка пов'язана із захистом Батьківщини, відповідачем не заперечується.

Спірним питанням у межах розгляду цієї справи є те, чи співмешканка військовозобов'язаного чоловіка належить до членів сім'ї військовослужбовця військовозобов'язаного чоловіка, які відповідно до статті 16 13Закону №2011-XII мають право на отримання спірної одноразової грошової допомоги.

Повертаючись до предмета спору цієї справи, а саме протиправності рішення суб'єкта владних повноважень, необхідно зауважити, що відповідно до частини другої статті 77 КАС України в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на відповідача.

Оспорюване рішення відповідача щодо відмови позивачці в призначенні їй одноразової грошової допомоги мотивовано саме відсутністю доказів на підтвердження статусу члена сім'ї загиблого військовослужбовця (не надано рішення суду, яким встановлено факт, що має юридичне значення, тобто факт проживання однією сім'єю без шлюбу співмешканки військовозобов'язаного чоловіка з громадянином військовозобов'язаним чоловіком та/або відповідного посвідчення «члена сім'ї військовослужбовця, який загинув (помер) чи пропав безвісти під час проходження військової служби»).

Ураховуючи викладене, Велика Палата Верховного Суду висновує, що на момент винесення спірного рішення у зв'язку з відсутністю документів, передбачених для виплати одноразової грошової допомоги, комісія Міністерства оборони України з розгляду питань, пов'язаних із призначенням і виплатою одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті), каліцтва або інвалідності військовослужбовців та інвалідності осіб, звільнених з військової служби, приймаючи рішення від 22.07.2021 №116 щодо відмови ОСОБА_1 у призначенні одноразової грошової допомоги, діяла у межах повноважень та відповідно до вимог Закону №2011-XII та Порядку №975.

Разом з тим суди попередніх інстанцій, вирішуючи цей спір у порядку адміністративного судочинства, досліджували докази, на підставі яких позивачка доводить наявність факту проживання однією сім'єю з померлим військовослужбовцем без реєстрації шлюбу, та надали оцінку рішенню відповідача з урахуванням цих доказів.

При цьому, надаючи оцінку таким доказам, суди попередніх інстанцій дійшли протилежних висновків стосовно доведеності факту, що має юридичне значення, однак і суд першої інстанції, і суд апеляційної інстанції в межах адміністративної справи розглянули питання встановлення факту, що має юридичне значення.

Отже, під час розгляду цієї справи підлягає вирішенню питання, чи можливо встановити факт проживання однією сім'єю без шлюбу з метою звернення до відповідних органів за призначенням одноразової грошової допомоги в межах розгляду справи в порядку адміністративного судочинства, та з урахуванням встановлення наявності або відсутності цього факту надати оцінку рішенню суб'єкта владних повноважень, яке прийнято до встановлення судом такого факту.

Передаючи справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду в ухвалі про передання справи на розгляд Великої Палати Верховного Суду пропонує відступити від висновку Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, викладеного у постанові від 22.03.2023 у справі №290/289/22-ц, згідно з яким спори про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу з метою звернення до відповідних органів за призначенням одноразової грошової допомоги не належать до цивільної юрисдикції.

Так, Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду постановою від 22.03.2023 скасував рішення Романівського районного суду Житомирської області від 22.06.2022 та постанову Житомирського апеляційного суду від 29.11.2022, провадження у справі за заявою ОСОБА_5 про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу, заінтересовані особи: військова частина, Міністерство оборони України, Житомирський обласний територіальний центр комплектування та соціальної підтримки, закрив. Роз'яснив ОСОБА_5 право звернутися з відповідним позовом до суду адміністративної юрисдикції.

Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду в постанові від 22.03.2023 у справі №290/289/22-ц зазначив, що вимоги ОСОБА_5 пов'язані з доведенням наявності підстав для визнання (підтвердження) за нею певного соціально-правового статусу, не пов'язаного з будь-якими цивільними правами та обов'язками, їх виникненням, існуванням і припиненням. Тому за предметом і можливими правовими наслідками такі вимоги пов'язані з публічно-правовими відносинами заявниці з державою, а отже, не підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства.

Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду врахував, що між ОСОБА_5 та Міністерством оборони України виник спір, пов'язаний з доведенням наявності підстав для підтвердження за нею певного соціально-правового статусу щодо призначення та виплати одноразової грошової допомоги сім'ї військовослужбовця, не пов'язаного з будь-якими цивільними правами та обов'язками заявниці, їх виникненням, існуванням та припиненням. Отже, за предметом і можливими правовими наслідками цей спір існує у сфері публічно-правових відносин, а тому не підлягає вирішенню в порядку цивільного судочинства.

Тож у спірних правовідносинах суд повинен врахувати правову мету звернення заявниці до суду, яка полягає у підтвердженні її певного соціального статусу. Такий статус має правове значення виключно у публічно-правових відносинах, оскільки впливає на підтвердження та можливість реалізації прав у сфері соціального забезпечення.

Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду у рамах розгляду справи №290/289/22-ц, врахувавши визначені законом завдання цивільного судочинства, визнав недопустимим ініціювання судового провадження у порядку цивільного судочинства з метою оцінки обставин, які становлять предмет доказування у провадженні в порядку адміністративного судочинства, чи з метою створення поза межами останнього передумов для визнання доказу, отриманого у такому провадженні, належним і допустимим.

З урахуванням наведеного Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду виснував, що вимоги ОСОБА_5 про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу з ОСОБА_6, який загинув під час участі у бойових діях та забезпеченні здійснення заходів з національної безпеки і стримуванні збройної агресії російської федерації, не підлягає вирішенню у порядку цивільного судочинства.

Велика Палата Верховного Суду не погоджується із вказаним висновком з таких міркувань.

Відповідно до частини першої статті 293 ЦПК України окреме провадження – це вид непозовного цивільного судочинства, у порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Згідно з пунктом 5 частини другої статті 293 ЦПК України суд розглядає в порядку окремого провадження справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення.

Перелік юридичних фактів, що підлягають встановленню в судовому порядку, зазначений у статті 315 ЦПК України, не є вичерпним.

Відповідно до пункту 5 частини першої статті 315 ЦПК України суд розглядає справи про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу.

Згідно з частиною другою статті 315 ЦПК України в судовому порядку можуть бути встановлені також інші факти, від яких залежать виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб, якщо законом не визначено іншого порядку їх встановлення.

Частиною першою статті 316 ЦПК України визначено, що заява фізичної особи про встановлення факту, що має юридичне значення, подається до суду за місцем її проживання.

Аналіз зазначених правових норм свідчить про те, що існують два порядки встановлення фактів, що мають юридичне значення: позасудовий і судовий.

Не можуть розглядатися судами заяви про встановлення фактів належності до осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, до ветеранів чи інвалідів війни, проходження військової служби, перебування на фронті, у партизанських загонах, одержання поранень і контузій при виконанні обов'язків військової служби, про встановлення причин і ступеня втрати працездатності, групи інвалідності та часу її настання, про закінчення учбового закладу і одержання відповідної освіти, одержання урядових нагород. Відмова відповідного органу в установленні такого факту може бути оскаржена заінтересованою особою до суду в порядку, передбаченому законом.

Аналогічний висновок Великої Палати Верховного Суду викладений у постановах від 08.11.2019 у справі №161/853/19, від 18.12.2019 у справі №370/2598/16-ц.

Слід зауважити, що в разі оскарження до суду відмови відповідного органу в установленні юридичного факту, який підлягає встановленню у позасудовому порядку, такий спір підлягає розгляду в порядку адміністративного судочинства і суди насамперед перевіряють, чи відповідає оскаржуване рішення суб'єкта владних повноважень критеріям, визначеним частиною другою статті 2 КАС України, а відповідач в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень відповідно до частини другої статті 77 КАС України повинен довести правомірність свого рішення, дії чи бездіяльності.

За приписами частини першої статті 2 КАС України завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Враховуючи, що метою адміністративного судочинства є ефективний захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, зверненню до адміністративного суду з позовом передує звернення особи до суб'єкта владних повноважень, за наслідками розгляду якого особа набуває права оскаржити до суду адміністративної юрисдикції рішення, дії або бездіяльність такого суб'єкта владних повноважень, що відповідає меті та завданням адміністративного судочинства, визначеним статтею 2 КАС України.

Частиною другою статті 245 КАС України визначено перелік судових рішень, які уповноважений прийняти адміністративний суд у разі задоволення позову. Встановлення факту, що має юридичне значення, серед цього переліку відсутнє.

Тобто у разі вирішення справи в порядку адміністративного судочинства, встановлення факту, що має юридичне значення, має бути визначено судом у резолютивній частині судового рішення, що не передбачено КАС України.

У той же час перелік юридичних фактів, що підлягають встановленню в судовому порядку, зазначений у статті 315 ЦПК України, не є вичерпним. Зокрема, згідно з пунктом 5 частини першої статті 315 ЦПК України суд розглядає справи про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу.

Статтею 19 ЦПК України визначені справи, що належать до юрисдикції загальних судів. У частині першій цієї статті встановлено, що суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства. У частині сьомій вказаної статті регламентовано, що окреме провадження призначене для розгляду справ про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов для здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, належать до юрисдикції суду за таких умов:

- факти, що підлягають встановленню, повинні мати юридичне значення, тобто від них мають залежати виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян. Для визначення юридичного характеру факту потрібно з'ясувати мету встановлення;

- встановлення факту не пов'язується з вирішенням надалі спору про право. Якщо під час розгляду справи про встановлення факту заінтересованими особами буде заявлений спір про право або суд сам дійде висновку, що у цій справі встановлення факту пов'язане з необхідністю вирішення в судовому порядку спору про право, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює цим особам, що вони вправі подати позов на загальних підставах;

- заявник не має іншої можливості одержати чи відновити документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення. Для цього заявник разом із заявою про встановлення факту подає докази на підтвердження того, що до її пред'явлення він звертався до відповідних організацій за одержанням документа, який посвідчував би такий факт, але йому в цьому було відмовлено із зазначенням причин відмови (відсутність архіву, відсутність запису в актах цивільного стану тощо);

- чинним законодавством не передбачено іншого позасудового порядку встановлення юридичних фактів.

Водночас у частині шостій статті 294 ЦПК України визначено, що суд залишає заяву про встановлення факту без розгляду, якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, і роз'яснює заінтересованими особами особам, що вони вправі подати позов на загальних підставах.

При цьому між співмешканкою військовозобов'язаного чоловіка та Міністерством оборони України не може бути спору про право на отримання одноразової грошової допомоги, оскільки відповідач не є суб'єктом отримання такої соціальної допомоги.

Аналіз наведених норм свідчить про те, що чинне цивільне процесуальне законодавство відносить до юрисдикції цивільного суду справи про встановлення фактів, від яких залежить виникнення, зміна або припинення суб'єктивних прав громадян. Чинне законодавство не передбачає іншого судового порядку підтвердження факту, що має юридичне значення, окрім як розгляд справ про встановлення факту, що має юридичне значення, в порядку цивільного судочинства.

Отже, відповідно до статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року судом, встановленим законом, який розглядає справи про встановлення факту, що має юридичне значення, зокрема факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, є суд цивільної юрисдикції на підставі статті 19 ЦПК України та пункту 5 частини першої статті 315 ЦПК України.

При цьому відповідно до частини п'ятої статті 188 ЦПК України не допускається об'єднання в одне провадження кількох вимог, щодо яких законом визначена виключна підсудність різним судам.

Аналогічне правило закріплено в частині четвертій статті 172 КАС України про те, що не допускається об'єднання в одне провадження кількох вимог, які належить розглядати в порядку різного судочинства, якщо інше не встановлено законом.

Таким чином, не можуть бути поєднаними в одному провадженні вимоги про встановлення факту, що має юридичне значення, та оскарження рішення, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, оскільки ці вимоги підсудні судам різних юрисдикцій.

Разом з тим 30.01.2020 Велика Палата Верховного Суду розглянула справу №287/167/18-ц за заявою ОСОБА_10 про встановлення факту, що має юридичне значення, заінтересована особа – Ємільчинське об'єднане управління Пенсійного фонду України в Житомирській області, у якій заявник просив суд установити факт, що у списку евакуйованих громадян Чорнобильського району Київської області було допущено описку щодо дати народження (ІНФОРМАЦІЯ_3) ОСОБА_10, який під порядковим №69 значиться як ОСОБА_10, 1952 року народження.

Велика Палата Верховного Суду у постанові від 30.01.2020 у справі №287/167/18-ц виснувала, що встановлення юридичного факту, який пов'язаний із вирішенням спору із суб'єктом владних повноважень щодо права на отримання пенсії, відповідно до частини другої, пункту 3 частини шостої статті 12, пункту 2 частини першої статті 263 КАС України має розглядатися в спрощеному позовному провадженні як справа незначної складності за правилами адміністративного судочинства.

Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду у постанові від 22.03.2023, від висновку якого просить відступити Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду, застосувавши наведену правову позицію Великої Палати Верховного Суду, викладену у постанові від 30.01.2020 у справі №287/167/18-ц, виснував про те, що оскільки вимоги заявниці пов'язані з доведенням наявності підстав для визнання (підтвердження) за нею певного соціально-правового статусу, не пов'язаного з будь-якими цивільними права та обов'язками, їх виникненням, існуванням і припиненням, то відповідно за своїм предметом та можливими правовими наслідками такі вимоги пов'язані з публічно-правовими відносинами заявниці з державою, а отже, не підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства.

Велика Палата Верховного Суду вважає помилковими такі висновки Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, оскільки вказаний підхід до визначення юрисдикції справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, не узгоджується із завданням і метою адміністративного судочинства, визначеними статтею2 КАС України.

Також неефективним є підхід до визначення юрисдикції спорів у судовому порядку про встановлення фактів, що мають юридичне значення, залежно від їх мети звернення та наявності у заявника певних цивільних прав та обов'язків чи виникнення публічно-правових спорів із суб'єктами владних повноважень, оскільки це не сприятиме належному способу захисту порушеного права заявника, бо призведе до необхідності звертатися в суди різних юрисдикцій з доказуванням одних і тих же обставин, подій та фактів при поданні кожної позовної заяви.

Отже, Велика Палата Верховного Суду вважає за необхідне відступити від висновків щодо застосування норм права у подібних правовідносинах стосовно юрисдикції спору, які викладено у постанові Великої Палати від 30.01.2020 у справі №287/167/18-ц(провадження №14-505цс19), у постанові Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 22.03.2023 у справі №290/289/22-ц (провадження №61-13369св22), вказавши, що справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, розглядаються у позасудовому та судому порядку. Рішення стосовно фактів, що мають юридичне значення, прийняті у позасудовому порядку, можуть бути оскаржені до судів адміністративної юрисдикції. Юридичні факти, які належать встановлювати в судовому порядку, вирішуються судами цивільної юрисдикції за правилами ЦПК України.

Консультативна рада європейських суддів у Висновку №11 (2008) про якість судових рішень вказала, що судді повинні послідовно застосовувати закон. Однак, коли суд вирішує відійти від попередньої практики, на це слід чітко вказувати в рішенні (пункт 49).

Задля гарантування юридичної визначеності Велика Палата Верховного Суду має відступати від попередніх висновків лише за наявності для цього належної підстави. Так, вона може повністю відмовитися від певного висновку на користь іншого або конкретизувати попередній висновок, застосувавши відповідні способи тлумачення юридичних норм.

З метою забезпечення єдності та сталості судової практики причинами для відступу від висловленого раніше висновку можуть бути вади попереднього рішення чи групи рішень (їх неефективність, неясність, неузгодженість, необґрунтованість, незбалансованість, помилковість); зміни суспільного контексту, через які застосований у цих рішеннях підхід повинен, очевидно, застаріти внаслідок розвитку суспільних відносин у певній сфері або їх правового регулювання.

Такий правовий висновок викладений у постановах Великої Палати Верховного Суду від 04.09.2018 у справі №823/2042/16 (пункти 43 – 45), від 05.12.2018 у справах №757/1660/17-ц (пункти 43, 44) і №818/1688/16 (пункти 44, 45), від 15.05.2019 у справі №227/1506/18 (пункт 54), від 29.05.2019 у справі №310/11024/15-ц (пункти 44, 45), від 21.08.2019 у справі №2-836/11 (пункт 24), від 26.05.2020 у справі №638/13683/15-ц (пункт 23), від 23.06.2020 у справі №179/1043/16-ц (пункт 48), від 30.06.2020 у справах №264/5957/17 (пункт 41) і №727/2878/19 (пункт 39), від 07.07.2020 у справі №712/8916/17 (пункт 35), від 09.09.2020 у справі №260/91/19 (пункти 58, 59), від 29.09.2020 у справі №712/5476/19 (пункт 40), від 09.02.2021 у справі №381/622/17 (пункт 41), від 25.05.2021 у справі №149/1499/18 (пункт 29), від 08.06.2021 у справах №346/1305/19 (пункт 32) та №487/8206/18 (пункт 95), від 15.06.2021 у справі №922/2416/17 (пункт 7.19), від 12.10.2021 у справі №233/2021/19 (пункт 34), від 02.11.2021 у справі №917/1338/18 (пункт 90), від 09.11.2021 у справі №214/5505/16 (пункт 31), від 14.12.2021 у справі №147/66/17 (пункт 49), від 08.06.2022 у справі №362/643/21 (пункт 45).

Велика Палата Верховного Суду зауважує, що вона відступає не від постанов у конкретних справах, а від висновку щодо застосування норм права при визначенні предметної юрисдикції спорів. Цей висновок міг бути сформульований в одній або декількох постановах. Відсутність згадки повного переліку постанов, від висновку хоча б в одній із яких щодо застосування норм права Велика Палата Верховного Суду відступила, не означає, що відповідний висновок надалі застосовний (див. постанову Великої Палати Верховного Суду від 27.03.2019 у справі №521/21255/13-ц).

Враховуючи викладене, Велика Палата Верховного Суду погоджується з висновками суду першої інстанції щодо відмови у задоволенні позову, проте одночасно вважає за необхідне зазначити, що суд першої інстанції при прийнятті рішення виходив з помилкових мотивів, що є підставою для зміни мотивувальної частини оскаржуваного судового рішення.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116512563.

2.2. Практика Європейського суду з прав людини

СТАТТЯ 8 КОНВЕНЦІЇ (ПРАВО НА ПОВАГУ ДО ПРИВАТНОГО І СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ)

СТАТТЯ 14 КОНВЕНЦІЇ (ЗАБОРОНА ДИСКРИМІНАЦІЇ) MAYMULAKHIN AND MARKIV v. Ukraine (№75135/14)

I.V. v. Estonia Заява (37031/21): неспроможність естонських судів належним чином розглянути заяву біологічного батька про визнання його батьківства щодо дитини, яка була усиновлена іншим чоловіком, зважити всі залучені до провадження інтереси та віднайти їх баланс – порушення.

Висновок

Порушення статті 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя). Рішення в цій справі ухвалене Палатою 10 жовтня 2023 року та набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції.

TERESHCHENKO v. Ukraine (№35481/20): нездатність національних судів встановити графік, який би забезпечував достатній контакт заявника та його дочки, спроможний підтримувати й розвивати їхні сімейні стосунки – порушення.

Висновок

Суд постановляє, що мало місце порушення статті 8 Конвенції:

(a) що держава-відповідач має сплатити заявнику протягом трьох місяців такі суми, які мають бути конвертовані у валюту держави-відповідача за курсом на день здійснення платежу:

(i) 2900 євро (дві тисячі дев'ятсот євро), плюс будь-які податки, які можуть бути стягнені, відшкодування моральної шкоди;

(ii) 250 євро (двісті п'ятдесят євро), плюс будь-які податки, які можуть бути стягнені із заявника, як відшкодування судових витрат;

(b) що зі спливом вищезазначених трьох місяців і до моменту розрахунку на вищезазначені суми нараховуватиметься простий відсоток у розмірі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку протягом періоду несплати плюс три відсоткові пункти;

Відхиляє решту вимог заявника щодо справедливої сатисфакції.

Учинено англійською мовою та повідомлено письмово 19 жовтня 2023 року відповідно до пунктів 2 і 3 правила 77 Регламенту Суду.

Джерело: Огляд рішень Європейського суду з прав людини (жовтень 2023 року) / Відп. за вип.: О. Ю. Тарасенко, Д. П. Мордас, Р. Ш. Бабанли. Київ, 2023. – 65 с. https://cutt.ly/wwXpalhF.

III. ПУБЛІКАЦІЇ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ КОМІТЕТУ

3.1. Дисертації

Салюк П .І. «Захист сімейних прав та інтересів судом»

Дата захисту: 11.11.2023

Місце захисту: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова.

Дисертація:

https://univer.km.ua/sites/default/files/users/user161/%D0%A1%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D0%BA/diss%20%D0%A1%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D0%BA.pdf

Позняк В. М. «Здійснення та захист корпоративних прав подружжя»

Дата захисту: 29.12.2021

Місце захисту: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака.

Автореферат:

https://uacademic.info/download/file/0822U100087/autoreferat-014%20PozniakVM%20anotaciya.pdf

Дисертація:

https://uacademic.info/download/file/0822U100087/014%20PozniakVM%20dys.pdf

3.2. Публікації, які не належать до розряду наукових

1. «Коли виникає право на позов про поділ майна подружжя після розірвання шлюбу»

Посилання:

https://unba.org.ua/publications/8655-koli-vinikae-pravo-na-pozov-pro-podil-majna-podruzhzhya-pislya-rozirvannya-shlyubu.html

2. «Згода іншого з подружжя на вчинення договору позики позикодавцем та оспорювання договору позики іншим із подружжя»

Посилання:

https://unba.org.ua/publications/8533-zgoda-inshogo-z-podruzhzhya-na-vchinennya-dogovoru-poziki-pozikodavcem-ta-osporyuvannya-dogovoru-poziki-inshim-iz-podruzhzhya.html

3. «Правила стягнення судом витрат на професійну правничу допомогу нагадав ВС»

Посилання:

https://unba.org.ua/news/8398-pravila-styagnennya-sudom-vitrat-na-profesijnu-pravnichu-dopomogu-nagadav-vs.html

НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ
АДВОКАТІВ УКРАЇНИ

Ми дуже цінуємо ваш час, тому хочемо поінформувати про **телеграм канал НААУ**, на якому лише актуальні новини та заплановані заходи – https://t.me/InfoUNBA

Також у вас є можливість першими дізнаватися про всі акредитовані навчальні заходи, цікаві статті колег та огляд правових позицій ВС за допомогою телеграм каналу **Вищої школи адвокатури НААУ** – https://t.me/hsaorgua

КОМІТЕТ НААУ З ПИТАНЬ СІМЕЙНОГО ПРАВА
2024